

Digitized by the Internet Archive
in 2016 with funding from
Wellcome Library

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

NATUUR EN GENEZING

DER

K O O R T S E N.

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

NATUUR EN GENEZING

DER

K O O R T S E N,

NAAR HET ENGELSCH

VAN DEN HEER

WILLIAM GRANT, M. D.

D O O R

E. J. THOMASSEN A THUESSINK,

A. L. M. Phil. en 's Lands Med. Doct.

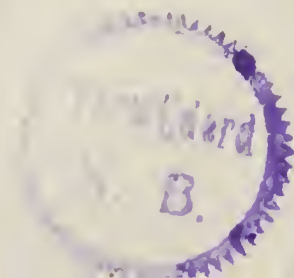
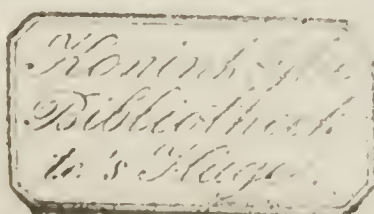
*Directeur van de Natuur- en Geneesk. Correspondentie in 's Hage;
Lid van de Koninglyke Maatschappy der Geneeskunde, en van
de Societeit van Natuurl. Historie, te Edinburgh; van de Hol-
landsche en Zeeuwsche Maatschappyen; van het Bataafsch Ge-
nootschap der proefondervindelyke Wysbegeerte; van het Museum
te Parys, en van het Utrechtsche Genootschap tot vlyt vereenigd.*

EERSTE DEELS TWEEDE STUK.

IN 's GRAVENHAGE,

By ISAAC VAN CLEEF, Boekverkooper.

M. DCC. XCI.





MYNEN ZEER GEEERDEN VRIEND!

D E N

WELEDELEN HOOGGELEERDEN HEERE

NICOLAUS PARADYS,

MED. DOCTOR,

MEDICINÆ UT ET COLLEGII PRACTICO-MEDICI

PROFESSOR ORDINARIUS

A A N

's LANDS UNIVERSITEIT TE LEYDEN.

LYFMEDICUS

VAN ZYNE

DOORLUGTIGE HOOGHEID

DEN HEERE

PRINSE ERFSTADHOUDER.

LID VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY
DER WETENSCHAPPEN,

EN VAN VERSCHEIDEN ANDERE

GELEERDE GENOOTSCHAPPEN.

WORD

DIT WERK

*ten openbaaren blyke van waare
hoogachting,*

OPGEDRAGEN

DOOR DEN

VERTAALER.

V O O R B E E R I G T

D E S

V E R T A A L E R S.

Dit tweede stuk des eersten deels van de waarnemingen omtrent de natuur en genezing der koortsen van den Heer GRANT, 't welk ik gehoopt had, reeds in het begin van dit jaar uit te geven, is, door noodzaaklyke bezigheden van myn beroep, langer dan ik gewenscht had, vertraagd. Zo wel om deze reden, als op aanzoek van veelen, die een spoedige uitgave van dit stuk verlangden, heb ik van myn eerste voornemen moeten afzien, om agter elk stuk van den schryver eenige ophelderende aanmerkingen te voegen. Zodra het my mooglyk zal zyn, zal ik eenige aanmerkingen opgeven, die ik meene niet ondienstig te zullen zyn, zo tot ver-

IV VOORBERIGT DES VERTAALERS.

*Stand en opheldering der leere van onzen schryver, als tot nadere verklaring der ziekten van ieder jaarsai-
soen, zo als wy dezelyen hier te lande, en byzonderlyk
hier 'ter stede plegen aan te treffen.*



VAN HET

ONTSTEEKINGAGTIG
JAARSAI SOEN.

De voorbereidende oorzaak van ontstekingsziekten is een phlogistische of ontstekingsagtige staat des bloeds, welke het allermeeft word waargenomen wanneer de lugt helder is, de barometer hoog staat, en de wind uit het Noorden, of Noord-Oosten, of uit de een of andere hoek, tusfchen deze beide punten, waait; vooral wanneer hier koude bykoomt, welk een en ander wy in dit Land van het midden van December tot het midden of einde van Juny waarnemen.

Meer byzonder zien wy dezen staat des bloeds by menfchen, die in de volle kragt van hun leven zyn, die hartig een eenvoudige voedzame fpys gebruiken, dezelve wel verteren, en bygevolg veel bloed in een korten tyd maken. Verders by werklieden, die goed en wel leven, by de bewoners van hoge, droge, en van de zee verwyderde landftreken, by jonge vrouwen in alle landen, vooral wanneer zy te gelyk zwanger zyn.

De trap van ontfteking in het bloed, kan mooglyk

niet nauwkeurig door de korst bepaald worden, die op de oppervlakte des bloeds, na de aderlating, koomt, dewyl die veel van de byzondere gesteldheid des lichaams afhangt; niettemin geloof ik, dat men een te overhaast oordeel velt, wanneer men de heerschende gedagte aanneemt, dat men niets kan leeren uit het beschouwen van het bloed, het welk in koortsen word afgetapt, denkende, dat de korst alleen van den stroom afhangt, waarin het bloed gedurende de aderlating loopt.

Het bloed van een gezond mensch in een vollen stroom springende, zal altoos meer of min deze huid hebben; maar wanneer dit zelve bloed gedurende de aderlating nog eenigen tyd, na dat het in een bekken gevangen is, met een stok geroerd word, zal deze huid nog sterker zyn; wanneer men met dezelve beweging lang aanhoud, zal het zyne vastheid verliezen, en in een vloeibare zelfstandigheid overgaan. Rotziekten schynen een dergelyke werking te doen, en de vastheid van het bloed weg te nemen, en daarom zal het bloed, in het afnemen van deze ziekten afgetrokken, deze korst niet vormen, hoe sterk de stroom van het bloed ook zyn moge, en zelf dan niet, wanneer het naderhand in het bekken geroerd word. Hieruit besluit ik, dat er een zekere trap van vastheid, zo wel als een zekere beweging tot de vorming der korst nodig is, welke by gebrek van een van beide niet gevormd kan worden.

In eenige gevallen waarin de ontfieking tot een zeer hoogen trap gestegen was, heb ik getragt het bloed zagtjes langs den arm in het bekken te leiden,

evenwel was het blaauwagtig voor dat het geheel koud was, en naderhand was de korst zeer dik. By zommige dieren, als by voorbeeld by lammeren, is het bloed zo week, dat men gemaklyk, alleen door het bloed met den vinger te roeren, het dikke gedeelte of bloedkoek met de wey kan vermengen. Zomtyds is het bloed zeer vast, zonder dat er zig een korst vormt; zodat men de bloedkoek uit de wey kan nemen, zonder dezelve te besmetten, en wederom is in het bloed van anderen, offchoon met een groenagtige korst bedekt, de bloedkoek zo los en ontbonden op den bodem, dat by de ligste beweging de wey daarmede geverfd word.

Wanneer ik het bloed by het gevoel onderzoeke, kan ik zo veel onderscheid daarin, als tusfchen het vleesch van een gezond kind, en dat van een kind, 't welk de Engelsche ziekte heeft, vinden. Wanneer men gelyke hoeveelheden melk van verschillend vee neemt, en men daarby een gelyke hoeveelheid stremzel voegt en ze dan beide tot denzelfen trap van hitte warm maakt, zal de eene een sterk en de andere een losser vrongel maken, en daarvan zal zelf de hoeveelheid verschillen. Hierdoor zoude men alleen eenigfints kunnen oordelen van den tyd, die er verstreken is, zedert dat de koe gekalfd heeft, als ook van desfelfs gezondheid en voedzel. Even zo is het de beste wyze, die wy hebben, omte ontdekken, of het bloed in een ontstekingagtigen of ontbondenen staat is, wanneer wy het bloed, in een koorts afgelaten, onderzoeken, offchoon wy met geen juistheid den trap van ontsteking daaruit kunnen bepalen, doordien dit van

de andere omftandigheden zal afnangen; en wanneer wy de digtheid van het bloed kennen, kunnen wy eenigfints den ftaat der vaste deelen of der vaten, die hetzelfde vormden, beoordeelen.

Eenigen tyd voor het aankomen van een ontftekingkoorts, ondervind de zieke een gevoel van zwaarte, drukking, en vliegende pynen: wanneer dan de bloedvaten of door aderlating of door onthouding van fpys wel geledigd worden, zo word de koorts dikwyls daardoor voorgekomen. Het bloed, 't welk in den beginne der ziekte word afgetapt, heeft maar een geringe, doch nadat de koorts eenige dagen geduurd heeft, een zeer fterke ontftekingkorst, zodat deze huid van het bloed eer de uitwerking, dan de *eenige* oorzaak der koorts fchynt te zyn. Het ontftoken bloed is zeer veerkragtig, en vatbaar voor een grote uitzetting, waarom zelfs na ruime en herhaalde aderlatingen de vaten vol, de pols snel, hard en fterk kunnen blyven, wanneer de hitte voortduurt, en de tegenftand van den vryen omloop des bloeds niet weggenomen is. Vooronderftel b. v. dat een lichaam in zyn natuurlyken ftaat honderd oncen bloed moest bevatten, en dat deze hoeveelheid even zo veel cubique duimen ruimte in de bloedvaten wegneemt, zo is het klaarblykelyk, dat wanneer de hitte tien graden vermeerderd word, de vaten een evenredige uitzetting moeten ondergaan. Wanneer men in dat geval tien oncen bloed wegnam, zouden de vaten nog in derzelver natuurlyken ftaat van uitzetting blyven, en de zieke zoude zig van de benaauwdheid verligt vinden, welke door de tegennatuurlyke uitzetting veroorzaakt

was. Maar gesteld, dat de hitte wederom tien graden vermeerderd wierd, dan zoude men nog tien oncen bloed moeten wegnemen, om het natuurlyk evenwigt tusfchen het bloed en de vaten te herstellen. Maar, wanneer ik door eenig middel deze vermeerdering van hitte kan voorkomen, en de verstopping, die dezen tegenstand veroorzaakt, wegnemen, dan koom ik tegelyker tyd de tegennatuurlyke uitzetting der vaten voor, en maak de tweede aderlating minder noodzaaklyk.

Om ons een regt denkbeeld van ontsteking, zo als die daaglyks voorkoomt, te maken, moeten wy dezelve in twee foorten verdeelen; de eerste kunnen wy *eenvoudige*, en de tweede *zamengestelde* noemen. Door een *eenvoudige ontsteking* versta ik een koorts, die in een volbloedig gestel alleen door het misbruik van een of ander der zogenaamde niet natuurlyke dingen word voortgebracht; en door een *zamengestelde ontsteking*, een koorts, welke in een volbloedig gestel, door byvoeging van de een of andere ziekyke gesteldheid, (*morbid lentor*) geboren word, welke door zyne prikkelende hoedanigheid de hitte en beweging des bloeds en bygevolg ook desselfs ontstekingaartige gesteldheid vermeerdert.

Een eenvoudige ontsteking word dan vooreerst voorgegaan door een gevoel van zwaarte, beklemdheid, en een zekere benaauwdheid, die somtyds verscheide dagen duurt, voor dat men het een werkelyke koorts kan noemen; deze toevallen maken allcen de voorboden of *terrentia morbi*, en worden meestentyds zo lang verwaarloosd, tot dat er een zekere trap van

rilling aankoomt, en de snelheid der pols en beweging van het bloed zeer vermeerderd word; offchoon de pols zo snel niet is als in verscheide andere koortsen, is egter het *momentum* of geweld van het bloed zeer groot, dewyl de vaten sterk, en het bloed dik is.

Byaldien men in dit eerste tydperk der werklyke koorts de volbloedigheid zo verre wegneemt, dat het evenwigt tusfchen het bloed en de vaten hersteld word, voor dat er een aanmerkelyke ontsteking plaats heeft, dan verdwynt de geheele ziekte dikwyls spoedig, en de natuur hervat wederom hare werking. Maar laat men deze vermeerderde beweging lang genoeg voortgaan om een aanmerkelyke hoeveelheid ontsteking-stof voort te brengen, dan zullen de ontlastingen wel verligting geven, maar de koorts zal altyd dan nog eenige dagen langer aanhouden om de ziekte-stof te koken en uit te werpen, voordat de gezondheid kan hersteld worden.

De bewerking der koking (a) nu, word in deze zo

(a) Het woord koking, wierd door HIPPOCRATES en zyne opvolgers, de *systematici* gebruikt, om die verandering uit te drukken, welke de lichaams kragten uitoeffenen op elke ongeljkzoortige zelfstandigheid, wanneer die met het bloed vermengd is, waar door men twee dingen verkrygt, 1. de *assimilatie* of het gelykvormig maken met onze natuur van het geen heilsaam, en 2. de uitdryving van 't geen schadelyk is, b. v. wanneer ik vleesch, vrugten, brood, of groentens eet, voeden zy my alle; niet dat zy alle van dezelve natuur zyn, maar dat myne werktuigen in staat zyn, ze te koken; dat is ze tot myn natuur te brengen, en dan uit iedere of uit alle daaruit te trekken, 't geen nuttig voor my is, en zig te ontlasten van het onnutte gedeelte, ja elk werktuig schynt iets van deze kragt of hoedanigheid te bezitten, waar door het uit den gemenen vogtstroom de byzondere haar gelyken-

wel, als in alle andere koortfen in de vaten verrigt, door een zeker getal van tegennatuurlyke bewegingen

de deelen afzondert: een been zal beenagtige, een spier spieragtige, en een klier, klieragtige vleeschdeelen voortbrengen.

Ons voedsel word dan raauw na beneden gevoerd, het word verteerd voordat het in den gemeenen omloop der vogten koomt, het word gekookt voor dat het tot voedsel word, en het overschot word bewerkt voor dat het word uitgeworpen, in zo verre, dat het zyn eigene natuurlyke gedaante verloren heeft, en een derde iets geworden is. Maar gedurende deze bewerking van vertering, koking, en uitdryving, is er een soort van koorts of ontsteltenis in het lichaam. Op dezelve wyze gaat de natuur te werk met een ziekte-stof, zy mag nu, gelyk CELSUS zegt, uit een baarblykelyke en bekende, of uit een duistere of onbekende oorzaak voortspruiten.

Wanneer de natuur sterk genoeg is, om beide koking en uitdryving te verrigten, dan is zy de overwinnaresse, en de gezondheid is hersteld; maar wanneer de natuur te zwak is om de koking te verrigten, dan is de ziektestof meester, en de zieke sterft. In beide deze gevallen is de crisis der ziekte volkomen. In sommige gevallen, is de natuur in staat tot de koking, maar door den stryd zo vermoeid, dat zy de uitdryving niet kan te weeg brengen. In veele gevallen verrigt de natuur de koking en uitdryving voor een gedeelte; zodat een gedeelte van de schadelijke stof overwonnen en uitgedreven word, terwyl er nog raauwe stof genoeg overblyft om den stryd te doen aanhouden (dit geeft een ander denkbeeld van een onvolkome scheiding), welke dikwyls herhaald moet worden, voordat de overwinning volkomen is. Volgens deze leer is het klaar, dat de hevigheid en voortdoring van den stryd moet afhangen, 1. van de natuur der ziektestof vergeleken met de kragten van de werktuigen der koking, en 2. van de verschillende zamenvoegingen van andere omstandigheden, welke gedurende het begin, de hoogte, en het afnemen van den stryd plaats kunnen hebben. Nadat HIPPOCRATES op deze wyze de algemeene leer heeft opengelegd, gaat hy voort met alle de verschynzelen op te tellen, welke gewoonlyk vergezellen een volkomene goede crisis, een onvolkomene, doch nochtans heilzame, een dodelyke, en zulk een onvolkomene crisis, welke een nieuwe ziekte te weeg brengen, of op het laatst nog kunnen dodelyk worden. Hy gaat verder voort met het optellen der verschynzelen, welke in het algemeen elke van deze crises verzellen, en de dz-

of tydperken (revolutions) : maar de uitwerping van de inflammatoire ziektestof na de koking, geschied door twee wegen; de eerste geschied, even als in alle andere koortsen, door de natuurlyke wegen van uitwerping van het lichaam. De tweede, is meer byzonder eigen aan deze soort van koorts. Dit is een *pblegmone*, of nederzetting van stof in een of meer delen des lichaams, waar in een ettering kan plaats grypen, en de gekookte stof gedeeltelyk en langzamerhand door een zweer ontlast moet worden, welke met de gewoone wegen van ontlasting schynt zamen te werken, zynde als het ware een nieuw bygevoegde weg om de overvloedige etter te ontlasten. In een eenvoudige ontstekingskoorts veroorzaakt de vermeerderde beweging een ontsteekingagtige gesteldheid der vogten, (size) deeze bereid zynde, geeft etter, de dus voortgebragte etter moet of door de gewone

gen, waarop men dezelve meestentyds kan verwagten. Eindelyk beschouwt hy elke ziekte in het byzonder, alle de toevallen, welke haar van alle anderen onderscheiden, en alle de verschynzelen, welke hy daarin heilzaam of schadelyk gevonden heeft, en hy maakt alleen in het voorbygaan gewag van dien leefregel, die geneesmiddelen, of werkingen, die hy waargenomen heeft, deze heilzame verschynzelen te bevorderen, en het tegengestelde te vertragen of weg te nemen; altyd tragt hy de natuur in haren eigenen weg voort te helpen, en geenen nieuwen weg voor haar te banen; hy overhaastede haar nooit om de koking te verrigten, hy dwong haar nimmer tot de uitdryving, omdat zy eerst tekenen van koking getoond had, want hy ondervond, in alle ziekten, dat eerst de koking moest geschieden; maar dat na de koking de uitdryving moest plaats hebben, en dat de ziektestof, die reeds gekookt was, moest uitgevoerd worden langs dien weg, welke de natuur zoude aanwyzen, of welken een herhaalde ondervinding de heilzaamste getoond had in iedere byzondere ziekte.

wegen, of, zeer overvloedig zynde, door een uit of inwendige verzwearing, of door beide te gelyk, of door een opvolging van de eene op de andere, ontlast worden.

Ik heb vele voorbeelden van deze op elkander volgende ettergezwellen gezien, waaraan men, zo als ik vinde, den naam van *febris purulenta* (etterkoorts) gegeven heeft; deze koorts ontstaat, wanneer, na voorafgegane koking een gedeelte dezer etter in het lichaam overblyft, en daar zodanig fcherp word, dat zy een nieuwe prikkeling, en een tweede koorts kan geven, welke wederom een tweede koking en crisis vordert. Ik heb uit herhaalde waarnemingen grond te geloven, dat men in een eenvoudige ontsteking, ten uiterften binnen veertien dagen, dikwyls in drie en een halven dag, van de eerste rilling af gerekend, tekenen van koking zal hebben. Zodra deze tekenen verfchynen, is er een groote vermindering van koorts, dewyl een gedeelte van de ziektestof gekookt en zelf ontlast is. Maar by een naaukeurig onderzoek zal men ontdekken, dat daar de geheele ziektestof niet gekookt en ontlast is, ook de koorts niet geheel en al verdwenen is. Ik meen dus, dat op den eerften dag der crisis, de koking begonnen is, maar dat de koking en ontlasting eenige dagen na malkanderen moeten aanhouden, voordat de geheele ziektestof gekookt, en het bloed behoorlyk gezuiverd is.

Men kan de geheele koorts in twee tydperken verdelen; het eerste is de raauwe staat der ziekte voor dat de koking begint; het tweede is nadat de koking begonnen is, en kan de etterende staat genoemd wor-

den; gedurende deezen tyd worden de ontstekings-aartige fappen gekookt, of in etter veranderd, en langfamerhand ontlast, naarmate, en zodra zy behoorlyk bearbeid zyn. Wanneer de etterlofing door eenigen misflag in den leefregel gedurende dit tydperk verhinderd word, dan komen de tekenen van raauwheid onmiddelyk weder. Dit word van alle geneesheeren toegeftemd; maar ik voeg er nog by, dat wanneer de een of andere critifche ontlasting boven een zekeren trap word aangezet, dat de zieke alsdan een groot verlies van kragten zal gewaar worden, en dat er tegelyk eenige tekenen van raauwheid zullen wederkomen. Men ziet hier uit, dat het gedurende dit tydperk, het welk dikwyls verfcheide dagen duurt, even nadelig (injurious) is, de werkingen der natuur te overhaasten, als te vertragen.

Het zelve is ook waar van (phlegmons) uitwendige ontstekingen, 't zy dezelve door kunst voor de koking ontftaan, of door de natuur na dezelve te weeg gebragt zyn. Byaldien, gedurende den raauwen ftaat van een ontstekingskoorts, een diepe infnyding in een vleefig deel gemaakt word, zo zal er eer geen goede etter komen, dan na dat de koking begonnen is; ja een oude fontanel, welke, zo lang het lichaam gezond was, een goede etter dagelyks plagt te geven, zal zodra de raauwheid aankoomt, droog en zwart worden, en alleen een dunne *sanies* of water ontlasten. Maar zodra de koking plaats grypt, zal zy weder vogtig worden, en veel etter ontlasten. Op dezelve wyze word men, wanneer de natuur ergens een ettergezwel maken wil,

een pynlyk, kloppend rood gezwel gewaar; opent men dat aanstonds, op hoop van de ettering te bevorderen, zo zal de genezing daardoor niet verhaast, maar vertraagd worden: wagt men integendeel geduldig de koking af, dan zal dit gezwel zweeren, en een waare etter met aanmerkelyke verligting des lyders ontlasten. Legt men op het ettergezwel, 't welk vryelyk de etter ontlast, zeer scherpe dingen, om daardoor tot verligting der andere toevallen veel etter te ontlasten, dan zullen wy weder ons doeleind misfen; want er zal zig alleen een *sanies*, doch geen goede etter ontlasten; daar, de zweer zagt en warm gehouden wordende, van zelfs zo veel etter zal opgeven, als de natuur vordert, en de kragten des lyders zullen eer door die ontlasting vermeerderd, dan verminderd worden.

Een goede etter is in zynen natuurlyken staat een zagt vogt, en zal deze hoedanigheid behouden, zo lang men ze stil in de wond laat, en voor de lugt bedekt; maar wanneer zy veel in de vaten bewogen word, of aan de lugt word bloot gestelt, word zy schielyk scherp en prikkelende.

De natuurlyke uitgang eener eenvoudige ontsteking is de vorming van goede etter, of in de vaten, of in het cellenweefzel; zy veroorzaakt zelden 't koud vuur, dan in een vliesagtig, onbuigzaam met vele zenuwen voorzien deel; doch het is geheel anders gestelt in een zamengestelde ontsteking, dewyl daarin de etter vermengd en besmet is met een vreemde stof, die van natuur scherp is. Wanneer b. v. een gezond

mensch in de kragt van zyn leven, gedurende den tyd, waarin de lugtgesteldheid de ontstekingsaartige ziekten zo algemeen maakt, op eenigerhande wyze besmet word, volgt er een ontstekingskoorts, die een antiphlogistische behandeling verelscht. Eindelyk word er een critische phlegmone, of een brandend, hard, rood, pynlyk en kloppend gezwel gevormd; doch in dit geval kan het in plaats van zagtyes tot een critische ettering te komen, in een waar vuur, of een kwaadaartige verzwering overgaan, waarvan een groot gedeelte moet worden afgescheiden of afvallen, voor dat men een goede ettering verkrygen kan; ja, somtyds zal het geheel tot geene goede ettering willen overgaan, voordat de smetstof is uitgeworpen, en de uitvloeiende stof behoudt altyd het zaad van de oorspronglyke besmetting: werpt zig deze ziektestof op de klieren van de liezen, oxelen, of onderkaak, dan gebeurt het zelfde. Men zal er niets by winnen, wanneer men de gezwollen wil dwingen, de etter te ontlasten, voor dat de koking voorafgegaan is; dat is, de natuur moet het eerst van allen de ziektestof van de gezonde sappen afscheiden, en dezelve met de etter (of gekookte ontstekingsstof, welke gedurende de koorts gemaakt wierd) na het ettergezwel toebrengen, om daar nog een andere bewerking te ondergaan, voordat ze geregeld en bekwamelyk kan ontlast worden. Alle de kwaadaartige ontstekingen hebben dit met elkander gemeen; en hierop moet men altyd bedagt zyn, dat in dezen de gehele crisis niet altyd door de gewone wegen geschieden kan, maar

dat die gedeeltelyk moet verrigt worden door een ettergezwel, (*sui generis*) hetwelk na den aart en hoeveelheid van de kwaadaartige ziektestof verschilt.

Hieruit blykt dan, dat men in alle zamengestelde ontstekingen op twee dingen moet agt geven: ten eersten, op den trap van ontsteking, en dan op de natuur van de bygevoegde vreemde (heterogeneous) prikkelende oorzaak. Ik heb den trap van ontsteking het eerst genoemd, omdat men in de praëtyk daarop het eerste behoorde agt te slaan. Stel, dat het zo een hevige venerische ontsteking was, dat zy alle de toevallen van een heete koorts veroorzaakte, het zoude alsdan een razerny zyn, de kwik te geven voordat de ontsteking of opgelost of tot ettering gebragt was. De gewone werking der natuur, om zig van de kwaadaartige smetstoffen te bevryden, schynt in alle besmettelyke ziekten de volgende te zyn. De smetstoffen in het lichhaam opgenomen, prikkelen het hart en de vaten tot veelvuldige en geweldige zamentrekkingen. Hierdoor word een zekere hoeveelheid ontstekingsstof voortgebragt, waardoor de kwaadaartige smetstoffen worden overtogen, ingewikkeld, en eindelyk onder de gedaante van etter met de bewerkte ontstekingsstof uitgeworpen. Dusdanig schynt de oorsprong te zyn van de *gonorrhœa virulenta*, van de pokjes, *bubones*, *parotides*, en andere diergelyke toevallen, waardoor de natuur zig van de aanstekende en vergiftige stoffen, die zy niet genoegzaam veranderen kan, ontlast. Geen wonder dan, dat de etter van dusdanige ettergezwollen kwaadaartig en besmetlyk is, daar zy met een gift bezwangerd is, hetwelk door de kragt der

vaten niet kan t'ondergebracht of veranderd worden. De oorzaak van een kwaadaartige ziekte bestaat dierhalven in een ziektestof, welken de natuurkrachten wel kunnen uitdryven, maar niet verbeteren. Vraagt men, of alle kwaadaartige koortsen haren oorsprong verschuldigd zyn aan uitwendig aangebragte en in het lichhaam opgenomen smetstoffen? dan antwoord ik daarop neen; wyl de gal, de melk, de kraamvloed, en alle andere sappen zodanig kunnen bedorven worden, dat zy eenen zekeren trap van kwaadaartigheid aannemen. Alle onze sappen, welke in haren natuurlyken onbedorvenen staat zyn, worden gemaklyk veranderd, en naderhand ontlast door die werktuigen, welke voor dit oogmerk geschikt zyn; zo lang deze werktuigen in staat zyn om hare werkingen te verrigten. Worden zy by toeval daarin terug gehouden, dan blyven zy dikwyls langen tyd in het lichhaam, zonder dat zy koorts veroorzaken, zo als wy in de geluw zien; doch hare natuur kan zodanig door een ongepasten leefregel en verkeerde genceesmiddelen veranderd worden, dat zy kwaadaartige en besmetlyke koortsen, als b. v. sommige soorten van purperkoorts en persloop, kunnen te weeg brengen.

In het behandelen van eenvoudige ontstekingskoortsen moet men het eerst in aanmerking nemen, of de natuur geneigd is, de ziektestof ergens plaatslyk neder te zetten. Zo lang de koorts met geen vaste plaatslyke pyn verzeld is, heeft men, offchoon zy zeer sterk mogt zyn, geen reden om plaatslyke ontsteking te verwagten; daar intuschen de hevigheid der koorts de tedere deken, vooral de hersenen, in gevaar kan

brengen, kan dezelve behandeling nodig zyn om de onstuimige werking der natuur te matigen, die er by de vrees van een inwendige ontsteking (phlegmon) gevorderd word. Dit is de waare heete ontstekingskoorts; offchoon HIPPOCRATES *de morb. lib. I. Sect. 27.* van een andere heete koorts gewaagt, waarin de handen en voeten koud zyn, die hy *καυρος* noemt, om dat al de hitte inwendig is. Hy heeft dit zelve toeval ook in galkoortsen waargenomen; maar deze eindigen op een verschillende wyze; want de *causus inflammatorius* eindigt gelyk een *pleuris*, door een *peripneumonie*, en door de ophoesting van een gekookte etterstof, wanneer de zieke niet door de hevigheid der koorts sterft, voordat de natuur tyd gehad heeft de koking te verrigten; daar integendeel de *causus biliosus* binnen de eerste vyf dagen door braking, en naderhand door een buikloop eindigt.

Deze heete koorts is gemaklyk van de rotkoortsen te onderscheiden door de sterkte van de pols, en de verbazende droogte van de huid, neus, mond en ingewanden, en het algemeen gebrek van afscheiding. In het beloop dezer koorts zyn er eenige kleine verminderingen van sommige toevallen, doch naauwlyks aanmerklyk genoeg om den naam van goede remisies te verdienen; want de hardheid der pols, en de verwarring van het hoofd, verminderen nooit voordat de ziekte begint af te nemen. Zedert den tyd van CELSUS is er geen verschil geweest omtrent de manier van behandelen dezer ziekte. Gedurende de geheele tyd van raauwheid moet men agtêrvolgens de ziekte aanwyzingen in het *regimen antiphlogisticum* volhar-

den: de dringende toevallen moeten gematigd, en de afscheidingen en ontlastingen naarstig gadegeflag worden, geduldig wagtende tot dat de natuur de koeking verrigt, zonder dat men eene derzelven te overhaast bevordere of te veel vertraage. Offchoon ieder een van de antiphlogistische geneeswyze spreekt, verstaan zy ze tog alle niet. Ik zal dus, om my naderhand die moeite te sparen, nu daarvan eenig berigt geven.

Een waare *causus inflammatorius*, of heete koorts, is byzonder eigen aan volbloedige, sterke en jonge menschen, wier bloed goed en digt, (rich) wier vaten veerkragtig, en wier zenuwen sterk zyn. Dit punt van volmaakte gezondheid wierd van HIPPOCRATES gevaarlyk geagt. Daar het lichaam noodzaaklyk gedurige veranderingen moet ondergaan, en de hier beschreven staat in geenen beteren veranderd kan worden, zo moet noodzaaklyk by elke verandering de gezondheid slegter worden.

Wanneer in zulk een gestel een koorts, van wat natuur ook, ontstoken word, die eenigen tyd aanhoud, dan moet er een grote hoeveelheid ontstekingsstof, (fize) of *lentor phlogisticus*, geboren worden; en bygevolg ook een moeilyke omloop van bloed, en een verscheidenheid van verstoppingen veroorzaakt worden, en om deze nu voortekomen, dient er geen tyd verloren te worden; de vaten moeten onmiddelyk door ruime en herhaalde aderlatingen ontledigd worden, tot dat de pols zagter word; de buik moet door zodanige geneesmiddelen en clysteren opengehouden worden, welke niet prikkelen; het overige bloed

moet door wateragtige dranken , en den verkoelendsten en verdunnendsten leefregel , verdund worden ; de spiervezelen moeten door warme waterdampen en door rust verflapt worden ; de zenuwen moeten door zachte emulsiën , het dunne sap van rype vrugten , grote rust , door een getemperde vrye lugt , en een middelmatig licht gestreeld worden ; en de snelle drift van het bloed naar het hoofd moet , door daaglyks ten minsten eenige uren op te zitten , daarvan afgeleid worden.

Over het algemeen bestaan alle de geneesmiddelen , die men met regt antiphlogistisch mag noemen , uit zachte slymagtige en meelagtige dingen , dunne zoete wey , suiker , honig , rype vrugten en salpeter , die alle sterk met water verdund moeten zyn. Men behoort geene andere dingen te besigen , voordat de hevigheid der ziekte voorby is ; dan verminderen de toevallen , en de vogtigheid van de neus , mond , ingewanden en nieren , voorspellen de ophanden zynde koking , welke in spyt van al het geen er gedaan is , nu moet plaats grypen. Hierna moet men de natuur een weinig ondersteunen door de dieet te verbeteren , en wanneer de pols flauw word , kan men by de voorgaande geneesmiddelen een weinig kalk van antimonie , en zelfs campher voegen , die egter zeer verdund moeten zyn : maar byaldien de natuurkrachten tegens den elfden en veertienden dag te zeer mogten zinken , dan kan de prikkeling van een spaansche vlieg nuttig zyn : doch offchoon deeze in eenige weinige gevallen tegens het einde der ziekte , wanneer de natuur zeer vermoeid is , door de hevigheid en

langdurigheid van den ftryd nodig kunnen zyn , zyn zy egter geenzints *antiphlogistisch* , dewyl zy vroeger , of omtrent de hoogte der koorts aangelegd zynde , waarschynlyk groot nadeel zouden doen. Mees-
tentyds koomt er op het einde der ziekte een heilzaam critisch zweet ; een vloed van gekookt water , of zeer verliggende stoelgangen : deze moeten niet gestuit worden , maar men moet zorg dragen , dat men dezelve niet boven een zekeren trap aanzet.

Het gebruik van heete middelen in ontstekingsziekten , is nu meest afgeschaft ; en de zieken zyn nu zo bevreesd niet meer voor de vrye lugt en het opzitten , als voorheen : maar er blyft nog een andere dwaling over om te verbeteren , namelyk het geven van rottingwerende in plaats van antiphlogistische middelen. Zo gebruikt men dikwyls de ruwe zuren van onrype vrugten of van het delfryk , welke de hitte en benaauwdheid van de rotagtige zomerkoortsen matigen , in de ontstekingen van het voorjaar : men behoorde egter in aanmerking te nemen , dat het gevaar in een rotkoorts uit de ontbinding des bloeds , en de verflapping der vaste delen voortspruit , daar het gevaar van de ontsteking voor de ettering van een tegengestelde oorzaak , een al te grote vastheid en digtheid van het bloed en vaste delen , afhangt. De sterke plant- en minerale zuren , de koortsbast , en verkoelende zamentrekkende middelen zyn nuttig in de ontbinding des bloeds , doch een te grote zamenhang van het bloed en der vaste deelen vordert andere geneesmiddelen ; en gelyk de rottingwe-

rende middelen niet geschikt zyn in ontstekingsziekten, kan men ook de *antiphlogistica* niet gebruiken in rotziekten.

Zodra de koking begint, bekooft de zieke over het algemeen een huiverigheid, of een trap van koortfige koude, met een weinig rilling, doch niet veel schudding: deze word vervangen door een vermeerderde hitte en verheffing van koorts; en zonder deze is de *crisis* zelden volkomen. Deze hitte, of *perturbatio critica*, is het einde van het eerste of raauwe tydperk, en het begin van het tweede, of etterend tydperk der koorts; want, byaldien de natuur niet al te zeer verzwakt is, zal de koking op deze *exacerbatio critica* geregeld volgen, en de etter zal door de gewone ontlastingswegen in korten tyd ontlast worden. Men moet daarom geenzints deze hitte tragten te verminderen door zodanige ontlastingen te verwekken, als in den beginne of raauwen staat nodig waren. Door zulk een handelwyze zoude men de natuur in hare werking vertragen, en de koorts verdrietig en onregelmatig maken: alles wat men doen moet, bestaat hierin, dat men de zieke veel laat drinken, opdat de etter verdund zynde, gemaklyk door de verschillende wegen uitgevoerd worde. Van dit tydftip af moet men zorgvuldig de ontlastingen gadeslaan, en die afscheiding, welke gebrekkig schynt, voorzigtig bevorderen, om de crisis zo volkomen als het mogelyk is te maken; wy moeten tegelyk zorg dragen, dat wy die ontlasting, welke de eerste en sterkste verligting in het begin der crisis aanbragt, niet vertragen.

Somtyds zal deze ettering en ontlasting, zonder dat er eenige huivering wederkoomt, geregeld tot het einde der koorts voortgaan. Ik erinner my egter niet ooit een volkomene crisis gezien te hebben, die niet eerst met een gevoel van kruipende koude begon, en waarop een vermeerderde warmte, en naderhand tekenen van koking, of door zweeten, of door afgangen, of door wateren of kwylen volgden. Dit is myn denkbeeld, het welk ik my van de oplossing (resolution) gemaakt heb, want offchoon sommige ontstekingen in het eerste begin „door de open mond der ader”, zo als SYDENHAM dit uitdrukt, kunnen weggenomen worden, zonder dat er koking of scheiding te wagten is; kan dit egter alleen plaats vinden, voor dat er zig veel ontstekingsstof gevormd heeft, zodat, wanneer de koorts slegts eenige dagen geduurd heeft, er altoos een soort van koking of scheiding volgen moet.

Het is dikwyls schadelyk den koortsbast te geven zo dra er tekens van koking zyn, doch in geene koorts is dit schadelyker dan in een eenvoudige ontsteking, vooral wanneer het waarschyntlyk is, dat zy door de natuurlyke ontlastingswegen zal afaan.

Wanneer de koorts met een kloppende vaste pyn in het een of ander deel verzeld is, heeft men grond te vermoeden, dat de natuur voor heeft een gedeelte der ontstekingsstof aldaar neer te zetten, om ze eindelijk door een verzwering te ontlasten: men kan daarom zulk een zweer aanmerken, als een nieuw werktuig van ontlasting; en daar dit dikwyls een gebrek van een andere ontlasting vergoed, dient men die te

bevorderen, by aldien de zitplaats der zweer in een gedeelte is, het welk men zonder gevaar kan toelaten te zweeren, als de liezen enz.; maar wanneer het deel zeer vliesagtig of zenuwagtig is, als de testikels, moet men de zwering voorkomen, en de ontsteking oplossen; men kiest evenwel in dit geval het kleinste van twee kwaden; want de oplossing vertraagt dikwyls de *crisis*, en maakt dat ze minder volkomen is. Wanneer dus een slepende ontstekingskoorts door het verdryven van het zog ontstaat, en er een critische verplaatsing der ziektestof na een van beide borsten gemaakt word, verlengt dikwyls het gebruik van verdryvende middelen de crisis, en brengt het leven der zieke in gevaar; daar, wanneer de borst gepapt, en de ettering bevorderd word, alles gemakkelijk door een ettergezwel eindigt, het welk egter niet eer moet geopend worden, dan na dat het geheel ryp is, ten zy de slepende koorts mogt tonen, dat de etter begint opgenomen te worden.

Wanneer men een plaatslyke ontsteking wil oplossen, of een ettering voorkomen, kan dit alleen geschieden, door de levensgeesten, of de kokingskrachten (*concocting powers*) te verminderen, door een spaarzamen leefregel, aderlaten, en het vermeederen der gewone ontlastingen, tot welk oogmerk men als *antiphlogistica*, purgeer- en pisdryvende geneesmiddelen, toedient; maar deze behandeling vertraagt noodwendig de werkingen der natuur, en verandert een hevige en korte, in een minderhevige doch langdurige ziekte, de ondervinding heeft ons egter geleerd, dat het in alle inwendige ontstekingen het veiligste is, om

van den weg der natuur af te gaan, en de oplossing te bevorderen, dewyl het in veele gevallen onmooglyk is, de etter te ontlasten.

Het gebeurt egter dikwyls, dat de beste aangewende pogingen om de ontsteking op te losfen, en de ettering voor te komen, onvermogende zyn; wy moeten in dit geval, zodra wy weten dat een ettergezwel gevormd, of de etter inwendig ontlast is, onze behandeling veranderen, en na mate der plaats een uitgang voor de etter tragten te bezorgen. Wanneer een ontstekingkoorts verzeld is met een drogen afgebroken hoest, pyn en drukking der borst, of een scherpe pyn in de zyde, heeft men rede genoeg om te denken, dat de natuur voor heeft, een plaatslyke ontsteking der longen te verwekken, en de genezingsaanwyzing is, dezelve op te losfen; doch wanneer wy, met dit oogmerk gedurende eenige dagen een antiphlogistische geneeswyze volgende, bespeuren, dat de ademhaling gemaklyker, de pols voller en zagt word, en dat er een gekookte stof door een sterkeren hoest met verligting van pyn overvloedig word opgehoest, dan ziet men duidelyk, dat de natuur, in spyt der kunst, een nieuwen weg, dat is, een ontlasting van etter, door de longen, heeft voortgebracht; in dit geval moet men daarom de pols niet verder verzwakken door aderlatingen en purgeermiddelen, welke men vooronderstelt, dat in het begin of den raauwen staat der koorts verligting gegeven hebben, maar men moet nu de ophoesting door zachte verkoelende borstmiddelen, dampen en stoovingen bevorderen en de ettering,

door meer voedsel te geven, aanzetten, waardoor men de kragten tot koking vermeerdert, en de natuur dus in staat stelt om de scheiding volkomen te maken. Men moet de buikontlastingen vertragen, offchoon men genoegzaam verdunnende dranken geeft. Wanneer de stof zich op de lever plaatst, zal ons doelwit, gedurende den staat van raauwheid, hetzelfde zyn. Nadat de bereiding geschied is, moeten wy ook op dezelve wyze te werk gaan. Behalven dat, daar wy in de peripneumonie dampen en borstmiddelen aanwenden om de longen te zuiveren, wy in de leverontsteking zachte purgeermiddelen moeten toedienen; doch het gestel moet in geen van beide verder verzwakt worden: daarom moet men in dit tydperk der ziekte de aderlating, en alle vermogende *antiphlogistica*, aan een zyde zetten.

In eenvoudige ontstekingen worden de koortsen van elkander onderscheiden door den naam van het deel, waarin de natuur de ontsteking verwekken wil, maar in zamengestelde ontstekingen worden de koortsen niet zo zeer door de zitplaats der ontsteking, als door deszelfs byzondere omstandigheden onderscheiden. Stel, dat een jong, bloedryk, gezond en sterk mensch, die veel goed digt bloed heeft, gedurende een koud vorstig weêr, wanneer de Noordoostelyke winden waijen, door een besmettelyke koorts aangedaan word, dan zal deze koorts zekerlyk van een ontstekingagtigen aart zyn; men zal dan gemaklyk kunnen ontdekken, dat de ontsteking niet eenvoudig is, maar dat er mogelyk een uitslag volgen zal; doch men zal den eigen naam nooit aan de ziekte geven, voordat de plaatsly-

ke ontsteking zich door hare byzondere kenmerken openbaart. Dus kunnen wy naauwlyks een goedaartige onderscheiden soort van kinderpokjes van groote wind- of steenpokken voor den zevenden dag der uitbotting onderscheiden.

Even is het zo, wanneer iemand, die een zeer ontstekingsagtig gestel heeft, door een tusfschenpozende koorts word aangetast, deze ziekte gelykt naar een hette koorts; en wy kunnen de tusfschenpozende koorts niet kennen, voordat de ontsteking gedeeltelyk is t'ondergebracht. Dit kunnen wy den raauwen staat der tusfschenpozende koorts noemen, en deeze kan een sterke antiphlogistische behandeling vereischen: maar, wanneer men de ontsteking in zo verre heeft weggenomen, dat de tusfschenpozende koorts zig vormen kan, dan begint de etterende staat van deze zamengestelde koorts, en men heeft nu niet meer dezelve sterke antiphlogistische behandeling nodig: men moet nu alleen de hoeveelheid van het voedsel vermeerderen om de koking en scheiding te bevorderen, zo als wy reeds te voren in de behandeling der eenvoudige ontsteking gezegd hebben. De geneigdheden of trekken (cravings) der natuur schynen ons in dit geval een goeden regel op te leveren; de zieke konde, voordat de oorspronglyke koorts tusfschenpozende wierd, niets verdragen, dan het geen dun en verkoelend was; maar na de tusfschenpozing gevoelt hy een trek tot vaster voedsel, en de natuur eischt een vaster ondersteuning.

Deze trapswyze vermeerdering van voedsel is verre te verkiezen boven de prikkelende artzenyen, die

by wylen tot dit oogmerk gebezigd worden; men behoorde daarvan nimmer gebruik te maken, dan in zulke gevallen, waarin de natuur traag fchynt te werken. In die gevallen, welke ik hier befchryve, heb ik altyd gevonden, dat de zogenoemde hartfterkende middelen, de ftof in een ongekookten ftaat deden ontlasten, waardoor de natuur eerder vermoeid dan verligt wierd; fomtyds wierden hier door de tufchenpozingen weggenomen, er wierd een nieuwe ontfteking voortgebracht, en er was aldan weder eene nieuwe antiphlogiftifche behandeling nodig om de koorts weder tot zynen gewonen loop te brengen.

Zommigen nemen, zodra de koorts een tufchenpozing heeft, hunne toevlugt tot den koortsbast, en in den beginne zal hy waarlyk aan het oogmerk fchynten te beantwoorden, (want de kina is minder verhittende en meer opwekkende dan eenig ander hartfterkend middel) de koorts houd op, en alles fchynt wel te gaan. Meestentyds zal men egter rede hebben, wegens deze overhaasting berouw te hebben; want de ziektestof, die dus in 't bloed terug gehouden word, brengt by wylen een andere ziekte van nadeliger gevolgen voort dan de eerfte, welke dikwyls moeilyker is om weg te nemen; daar integendeel als men met geduld gewagt had, en gedurende de tufchenpozingen de kragten had opgebeurd, tot dat de natuur het grootfte gedeelte van de fchadelyke ftof had gekookt en uitgedreven, de geheele ziekte of grondig genezen zoude zyn, of de koortsbast te regt en met nut had kunnen toegediend worden.

Andere daarentegen zondigen in het tegenoverge-

felde, door in het tweede tydperk dezelve ontlastingen en sterke antiphlogistische geneeswyze te volgen, die zy in het eerste of raauwe tydperk der ontsteking nodig gevonden hadden. Onder verscheide andere voorbeelden, erinner ik my dat van een man, die ondervonden hebbende, dat door aderlaten, purgeren en spaarzaam te leven een ontstekingskoorts in weinig dagen tot een tuschenpozende overging, te overylend besloot, dat hy de geheele ziektestof, door op dezelve wyze voort te varen, overwinnen zoude; het gevolg was, dat de natuur in hare werkingen verhinderd zynde, een aanhoudende koorts van een veel erger natuur dan de eerste ontstoken wierd (a).

De winterkoude, verzeld van droog weêr, heeft een wonderbare werking om alle soorten van scherpten in de vogten weg te nemen, hierom ontmoeten wy somtyds in de lente waare eenvoudige ontstekingen, welke men door aderlaten alleen kan weg nemen, zonder dat men op een koking of scheiding behoeft te wagten; en sommige daarvan hebben inderdaad geen andere ontlasting nodig.

Gedurende den winter van het jaar 1775 waren de meeste koortsen met gal verzeld, en duurden een en twintig dagen; doch de maand Maart begon met

(a) Een geneesheer te Parys, ziende dat in de uitbottingskoorts der pokjes de aderlatingen nuttig waren, kreeg het in zyn hoofd, dat men al de pokstof op deze wyze zoude kunnen ontlasten, en vermoorde op deze wyze veel menschen. Eindelyk zeide hem een Chirurgyn, die zyn kwaden uitslag moest opmerken, dat hy dâgt, dat het aanhouden met sterk aderlaten in den geheelen loop der ziekte, niet na verwagting uitviel. „ Parbleu, zeide de doctör, „ il faut accoutumer la petite verole à la saignée.”

vorst en droge Noordelyke en Noordoostelyke winden, die zeven weken aanhielden: dit maakte, dat er een ontstekingsgesteldheid ontstond, die zo sterk was als hier maar zelden gezien word. Een zeker heelemeester moesten 100 oncen bloed in eene week afgelaten worden, voordat de pols in kragt verminderde, offchoon hy niet anders dan gerstewater en zoete wey gebruikte, en de ontlasting altyd open gehouden wierd. By deze zieke had de plaatslyke ontsteking zig op de *funiculus spermaticus* en *testikel* gezet. Een man van zestig jaren verloor twee pinten (quarts) bloed uit de neus, en men tapte hem nog tien oncen af gedurende den tyd van drie dagen, voordat de hardheid en volheid der pols verminderde. En een vrouw verdroeg een verlies van veertig oncen bloed in een beroerte, offchoon zy zeven en zestig jaar oud was. Nadat deze ontlastingen geschied waren, week de kragt der koorts by alle deze zieken, en er volgde een goede koking.

Ik heb gezien, dat een pleuritische koorts door eene ruime aderlating in weinig uren wierd weggenomen. Maar wanneer door de vorst des winters een ontstekingsaartige gesteldheid by eene reeds aanwezende scherpte in het lichaam gevoegd word, is het geval geheel anders, zo als SYDENHAM dit in zyne beschryving van de bastard pleuris en peripneumonie van het jaar 1675. cap. V. art. 1. zeer wel aanmerkt, wanneer hy zegt: „ In het jaar 1675 bleef het weêr „ ongewoon warm even als in den zomer, tot aan „ het einde van October, en gedurende al dien tyd „ woedde de galkoorts, maar tegens het einde van „ October verdikte een schielyk opkomende koude en

„ vogtigheid der lugt de vogten, en veroorzaakte
 „ een hoest en pyn in de borst met een aanmerkely-
 „ ken trap van koorts, welke veele menschen bedroog,
 „ en deze ziekte voor een waare pleuris en peripneu-
 „ monie deed houden, doch het was inderdaad niet
 „ meer dan een voortduring van dezelve galkoorts,
 „ waarby nog de toevallen kwamen, die uit de
 „ schielyke verandering van het weêr voortsproten.
 „ Art. 2. want zy begon nu even als altyd, met pyn
 „ in het hoofd, rug en ledematen; toevallen, welke van
 „ iedere koorts in deze ziektegesteldheid wierden
 „ waargenomen, met die uitzondering, dat de koorts-
 „ stof, die zig overvloedig op de long en pleura ge-
 „ plaatst had, door den hevigen hoest zulke toevallen
 „ te weeg bragt, als by de ziekten dezer delen ge-
 „ meenlyk voorkomen. Maar, des niettegenstaande,
 „ was de koorts, zo ver ik zien kon, dezelve, wel-
 „ ke tot op den dag, wanneer de hoest zig het eerst
 „ openbaarde, geheerscht had. Men zag dit ook dui-
 „ delyk uit de geneesmiddelen, waarvoor zy gemak-
 „ lyk week. Offchoon de stekende pyn in de zyde,
 „ de moeilyke ademhaling, de kleur van het afge-
 „ trokken bloed, en de overige toevallen van pleuris
 „ schenen aan te duiden, dat het een waare pleuris
 „ was, vereischte niet te min deze ziekte geen ande-
 „ re geneeswyze, dan die met deze ziektegesteldheid
 „ strookte, en liet geenzints die behandeling toe,
 „ welke in een waare pleuris te pas koomt. Voeg
 „ hier by, dat wanneer een pleuris de oorspronglyke
 „ ziekte is, zy gewoonlyk laat in de lente voorvalt,
 „ daar de ziekte, waarvan wy nu spreken, op een

„ zeer verschillenden tyd gebeurde ,” (en kan alleen verklaard worden als een toeval van de atribilieuze gesteldheid met een toevalligen hoest), gevolgelyk geeft hy zyne geneeswyze op met het geval vanden oudsten zoon van Sir FRANCIS WINDHAM. „ Ik deed „ maar eene aderlating , en leide een grote spaansche „ vlieg pleister op den rug , gaf hem dagelyks clysteren , verkoelende dranken en amandelmelken , en „ somtyds melk en water en dun bier te drinken , en „ raadde hem eenige weinige uren dagelyks op te „ zitten. Op deze wyze herstelde hy in weinig dagen , en ik voleindede met een purgeermiddel de „ gantsche geneezing der ziekte. ”



VAN HET

CATARRHALE OF
ZINKINGAGTIG JAARSAISOEN.

Nadat wy dus een korte geschiedenis van den oorsprong, voortgang, en uiteinde van een eenvoudige ontsteking gegeven, en de natuur van de zamengestelde ontstekingen beschreven hebben, gaan wy nu over tot een korte behandeling van die ziekelijke gesteldheden, welke, gevoegd by een ontstekinggesteldheid, de koortsen uitmaken, welke wy hier elken winter ontmoeten.

Van de eerste derzelve, of de winterkoorts van SYDENHAM, heb ik reeds ter loops gewag gemaakt, en gezegd, dat zy door de vereniging van het begin der ontstekinggesteldheid, en de overblyfsels van de zwartgallige gesteldheid ontstaat; en inderdaad, wanneer de winter zeer zagt blyft, word deze koorts algemeen en verdrietig, maar omtrent het einde van January, nadat de ontstekinggesteldheid eenigen tyd plaats gehad heeft, maakt zy voor een ziektestof van een verschillende natuur plaats, die ik de catarrhale noeme; wanneer deze zig met de ontstekinggesteldheid verenigt, vertoont zy zig onder vier verschillende gedaanten; hoest, rhumatismus, roos, en pers-

loop. Ik houde deze alle genoegzaam voor ziekten van denzelven aart, omdat zy gedurende de laatste veertien jaren geregeld en standvastig op denzelven tyd wierden waargenomen, en denzelfden leefregel en behandeling vereischten. Door een ongeschikte behandeling heb ik ook de eene in de andere zien overgaan. Zy verschillen hoofdzaaklyk in de zitplaats der bastaardontsteking, of van het deel, waarop de zinking zig geplaatst heeft. *HIPPOCRATES de morbis Sect. IV.* gewaagt van een roos der longen met een overvloedige dunne ophoesting, welke een longontsteking voortbrengt; hy merkt op, dat zodra als de opgehoeste stof dik werd, de peripneumonie opviel. *de vet. Medicin. Sect. XXXIII. (a).*

Op eenen tyd van het jaar neemt men de catarrhale ziektegesteldheid in geheel Europa waar. *La fluxion de poitrine* is zo wel in Vrankryk bekend, als de catarrhale voorjaarshoest in Engeland; doch de ziekte is om twee oorzaken hier zeer veel gevaarlyker; vooreerst, om de schielijke overgangen van koude tot warmte, en van warmte tot koude; en ten tweden, om de dampagtigheid van onze lente. De laatste ontstelt onze zenuwen, de eerste vertraagt onze uitwa-

(a) *HUXHAM de angina maligna* p. 13. „hoesten, verkouwdheden, en loopen, waren zeer algemeen in November en December, vooral zinkingkoortsen, waarmede byna een ieder in een zekeren trap bezet was; en egter waren er weinig longontstekingen en pleurissen; evenwel vervielen zeer veele in longteringen, en veele stierven uitgeteerd”.

Dit gebeurde in 't jaar 1752 vroeger, als de catarrhale gesteldheid gewoonlyk epidemisch word; maar dit toont egter, dat alle deze ziekten van dezelve natuur zyn, en tegelyk komen.

feming; zodat wy in dezen tyd eerder een scheurbuikige fcherpte zullen verkrygen. Voeg hier nog by, dat wy byna niets als vleesch eten, en niets byna als gegiste dranken drinken. De vleeschfpyzen en de gegiste dranken hebben meer Engelschen vernield, dan het zwaard, de pest en hongersnood met elkander; en het is in dit klimaat onmooglyk, by menschen, die aan deze ziekte onderworpen zyn, een verkouwdheid te geneezen of voor te komen, zonder dat men ze een warmere kleding en fpaarzamer leefregel aanraad.

Wy moeten ten opzigte der ziekten van deze gesteldheid vier dingen in agt nemen. Vooreerst, moet men den trap van ontsteking door een geschikte antiphlogistifche behandeling matigen. Ten tweden, de fcherpte verdunnen en inwikkelen. Dit geschied door een zagten verkoelenden leefregel van honig, fuiker, groentens, meelvrugten, zoete wèy, en rype versche of droge vrugten, waardoor de pyn, en bygevolg de hevigheid der beweging en hitte, gematigd worden. Ten derden moet men dien staat der vaste deelen, in aanmerking nemen of zy verstyfd of verflapt zyn; want wy zien, dat de *rhëmatismus*, by oude lieden, wier vaste deelen verstyfd zyn (rigid habit) langdurig en moeilyk te genezen zyn, ofschoon zy gemaklyk van een zinkinghoest genezen worden; maar deze hoest is langdurig en gevaarlyk voor jonge lieden van agtien tot zes en twintig jaar, byaldien zy aandoenlyke vezelen, en tedere longen hebben. Ten vierden, moet men op den staat der vogten agt geven, welke niet altyd van den staat der vaste delen alleen afhangt. Want ik heb zo wel ge-

zien dat een bejaard, sterk, werkman, wiens vezelen sterk en veerkragtig waren, tegelyker tyd een fcherp en zelf ontbonden bloed had, het welk door het eten van fcherpe dingen, en fcheurbuik veroorzaakt wierd, als jonge tedere vrouwen, wier huid week, en kleur blozend was, en die niet te min een zeer ontstoken bloed hadden. Deze aanmerkingen zullen ons gemaklyk de middelen aan de hand geven, om deze foort van koorts zo lang onder behoorlyk bestier te houden, tot dat de natuur tyd gehad heeft, om de koking te verrigten, en dan zal zy ons leiden tot de uitdryving der stof op den behoorlyken tyd, en op die wyze, welke voor ieder het geschiktste is. Ik behandeled, terwyl ik dit fchryve, op den 23. February 1769, drie verschillende menschen, die door rooskoortfen aangetast zynde, nu door middel van een zagte, gekookte, en gemaklyke fluimlofing genezen worden.

Ik heb een hevige rheumatismus gedeeltelyk door een zinking op de borst, doch meer met een persloop, of pynlyke stoelgangen zien eindigen. Dit bragt mogelyk SYDENHAM tot de gedagte, om de rheumatismus door laten en purgeren alleen te behandlen, voor dat hy nog de uitwerkingen van zoete wey en een spaarzame leefwyze, zo als uit zyne latere werken blykt, ontdekt had: de grootste misflag, dien men nu nog in de behandeling van alle de ziekten van deeze geheele jaarsgesteldheid begaat, bestaat vooral hier in, dat men op de spyze niet genoegzaam agt geeft: de zieken worden ongeduldig voor dat nog zes weken of veertig dagen verstreken zyn, zy ver-

trouwen op geheimen en geneesmiddelen, en verwaarlozen een behoorlyken leefregel. Hierdoor wordt dikwyls de koking belet, en een grondige geneezing onmooglyk gemaakt, daar als zy gedurende een genoegzame lengte van tyd zich met meelvrugten, brood, fruit, en zoete wey, wilden vergenoegen, de natuur langzaam, doch zeker een volkomene koking te weeg brengen, en de behoorlyke toebeleidde ziekte-stof, gemaklyk, veilig, en volkomen zoude ontlast worden. De beste weg om in deeze ziekten gezond te worden, bestaat na het oude spreekwoord, hierin, dat men lang ziek zy. Men moet egter eenigzints agt geven op de zitplaats der ontsteking, en hierna moet men de geneeswyze inrigten.

Uit deze aanmerkingen zal men zien, dat in alle *catarrhi*, vier genezingsaanwyzingen zyn, 1. om de ontsteking weg te nemen, 2. om de ziektestof te verdunnen en in te wikkelen, 3. om na mate de koking plaats grypt, dezelve langs dien weg uit te voeren, welke het meest verligt, zorgende ten zelfen tyde, dat het werktuig zelve daar niet by lyde, en 4. om de vaste deelen derzelve vorige veerkracht weder te geven.

Men beantwoordt aan de eerste aanwyzing, door het gebruiken van dat geen, 't welk wy van de anti-phlogistifche geneeswyze te voren gezegd hebben. Aan de tweede, door een strenge leefregel van 't geen de fcherpte tegengaat, waar by men alleen zulke geneesmiddelen voegen moet, welke die fcherpte wegnemen, waar aan byzondere lyders meer onderworpen zyn, b. v. een galagtige, podagreufe,

scorbutieke, *dartreufe*, *scrophuleuse*, of venerifche fcherpte.

De derde aanwyzing, om behoorlyk de ziektestof te ontlasten, vordert om verscheide redenen grote oplettendheid en doorzigt, vooreerst is de koking moeilyk, langdurig, en niet algemeen, ten tweden is de ziektestof zeer prikkelende en fcherp. Ten anderen word zy niet geheel en al door de gewone wegen uitgevoerd: een gedeelte word altyd door de plaatslyke ontsteking, waar op de ziektestof zig gezet heeft, ontlast. Daar nu de ontsteking dikwyls op een edel deel valt, en wy geen terugdryvende middelen durven gebruiken, uit vrees van de koorts te vermeerderen, zo kan fomtyds het deel waarop de zinking valt, nadeel lyden. Ja ik heb zelf waargenomen, dat de terugdryvende middelen eerder nadeel schenen toetebrengen, dan te verligten. Het is dan geen wonder, dat er in dit tydperk der ziekte vele mislagen begaan worden: de langdurigheid van tyd, die er vereischt word om de geheele ziekte wel ten einde te brengen, de pyn der aangedane deelen, de ongeduldigheid der zieken onder de behandeling, en de grote moeilykheid om de dreigende toevallen te verligten, zonder gevaar te lopen van de heilzame pogingen der natuur te vertragen, lopen alle te zamen om de behandeling moeilyk te maken.

Wanneer ik de verschillende foorten van fcherpten in aanmerking neem, welke in verscheidene lichamen plaats hebben; en het groot aantal ziekten van kinderpokken, mazelen, kinkhoest, en vele ande-

ren, welke in dit jaargety algemeen zyn, en tegelyk met de epidemifche catarrhale gefteeldheid zamenloopen; wanneer ik de ongefchikte en ongeregelde leefwyze van vele menfchen gedurende den winter, en de onoordeelkundige toediening van kragtige artzenyen naga, dan verwonder ik my, hoe zo veelen eener ongeneeslyke tering ontfnappen kunnen, een ziekte, die voor de jeugd van beide fexen in dit koningryk zo noodlottig is. Men moet egter dan nog aanmerken, dat veelen, die er het leven nog afgebragt hebben, door een overhaaste en onbezonne behandeling van't geen hun flegts een ligte verkouwdheid fcheen te zyn, voor altoos hunne gezondheid verloren hebben.

Eenige jaren geleden, wierd een gezond jong man van een bloedryk geftel door een verkoudheid in het hoofd aangetast, het vogt, hetwelk uit den neus vloeide, was zo fcherp, dat het den tweden dag de beide neusgaten en de bovenlip reeds ontvelde, zy was verzeld met een weinig heescheid, welke op den derden dag door een ligte prikkeling en hoest gevolgd wierd. Die ziekte wierd een koude genoemd, en aan belette uitwaafeming toegefchreven; om dezelve weg te nemen wierden hem zweetmiddelen toegediend, zonder dat men eenige verandering in zyn leefregel maakte; hy nam een aanmerkelyke hoeveelheid van het vlug olieagtig mengzel den gehelen dag door, en favonds een drankje met het *Elixir Paregoric*. Ik zag hem den anderen dag van deze behandeling, welke de zesde van zyne ziekte was. Zyn keel was donker purper, even als of hy de roos

had, hy was niet zeer gezwollen, maar brandend heet en zeer pynlyk. De pyn, die de zieke de gantsche keel door gevoelde, was zo groot, dat hy genoodzaakt was, den hoest in te houden, offchoon de prikkeling hem zeer lastig viel. Langs de geheele lengte der korte ribben aan beide zyden, had hy een sterke rheumaticque pyn, die zyn ademhaling moeilyk maakte, en over de schouders en agter in den nek had hy veele roosagtige plekken, hy had gedurige neiging tot stoelgang, verzeld van een knypende pyn en perfsing; zyn wezen en hoofd fchenen zeer gezwollen te zyn, en in zyn uitzigt waren klare kentekenen van moeilyke ademhaling en grote benaauwdheid. Zyn pols was zagt, eerder klein, en deed niet boven de honderd flagen in een minuut, en was onregelmatig. De zieke ontlastte weinig, maar donker geverwde en raauwe urine, waarin daags, voordat ik hem gezien had, zig een geel zetzfel had vertoond. De huid was heet; de mond droog, en de dorst onleschbaar; hy had, met een woord, te gelyk, alle de toevallen van deze ziektegefteldheid, een roos der huid, longen en ingewanden, met een rheumatismus. Myn gedagte omtrent dit geval was, dat een gebrek aan afscheidingen en ontlastingen, deze catarrhale gefteldheid en een ligte ontfteking in de *membrana schneideri* had voortgebragt, dat het vlugtig loogzout en het *Elix. Purgoric.*, deze fcherpte vermeerderd, en de ontfteking algemeen gemaakt hadden. De moeilyke ademhaling en verftopping der longen waren beide na myn gedagte de oorzaken van de zachte, kleine en onregelde pols, en ik fchreef de knyping en purgerende

afgangen aan die zelve fcherpe ziektestof toe, die zig in de keel, op de lippen, den neus, en op de fchouders vertoonde.

Wy hadden dan hier een waare zamengestelde ontsteking, welke agtervolgens de bovengemelde aanwyzingen moest behandeld worden. Met dit oogmerk, liet ik den zieken vooraf een ruime aderlating doen, fchreef hem een verzachtend clysteer met honig voor, en liet hem lynzaad, als thee getrokken, met oranjefap fterk zuur gemaakt, drinken; zyn drank wierd met honig zoet gemaakt, en ik liet hem den warmen damp daarvan dikwyls inademen. Eenige uren daarna vermeederde de krimping, 't welk aan de honig en het zuur wierd toegefchreven: ik was daarom verplicht de honig achter te laten, en fuiker daarvoor in de plaats te ftellen; maar ik bleef aandringen op het gebruik der chinaasappelen, en fchreef, om ontlasting te verwekken, een amandelmelk voor, waarin manna en Tart. Solub. gefmolten waren. Op den zeventienden dag 's morgens onderzocht ik het bloed, en vond, dat het met een dikke gele korst bedekt was; de wey vond ik zeer geel, en in een geringe hoeveelheden; de zieke had gedurende den nacht verfcheide ftoelgangen zonder pyn gehad, en zyn ingewanden waren nu ook rustig; de pols was nu ook voller en fneller, en zyn ademhaling was veel ruimer; de hoest bleef met dit alles zeer lastig, en de rheumaticque pynen vermeederden. Dit alles bevestigde myne gedagten, dat er ontlastingen nodig waren, en dat de vermeederding van hoest en rheumaticque pynen alleen door een vryer omloop des bloeds

veroorzaakt wierden. Ik zag zyn water niet; maar de pyn in de keel was verminderd, en hy had veel zure dranken van allerley foort gedronken. 's Namiddags vond ik, dat al de krimping en het purgeren over was; de urine was veel vermeerderd en minder hooggekleurd, doch bleef noch raauw. Hy klaagde nu het meest over den gedurigen sterken hoest, en de folterende pyn in beide de zyden: ik liet hierom een tweede ruime aderlating doen, en met het dampen en de dranken aanhouden, waarby ik een likpotje van gelyke delen olie, honig en geley van besfen voegde. 's Avonds was de pols zagt, regelmatig en snel, de ademhaling was natuurlyk, maar de hoest aanhoudend, en scheen de pyn in de zyde te doen aanhouden. Ik liet toen een stoving op de zyde leggen, en voegde een weinig *diacodium* by de *linctus*, en een weinig salpeter met gewone *oxymel* by het drinken, 't welk uit thee van lynzaad, een borstdrank, en zoete wey bestond. Het voedzel bestond uit sago, broodsap, watergruel, brood met fruit, of geleien van vrugten. Het tweede bloed was vaster en dikker van korst dan het eerste, maar had meer wey, en was zo geel niet.

Den agtsten dag vond ik 's morgens, dat hy wat geslapen had, hy klaagde zo veel niet van pyn in de keel en in de borst, maar de pyn in beide de zyden was verbazend sterk; deeze delen schenen gezwollen te zyn, en waren op het aanraken pynlyk; er wierden koppen op elke zyde gezet, waarop de lyder zich 's avonds beter bevond; de pols was slechts honderd in een minuut, zagt en regelmatig; de vlakken

op de nek en schouders waren doof, de ademhaling was goed; de huid was niet meer heet, maar droog: terwijl de zieke geen stoelgang had, werd hem 's avonds een clysteer gezet.

Deze behandeling werd gevolgd tot op den veertienden dag, wanneer de rhumaticque pynen geheel verdwenen waren, maar de hoest bleef zeer hard en droog; de pols was nog omtrent honderd in een minuut; de urine was veranderlyk, maar in een behoorlyke mate, en de stoelgangen waren vry geregeld. Hy begon nu een amandeldrank met campher, *spiritus Mindereri*, en spiesglaskalk te nemen; en al zyn drinken werd met een grotere hoeveelheid *oxymel* vermengd.

Op den tweeëntwintigsten dag kwam er een ophoesting met een weinig bloed gemengd, welke tot den vierentwintigsten dag vermeerderde. Hy moest nu de amandeldrank agterlaten, en niets anders dan de *oxymel* voortgebruiken, doordien de ophoesting nu genoeg bevorderd was. De ontlasting werd door clysteren geregeld gehouden, er werd op ieder arm een etterdragt gezet, en hy mogt niets als melk, vrugten en zaden voor spys gebruiken. Hy voer dus voort met hoesten en opwerpen tot den tweeënveertigsten dag toe, wanneer hy begon in kragten aan te winnen; de hoest was matiger en minder hevig, maar hield niet voor den zesenzestigsten dag geheel op; hy begon toen daaglyks eens een weinig ligt vleesch te eeten, wat beweging te maken, en de landlugt te nemen. Het blykt nu hier uit, dat een gedeelte van deze ziektestof, in het eerste begin der ziekte, door

de ingewanden, en dat er meer naderhand door de huid geloosd wierd; doch dat de voornaamste critische ontlasting geschiedde door de longen, en volle veertig dagen duurde, voor dat het bloed volmaakt gezuiverd was: wy moeten ons daarom niet verwonderen over de hardnekkigheid der zinkingen, rheumatismen en hoesten, die in de lente voorvallen.

Ik heb volftandig waargenomen, dat jonge lieden omftreeks de agtien, negentien of twintig jaren, die in de maand van January of February door een zinkinghoest aangetast, en daarvan in de maand April, Mey of Juny hersteld worden, offchoon zy naar allen fchyn gedurende den zomer, herfst of lente gezond zyn, egter nooit ontsnappen in het volgend voorjaar hunnen zinkinghoest weêr te krygen, tot dat zy den ouderdom van vyfentwintig jaren bereikt hebben, wanneer zy niet gedurende den herfst en winter door verfterkende en rottingwerende middelen verfterkt zyn, of by geluk een tusfchenpozende koorts krygen, die, wel behandeld zynde, den zinkinghoest grondig geneest. Doch wanneer de koorts opgestopt word, voor dat de behoorlyke verandering in 't lichaam geschied is, dan wortelt de ziekte meer en meer in, en eindigt gemeenlyk in een tering, waarvan ik een voorbeeld zal aanhalen.

Juffrouw P. A. zeventien jaren oud, wierd in 't jaar 1755, nadat zy verscheiden uren gedanst had, door een pyn omtrent de plaats der lever aangetast, waarop de geelzugt volgde: deze ziekte wierd geheel en al in twee maanden weggenomen; maar zy was altyd, na een sterke beweging, aan dezelve ziekte

onderworpen. In het begin van February 1757 kreeg zy een verkoudheid met een ligten hoest, waarop zy tot den elfden dag toe weinig agt sloeg, wanneer zy voor het eerst een zwaare koortslige rilling gewaar wierd. De toevallen waren 1. een gedurige droge hoest, 2. een aanhoudende pyn in het voorhoofd, 3. een wederkering van de oude pyn in de zyde, 4. een brandende huid, 5. een snelle, doch niet zeer volle pols, 6. een bleke en raauwe pis, 7. trage stoelgang met rusteloosheid, en ten 8. een witte, maar niet zeer beflagen tong. De geneesheer hield deze ziekte voor de zenuwkoorts van HUXHAM, waarom hy haar zoute dranken gaf, haar te bed liet leggen, en thee van kruizemunt en wynwey liet drinken. Ik wierd op den 14 February des avonds geroepen, op den vierden dag van het begin der koorts afgerekend, ik vond haar in een algemeen zweet, waardoor zy dagt, dat haar hoofdpyn een weinig verligt wierd. Ik liet twee dragmen manna by elke gift voegen, en zodra het zweet verminderde een clysteer zetten.

Den volgenden morgen (den vyfden dag) vond ik, dat het zweet geen waare verligting had aangebragt, en dat alle de toevallen eerder vermeerderd dan verminderd waren; de tong was nu vuil geworden, ofschoon het clysteer en de manna drie goede afgangten te weeg gebragt hadden; ook was de pols nu harder en het wezen opgezet; zy had een lastige zuizing in de oren, een gedurigen harden, drogen hoest, en de pyn in de lever was aanmerklyk toegenomen. Zy wierd tien oncen adergelaten, waarop zy flaauw wierd,

doch ſchielyk bekwam, zonder dat de pols zonk na de aderlating. Ik voegde als toen tien greinen ſalpetter by ieder zoutdrankje, en herhaalde dit om de vier uren.

Zesde dag: zy had een rustelozen nagt, zweette een weinig, zonder verligting, en de hoest was zeer laſtig; om denzelven te verzagten ſchreef ik een amandeldrank, uit amandelen, zaad van ſlaapbollen en citroenſiroop, tegelyk met de zoute drankjes voor.

Zevende dag: zy was dezen morgen in dezelve omſtandigheid als te voren, zy klaagde nu alleen over het hoofd, wanneer zy hoeste; het water liet in een geringe mate een ſtofagtig wit bezinkzel, als bloem van meel, vallen, ook had zy 's nagts een dunnen afgang, doch had geen lust om uit het bed op te ſtaan; men voer voort met dezelve geneesmiddelen.

Agtſte dag: De pols was zagter geworden, en in een glas water was een weinig zetzal. De benaauwdheid was niet wel zo groot; zy was verbed, doch kon dit niet wel verdragen. De hoest was zeer laſtig, en vermeerderde de pyn in het hoofd en in de zyde; dezelve geneesmiddelen wierden voortgebruikt: 'savonds kreeg zy hare ſtonden weinig, als na gewoonte, maar nog in geringer hoeveelheid.

Negende dag: De maandſtonden hielden aan, doch in een geringe mate: er was geen zetzal in het water; de pols was ſnel en klein, maar niet hard: men voegde by elk drankje twintig droppen *Tinct. Castor* en *Sal. volatil*, en de emulſie wierd voortgebruikt.

Tiende dag: De verandering was ſterker, en het water was veel meer gekleurd; de andere toevallen

waren gematigd: zy had, als na gewoonte, een weinig gezweet, maar had in vyftig uren geen fioelgang gehad: hierop wierd haar een clysteer gezet, en het drankje met de emulfie vervolgd.

Elfde dag: Het clysteer werkte driemaal, en bragt veel verligting toe: dezelve geneesmiddelen wierden voortgebruikt, maar men stond meer voedsel toe.

Twaalfde dag: Er was een zetzels in al haar water, en zy had een overvloedige papagtige ontlasting; de verandering was geheel over, en zy was in allen opzichte veel beter: er bleef egter nog een weinig snelheid in de pols over: de zoute dranken wierden alleen 'smorgens en 's avonds gegeven; 's middags dronk zy een kom camillen-thee, en na den eten een glas franschen wyn.

Dertiende dag: 's Nagts had zy twee sterke zwartagtige afgangsen, en bleef beter; wy vervolgden daarom dezelve behandeling, behalven dat wy meer camillen-thee lieten gebruiken, een weinig ligt vleesch des middags, en een tweede glas wyn toefstonden.

Veertiende dag: Omtrent tien uren dezen morgen scheen zy veel beter te zyn, maar 's namiddags om vier uren kreeg zy een kramp in de maag, die op het gevoel een harde klomp geleck; haar aangezicht wierd purperverswig en haar pols klein. Men dagt, dat dit van opstygingen kwam, en om die reden gaf men haar een drankje van vlug loogzout met *Elix. paregoric*; men liet een pleister van theriakel en foelie olie op de maag leggen, en men schreef haar dun hoendernat voor, en liet haar wey, met witten wyn gemaakt,

drinken; doch zy kreeg geen ontlasting in vierentwintig uren.

Vyftiende dag: Zy had een zeer flegten nagt gehad; zy had wel een weinig uitgewafemd, 't welk ook nog aanhielt, maar zonder daarvan verligt te worden; want de hitte was groot, de pols vol en zeer snel, maar niet hard. Zy had veel gewaterd, en in elk glas was een zetzel. Haar mond was droog, en de dorst aanhoudende. De hardheid verfpreade zig nu langs de regte zyde beneden langs de lever: de zieke was miftrouftig, en fcheen vermoeid en neêrgeflagen te zyn. Men herhaalde de zoute drankjes met manna, men zette een clyfteer, en men voegde het rustmiddel alleen by de avondgift.

Zestiende dag: Op dezen dag wierd zy 'savonds nog erger, en had een aanval van huivering, waarna zy in een algemeen fterk zweet kwam. Het clyfteer werkte eens, egter kon ik geen verandering ten beften bemerken, want de hardheid en pyn in de maag bleven voortduren, en hare ogen wierden geel: de afgang was zeer geel, en zy gaf wat gal over. De dorst bleef onleschbaar, de tong was vuil en beladen (chargé). De pols was vol, snel en zagt; de huid was warm en vogtig; egter bleef de lyderesse wonderbaarlyk hare kragten behouden. Men herhaalde de clyfteer: zy nam een amandeldrank met twee oncen manna, en alle zes uren een zout drankje met firoop van violen. 's Avonds had zy drie afgangen, en was tegens tien uren zeer verligt. Zy wierd na het zweten verfchoond, en fcheen nu tot flapen ge-

neigd te zyn. Haar water had een zetzel op den grond.

Zeventiende dag. 's Nagts had zy nog drie afgangen: hare ogen waren helderder: zy had geen hoofdpyn, de koorts was minder, het zweet matiger, de hitte en dorst minder, haar tong vry zuiver, het water hoog gekleurd en bezet, en hare afgangen minder geel; daarentegen kwam de hoest weder, die voor de zieke zeer lastig was, en veroorzaakte pyn in de zyde: de slym was taay en wierd met moeite opgehoest; op de plaats van het heiligbeen en de beenen van het bekken vertoonde zig een uitslag, die het leggen op de rug moeilyk maakte; zy kon daarom ook zonder ongemak op de aangedane regterzyde niet leggen, en in 't geheel niet op de linkerzyde.

Agtiende dag: Ik vond dezen morgen, dat zy 's nagts zeer mislyk geweest was, en met behulp van camillen-thee, een stof, die sterk met gal gekleurd was, had opgegeven. Men gaf haar, daarna een clysteer, het welk tweemaal werkte, en men liet de zout drankjes voortgebruiken; hierdoor wierd zy zeer verligt, en de pols wierd ook gematigder: Men ontdekte ook een zeer sterken gierstuitslag over den gehelen hals en de plaats der maag. 's Avonds kwam de koorts weder, offchoon lang zo sterk niet, dan te voren, de uitslag vermeerderde, maar de hoest was lydelyk: men zette een spaansche vlieg op den rug, en men voer voort met de drankjes.

Negentiende dag: Zy wierd wederom kwalyk, en braakte veel geele stof, waarna zy vier stoelgangen

van dezelve foort kreeg : men vervolgde de drankjes, zy dronk veel dun hoendernat, en 's avonds om agt uren fcheen zy veel beter te zyn : Al het water, dat zy eene geheelen dag door gemaakt had, was zeer dik en had een fterk afzetzel.

Twintigfte dag: Dezen morgen vond ik, dat zy vry wel gerust had, dat zy weinig koorts had, en de pols zagt en ruim was; zy was egter kwalyk geweest, had gebraakt en gepurgeerd, als te voren, maar 's avonds befpeurde zy geen mislykheid of pyn.

Eenentwintigfte dag: Zy voer voort beter te worden, maar had wederom gebraakt en afgeweest, als de vorige dagen. Men voegde hierom wat *Tinct. Rhei vin.* by de drankjes. 's Avonds verdroeg zy het verbedden wel, en befpeurde een weinig eetlust; hierom at zy wat gekookt hoen uit haar nat, het welk haar wel bekwam.

Tweentwintigfte dag: Zy was nog beter des morgens. Men voegde by de drankjes van gisteren eenige droppen van Huxhams tinctuur van kina. De braking kwam 'smorgens vroeg terug, offchoon zy een zeer goeden nacht doorgebracht had. 's Middags was zy zeer wel: de urine bleef geel, maar het zetzel was minder: zy wierd in een ruimer vertrek overgebracht. De volgende dagen had zy een of tweemaal dagelyks openlyf, en zy beterde langzamerhand tot den zesentwintigften dag, wanneer er 's avonds een weinig koorts met eenige moeilykheid in het flikken opkwam, maar deze nam af op den zeven en agtentwintigften dag door eenige ruime

ontlastingen; gedurende dezen gehelen tyd voer men met dezelve geneesmiddelen en leefregel voort.

Negen en twintigste dag: Zy had heden twee ruime ontlastingen, en scheen beter te zyn.

Dertigste dag: Dezen dag had zy geen mislykheid, hoest of pyn, als alleen in het slikken; by nader onderzoek, zagen wy een witte spruw, die enigfints spekagtig was. In de geneesmiddelen en leefregel wierden tot den drieendertigsten dag geen verandering gemaakt, tot dat de spruw zeer lastig wierd, en toen wierd het afkookfel der koortsbast met een gorgeldrank van knollennat, rozenhonig en zwavelgeest voorgeschreven. Door middel van deze artzenyen wierd de spruw in vier dagen weggenomen; waarna zy alle dag beter wierd. Den vierden April kwamen de maandstonden als na gewoonte weder: en in het begin van Mey was zy volkomen gezond en hersteld.

Wanneer ik deze koorts naauwkeurig naging, vond ik reden te geloven, dat er verscheide dingen, waarop men had behoren agt te slaan, byzonder de voorboden, of de ligte hoest en verkoudheid, welke de gezette koorts voorafging, verzuimd waren. Wanneer in het voorjaar een jong mensch, door de gewone toevallen van verkoudheid, als b. v. verkoudheid in het hoofd (*coryza*) pyn in de keel, een kittelenden hoest, en diergelyke toevallen word aangestast; zo moet men dezelve als voorboden van een catarrhale koorts beschouwen; en daarom aanstonds een behoorlyke leefregel voorschryven. De zieken moeten zig aan de nagtlugt niet bloot stellen, zy

moeten vroeg na bed gaan, en wat langer dan naar gewoonte 's morgens te bed blyven liggen; en zo lang geen sterke beweging doen, als deze toevallen aanhouden. Maar, wanneer die in vier dagen niet verminderen, moeten zy op den vyfden dag zig des 's morgens een weinig doen aderlaten, en 'savonds een braakmiddel nemen. Verminderen de toevallen dan nog niet, dan moeten zy op den zesden dag 's morgens purgeren, en daaglyks open lyf houden, tot dat de hitte verdwynt, of dat er een zachte en gemaklyke ophoesting kooft; zy moeten gedurende dien tyd den geheelen dag niet te bed blyven, of 's morgens tragten te zweeten, offchoon een zachte natuurlyke uitwazeming, gedurende de natuurlyke uren des flaaps, grote verligting te weeg brengt. Maar in het geval, 't welk wy zo even opgegeven hebben, was de zieke altyd, van den eerften dag af, tot den vierden dag toe, door de warmte van het bed, wynwey, zoute dranken, en diergelyke dingen meer, in een bestendige uitwazeming gehouden, zonder dat men eenige andere ontlasting vooraf had zoeken te bevorderen.

Ik zag haar voor het eerst, op den vierden dag, in een onmatig zweet, 't welk ik niet dorst storen, ik had, wel is waar, manna by de dranken gevoegd, en door een clysteer ontlasting te weeg gebragt, maar ik stelde de aderlating tot den volgenden dag uit, daar ik haar aanstonds had moeten laten verschonen en aderlaten, en daarop aanstonds het Emeto-catarticum, en den volgenden morgen een zagt purgeermiddel had behoren te geven. Van den vyfden tot

den zevenden dag ging alles wel, wanneer er een aanmerkelyke verligting van toevallen kwam, en er zig tekenen van koking, zo wel door een zagte op-
 hoesting, als een weinig zetzels in het water, opdeden. Op den agtsten dag waren de tekenen van koking sterker, terwyi het zetzels in het water vermeerderd was, en de maandstonden zig een weinig vertoonden, met een sterke vermindering van alle de toevallen, maar zy had noch dezen, noch den vorigen dag stoelgang gehad. Den negenden dag kreeg zy nog geen ontlasting, en het water wierd hoger van kleur, en nog raauwer. In deze gesteldheid gaven wy, in plaats van ontlasting te bezorgen, en de ziektestof door dien weg, die verligting had toegebracht, telozen, twintig droppen *Tinct. Castorei* en *Sal volatile*, om de maandstonden te bevorden; wy ontdekten egter den tienden dag onzen misflag, en lieten een purgerend clysteer zetten, het welk dien dag drie maal werkte, en waarop zig den elfden dag gunstige tekenen opdeden. Op den twaalfden dag ging alles wel, maar hiermede niet te vreden, gaven wy als een koortsverdryvend middel zes oncen camillen-thee, en vermeerderden dezelve den dertien en veertienden dag tot negen oncen, gevende tegelyker tyd wat vleesch en een glas wyn by het middagmaal. Een kramp in de maag, en verscheidene toevallen van een rot-koorts, waren de gevolgen van deze behandeling, want de ziektestof, welke na de koking ontlast moest worden, wierd door de bittere middelen en het vleesch weerhouden, en nog scherper gemaakt. Den zestienden dag wierd wel een gedeelte daarvan door

een purgeermiddel ontlast; maar een gedeelte werd ook wederom met het bloed vermengd, en door de natuur onder de gedaante van roos, op het heiligbeen en de *osfa innominata* verplaatst; een ander gedeelte zette zig in de lever, en veroorzaakte daar veel pyn en zwelling, een ander keerde te rug na de longen, en vermeerderde de koorts. Op den agtienden dag kreeg de zieke een natuurlyke braking, welke behoorlyk bevorderd werd en naderhand werd de buik door een gepast clysteer ontlast. Hierop volgde een sterke gierstuitslag, 't welk alles een grote verligting te weeg bragt, hier vervielen wy intuschen wederom in een anderen mislag, en verwagteden een grote verligting van het gierstuitslag, wy bevorderden dezelve en daarenboven alle andere ontlastingen door een spaansche vliegplaaster; de natuur werkte evenwel goed voort, en op den negentiensten dag, kwam de braking en het purgeren weder, welke nu gedeeltelyk tot den agtentwintigsten dag bleef aanhouden, wanneer de pyn in de keel, de voorbode van de spruw, zig vertoonde, welke de geheele koorts den drieendertigsten dag wegnam; wanneer zy den koortsbast begon te nemen, en alle dag beter werd.

Ik ben nu overtuigd, dat wanneer deze zieke van den agtsten tot den veertienden dag behoorlyk behandeld was geworden, zy nimmer ingestort, en dat alles door een goede behandeling in het begin zoude voorgekomen zyn: Offchoon nu hare herstelling naderhand naar allen schyn volmaakt geweest was, vermoede ik egter, dat er in de lever en lon-

gen een zwakheid was overgebleven, welke naderhand nimmer kon weggenomen worden. Van dezen tyd af besloot ik de catarrhale koortsen op een verschillende wyze te behandelen. In het volgend jaar wierd dezelve arme jonge vrouw, in het zelve jaargety, wederom door dezelve koorts aangetast, ik liet haar onmiddelyk een ader openen, en een braakmiddel 'savonds toedienen, en den volgenden morgen gaf ik haar een laxermiddel: zy wierd gedurende den gantschen loop der koorts koel, en de buik open, gehouden, over dag mogt zy niet in het bed blyven, en men stond haar geen dierlyk voedsel toe. Deze koorts kwam spoedig tot tusschenpozingen, en wierd in negen dagen in een geregelde tusschenpozende koorts veranderd: op den vyftienden dag wierd de koortsbast begonnen, welke schielyk de koorts wegnam: maar de hoest bleef verscheide weken voortduren, en ik had berouw, dat ik den koortsbast zo vroeg gegeven had. Des niet tegenstaande herstelde zy in Juny, door een goeden leefregel, de landlugt en beweging.

In de volgende lente kwam dezelve koorts met meer geweld dan te voren weder, en zy wierd ook door dezelve antiphlogistische geneeswyze weder tot een tusschenpozende koorts gebragt. Maar nu was de vraag, of deze koorts zoude gestopt worden, dan of men ze haren gang zoude laten gaan. Men twistede hier langen tyd over, en eindelyk besloot men tot het laatste. Men wierd eindelyk ongeduldig, een ieder stelde geneesmiddelen tegen de koorts voor, en wy waren verpligt om het afkook-

zel van den koortsbast te geven. Deze koorts was hardnekkiger dan de voorgaande, waardoor wy genoodzaakt waren, om nog wat poejer by het afkookzel te voegen, en hierdoor wierd de koorts gestopt, maar de hoest bleef zeer lastig. De zomer, de melk en de landlugt namen het geweld van den hoest weg, maar er bleef daarvan des morgens nog zo veel over, dat door de prikkeling der longen een bloedspuwing aankwam, nadat de zieke reeds haar vleesch en kleur in den zomer had wedergekregen. Dit toeval wierd weggenomen, door behoorlyk ader te laten, en vrugten en karnemelk te geven, maar er bleef een korte hoest over, die door den gewonen voorjaars zinkinghoest nog versterkt wierd, en eindelyk tot een waare longtering overging. Alle geneesmiddelen wierden te vergeefs daar tegen beproefd, en het wierd nu onmogelyk het dierbaarste leven des waerelds te behouden, het welk dan ook in de volgende maand van October weder in de handen van dien wierd overgegeven, van wien het gegeven was.

Laat dit voorbeeld van de kwade uitwerking van den koortsbast in een voorjaarskoorts, verzeld met een zinking op de longen, altoos in gedagten gehouden worden. Ik heb verscheidene dusdanige meer gezien; en heb daarom alreeds voor verscheide jaren deze practyk verlaten, en een andere met een beter gevolg aangenomen. Een schone jonge van omtrent zeven jaren, (de zoon van Mr. F. in Kings arms yard) kreeg in het voorjaar van 1769 den kinkhoest; nadat men hem behoorlyk gezuiverd en een goeden leefregel had voorgeschreven, kreeg hy een tuschenpo-

zende koorts, welke zig ſchielyk tot een dubbelde geregelde anderendaagſche koorts vormde; nadat ik hem herhaalde ligte braak- en buikzuiverende middelen had toegediend, en hem alleen een ſtrengen leefregel van groenten en vrugten had laten houden, verdween er een van de koortſen, en er bleef met den kinkhoest alleen een ſterke eenvoudige anderendaagſche koorts over. Myn gevoelen was, dat men deze ziekte aan de natuur moest overgeven; maar om dat die waarſchynlyk eenige maanden zoude aanhouden, ſtelde ik voor de gedagte van SIR WILLIAM DUNCAN in te nemen; daar hy nu volmaakt met my inſtemde, wierd dezelve leefregel vervolgd, en men wagtte de anderendaagſche koorts, gedurende drie maanden, geruſt af. In July verlieten hem beide ziekten, zonder eenige kwade uitwerkzelen na te laten. Het bleek kort naderhand, dat de longen niets geleden hadden, want in de volgende maand September wierd het kind door een kwaad zoort van mazelen, met een ſterken hoest en benaauwdheid, aange-
tast: na de eerſte ruime aderlating kwam er een vrye en overvloedige ophoesting; en na de tweede lating verdwenen de mazelen zo wel als de hoest op de zagtſte wyze. Dit zoude waarſchynlyk niet gebeurd zyn, byaldien de longen door den kinkhoest beſchadigd geweest waren; want de mazelen zyn meer dan eenige andere ziekte geneigd om verzweringen te veroorzaken, wanneer de longen met verſtoppingen of knobbels bezet geweest zyn.

In alle duſdanige gevallen moet men, vooral by jonge lieden, den zinkinghoest of catarh, als het ge-

vaarlykste gedeelte der ziekte, en de voorjaarskoorts, als iets van minder belang, beschouwen; zelf wanneer die eenige maanden mogt voortduren, iets, het welk men reeds lang wist, voordat de kragten van den koortsbast bekend waren. Ik ben altyd wel te vreden, wanneer ik een tusfschenpozende koorts in jonge menschen, die aan voorjaarskoortsen onderworpen zyn, aantrefte, dewyl ik reden heb te verwagten, dat ik door middel der tusfschenpozende koorts de *catarrhus*, wanneer men myne voorschriften geduldig volgt, grondig genezen zal. Maar is er geen koorts, die de stof van de longen kan afleiden, en is de toevloed van scherpe stof, die door den hoest ende ophoesting moet uitgeworpen worden, zeer groot, de zieke jong, heeft hy zeer tedere longen, en maakt hy ter zelve tyd gemaklyk veel bloed, dan is er vooral in onze lugtstreek, voor hem een ogenschyndlyk gevaar van tering te zullen krygen.

De voorjaarsverkoudheid niet behoorlyk behandeld zynde, zal verstoppen, knobbels, verzweringen, en uitterende koortsen te weeg brengen, die in Mey over 't algemeen dodelyk worden. Maar wanneer die wel behandeld is, zodat men behoorlyke ontlastingen heeft laten voorafgaan, en men een nauwkeurigen leefregel, tegens de scherpte gerigt, in acht genomen heeft, dan maakt de zomer daarvan zodanig een einde, dat er het minste spoor niet van agter blyft. Men moet egter denken, dat zy het volgend voorjaar zal wederkomen, en daarom moet men zorg dragen het lichaam, en byzonder de longen, gedurende de

zomer, herfst en wintermaanden, door reizen, den koortsbast, staalmiddelen, en het koude bad te versterken, en daarby tegelyker tyd denzelfden scherpte en rottingwerenden leefregel in acht nemen. Deze hulpmiddelen zyn zeer vermogende, en wanneer de ziekte eens overwonnen is, kan men daarmede deszelfs terugkomst voorkomen; maar wanneer zy te vroeg, of voor dat de verkoudheid geheel over is, worden toegediend, zullen zy onfeilbaar den lyder het grootste nadeel toebrengen.

Wy hebben nog een vermogender wyze om de wederkomst van deze ziekte voor te komen, nelyk de heete lugtstreken; en van deze hebben de West-Indische eilanden by myne zieken het best geslaagd: zy dienen derwaards te gaan, en daar te blyven tot dat zy over de vyfentwintig jaren zyn. Ik heb na alle delen van Europa zieken gezonden, en offchoon er eenige ontsnapt zyn, zyn egter verre de meeste omgekomen; maar alle die na de West-Indien gegaan zyn, zyn behouden; uitgezonderd een eenige, (de Heer LODEWYK GORDON) die reeds een ten vollen gevormde tering had, voor dat hy vertrok; maar zyn broeder (de Heer WILLEM GORDON) herstelde in Jamaica, offchoon men dagt, dat hy hier niet meer hersteld konde worden. (De Heer MALCOM), een ander myner lyders, herstelde in de Fransche eilanden, offchoon men hem wegens de hevigheid der sluipkoorts, en het groot verlies van vleesch en kragten, welke op den vierden aanval van de voorjaarsverkoudheid volgden, reeds voor verlo-

ren achte; en (Miss. GRANT), een dogter van een myner nabestaanden, bekwam in Antigua, nadat ik zelve, en al die haar zagen, dagten, dat zy reeds de volle tering had. Zy was drie jaar te voren het eerst door een verkoudheid aangetast, welke geregeld alle voorjaar wederkwam, en die, in spyt van het Bristolwater, en alle andere mogelyke zorg, haar op het laatst in deze omstandigheid bragt.

In het behandelen van een hardnekkige *catarrhus*, gedurende de maanden van Maart, April, Mey, en mogelyk Juny, moet men grote oplettendheid op den wind en het weêr hebben: gedurende dit faizoen hebben wy droge, koude noordooste winden, welke een aderlating kunnen vorderen; en schielyke overgangen van deze tot dampig, warm, donker weêr, hetwelk ons in de noodzaaklykheid kan brengen om ligte braakmiddelen te geven, die anders niet nodig zouden geweest zyn. Men moet ook niet te schielyk, en zeker niet voor dat de koorts geheel over is, het paardryden toelaten, want er is geen reden om meer beweging te geven, zo lang er veel koorts nog over blyft; maar nadat de koorts verdwenen is, en de hoest overblyft, is het paard de beste geneesmeester, waarmee men dan nog het gebruik der ezelinnenmelk verbinden kan. Voor dat de ophoesting overvloedig, of in evenredigheid met den hoest en andere toevallen is, is de warme lugt het best geschikt om dezelve te bevorderen: maar nadat de koking geschied is, en de opwerping genoegzaam is, word de vrye landlugt het beste middel om de long te versterken. Eveneens is

de zuivre melk, wanneer de koorts fterk is, een te zwaar voedzel. Zoete wey, die niet te veel gezouten is, en comcommers (*), zyn dan beter geschikt. De delfzuren zyn ook zo dienstig niet als de vrugten en plantzuren, tot dat de staat van ontsteking der ziekte genoegzaam voorby is. Dit gebeurt altyd in July, oude styl, wanneer de rotagtige gesteldheid begint te heerschen, die het gebruik van sterke rottingwerende middelen veiliger en zelf noodzaaklyk maakt; maar gedurende het faisoen van de *Synochus non putris*, dat is tusfchen de lente en den zomer, heeft de *catarrhus* iets van deze natuur, en verbind zig daar gemaklyk mede. Dit brengt zommige menschen in het denkbeeld, dat zy een volle uitterende koorts hebben, daar zy alleen een *febris humoralis*, gemengd met den hoest van een voorjaarsverkoudheid, hebben; en anderen verbeelden zich een longtering, of een waare sluipkoorts genezen te hebben, daar toch zodanig een ziekte geheel niet voorhanden was. Er is een groot onderscheid tusfchen de avondhitte, en het heilzaam nagtzwet van een *febris humoralis*, en het wegsineltende fterke morgenzwet van een ingewortelde sluipkoorts, die uit de opflorping van etter, in een inwendig ontoeganglyk deel gevormd en vergaderd, voortkoomt.

Dit zy genoeg gezegd van de catarrhale epidemi-

(*) D. MUSSEL van Berlyn, genas een jonge vrouw van een geconfirmeerde *catarrhus*, door haar alleen voor voedzel comcommers, en voor drinken koud water toetestaan. Vid. *Obs. Med.*

fche gesteldheid, en de uitwerkingen van een tus-
schenpozende koorts op dezelve.

Maar de teringen, welke uit scrophuleuse verhardin-
gen ontstaan, zyn zeer verschillende van die gene,
welke door een *catarrhus*, of door een scherpe zin-
kingstof veroorzaakt worden; offchoon deze beiden
zomtyds kunnen zamenlopen. Zie Dr. GILCHRIST'S
Supplement to the use of Sea Voyages, uitgegeven in 't
jaar 1771.



V A N D E

SYNOCHUS NON PUTRIS,
 (OF VOORJAARSKOORTS.)

Ik ben nu gekomen tot de beschouwing van die ziektegesteldheid, welke 'sjaarlyks geregeld, tegens het einde van de ontstekingsgesteldheid, word waargenomen, en in zommige jaren zo algemeen is, dat zy den naam van eene epidemie verdient. Zedert dat HUXHAM zyne verhandeling over de zenuwkoorts geschreven heeft, hebben veele dezelve voor een nieuwe koorts gehouden; dit kon egter alleen hier uit voortkomen, dat men niet genoeg gelet heeft op het geen de ouden daarvan gezegd hebben. HIPPOCRATES bekommerde zig niet veel omtrent de namen; hy tekende de zaken op zo als zy hem in de praëtyk voorkwamen, en hy zette dezelve waarning voort in een menigte van koortsen, zo wel met opzigt tot de onderscheiding- als voorzeggingsteken; dan wanneer wy zyne opvolgers naaukeurig nagaan, zullen wy bevinden, dat de *epialis*, de *febris pituitosa*, de *synochus non putris*, en de *febris humoralis*, dezelve als de zenuwkoorts van HUXHAM zyn, welke hier den een of ander tyd in Maart begint, en lan-

gen tyd, gemeenlyk tot na den langften dag, voortduurt.

De ouden onderscheideden drie koortfen: voor- eerst, met opzigt tot den tyd, welke zy duurden; zo eindigde b. v. de *synochus simplex* in vier, op zyn meest in zeven dagen; ten tweden, met opzigt tot de verschillende toevallen in onderscheidene gestellen, als b. v. *typhodes*, *asfodes*, *lyngodes*, *phricodes*, *puitosa* en *lumpyrea*, maar hunne behandeling was altyd dezelve, zy volgden de natuur en stonden ze by daar het nodig was.

Een uitmuntend oud geneesheer plagt te zeggen, dat een nieuwe behandeling een oude en lang bekende koorts in een nieuwe foort veranderde: een opmerking, welke zig by my verlevendigde, wanneer ik de twaalf verhandelingen van Dr. GLASS, over de koortfen, las, waardoor hy zig by de geneeskundige waereld zeer verdiend gemaakt heeft. Ook vind ik tusfchen de koortfen der ouden en de onzen geen ander verschil, dan 't geen uit de verschillende levenswyze, lugtsgesteldheid en behandeling, voortspuit.

Men behoorde egter, behalven de heerschende ziektegesteldheid van ieder faifoen, de winden en het weêr mede in aanmerking te nemen; en hier voor hebben wy het gezag van HIPPOCRATES zelve, zo als hy *aph. Sect. III. art. 5.* door CELSUS vertaald, zegt, *lib. II. cap. 1. Per imbres longæ febres, alvi defectiones, resolutio nervorum &c. auster aures hebetat, sensus tardat, capitis dolores movet, alvum solvit, totum corpus efficit hebes, humidum, languidum.* En wederom *Sect. III. art. 11. Si hyems sicca septentriona-*

les ventos habuit, ver autem austros & pluvias exhibet, fere subeunt lippitudines, tormina, febres, maximeque in mollioribus corporibus. Sect. III. 19. Non quo non omni tempore, in omni tempestatum genere, omnis habitus homines per omnia genera morborum & ægrotent & moriantur, sed quod frequentius tamen quædam eveniant.

Dit schynt door de tegenswoordige epidemische gesteldheid van Maart 1769 bevestigd te worden. Ik hoorde van geen zenuwkoorts, voor dat het warme weêr in den aanvang van deze maand begon, en toen zag ik er verscheiden. By een naaukeurige vergelyking der toevallen van deze koorts met de *hæmitritææ* en *tritæophuæ* der ouden, en de *febris hungarica, gastrica, cholericæ, mesenterica, febricula* en *lenta* der hedendaagschen, schynen zy my toe uit een en dezelfde oorzaak voort te spruiten; en in allen zyn de eerste toevallen gelyk aan dat geen, hetwelk de ouden als tekenen opgegeven hebben van onzuiverheden in de eerste wegen, die in beweging geraakt zyn.

Volgens HIPPOCRATES was een in beweging geraakte onreine stof in de maag, of het bovenste gedeelte van het spyskanaal, verzeld met de volgende toevallen: een algemene lusteloosheid, schielyke zwakheid, huivering, vuile tong, bittere smaak, afkeer van voedsel, mislykheid, een onaangenaam gevoel omtrent den hartkolk, opzettingen der maag, die egter gedrukt zynde, gemaklyk toegeeft, stremming der ademhaling, of benaauwdheid van borst, pyn in de maag en in de zyde onder het middenrif, zonder dat er hevige ontsteking is; vervolgens koude der ledematen, zwaarte en pyn door

het geheele hoofd, duizeligheid, beneveling der ogen, zwaarmoedigheid, flaauhartigheid, onrust, benaauwdheid en rusteloosheid; doch men moet hier nog opmerken, dat men dit van die gevallen verstaan moet, daar nog geen hevige ontsteking is. Deze toevallen verschillen ook niet veel van elkander, 't zy dat deze onreine stof in een geele, groene of zwarte gal, of eenige andere soort van slym besta; 't zy dat zy scherp of rotagtig zy, byaldien maar de schadelyke stof, die zig in de maag onthoud, scherp en nadelig zy.

In alle deze gevallen werd van HIPPOCRATES de braking als de kortste weg om de ziektestof te ontlasten, voorgeschreven; maar wanneer de in beweging gebrachte onreine stof onder de maag in den onderbuik gelegen is, dan, zegt hy, gevoelt de zieke een zwaarte der knieën, en pyn in de lendenen, de buik zwelt op, hy gevoelt rommeling, en knyping; er ontlast zig een dunne, heldere, stinkende en scherpe afgang, en in alle deze gevallen wierden buikzuiverende middelen voorgeschreven, daar zy de eenige middelen zyn, welke de ziektestof kunnen wegnemen, en bygevolg de toevallen verligten, zo lang er geen aanmerklyke ontsteking aanwezig is.

Is dit niet een naaukeurige en korte beschryving van HUXHAM's zenuwkoorts, gedurende de eerste vyf of zes dagen, behalven dat HIPPOCRATES de pols, en de verschynzelen in het water niet heeft waargenomen. Ten opzichte van de pols, schynt HIPPOCRATES dit zo wel niet verstaan te hebben, maar de beschryving van het water in de slymkoorts,

koomt zeer naaukeurig overeen met de waarnemingen van HUXHAM, en hieruit voorzegt hy de voortdu-ring, de koking en de scheiding der ziekte.

Men ziet ten naasten by dezelve toevallen in het begin der galkoortsen, wanneer de in de eerste we-gen voorhanden zynde galagtige stoffen in beweging geraken, offchoon HIPPOCRATES daarin eenig verschil waarnam. Wat brengt niet, zegt hy, dat bitter vogt, 't welk wy geele gal noemen, in de maag of ingewanden opgehoopt, een hitte, benauwdheid en flauwhartigheid voort? Wat veroorzaakt niet een bytend, scherp groen vogt, 't welk de maag bezet, een hevige benauwdheid van geest, neêrgeflagenschap en vliegende scherpe pynen? Hy gewaagt verder ook van de geele pis in de galagtige ziekten, van de wateragtige raauwe pis, en de *urina jumentosa* in de slymziekten. De gal werkt, na zyn gedagte, ten nadeele van 't lichaam, door hare verhittende en verdrogende eigenschap. Een *causus*, zegt hy, of een heete koorts ontstaat, wanneer de verdroogde bloedvaten, scherpe en galagtige vogten na zig getrokken hebben; de koorts is dan hevig, de dorst sterk, en de mond bitter. Galagtige stoffen veroorzaken dan groote hitte, benauwdheid en flauwhartigheid met sterken dorst, een bitteren smaak in den mond, galagtige stoelgangen en geel water: daar de slymagtige stoffen benauwdheid, neêrgeflagenschap, scherpe vliegende pynen, een papagtigen mond, koude ledematen, weinig dorst, en bleke of raauwe troebele pis veroorzaken.

Dus verre HIPPOCRATES. Waarby men voc-

gen kan, dat de slym op de ontstekinggesteldheid volgt, en de rotagtige voorgaat; zy schynt den overgang te maken tot deze twee tegenovergestelde ziektegesteldheden. De koude heeft, gedurende den winter, terwyl de ontstekinggesteldheid heerscht, de galagtige of geelverwige scherpte der vogten verdreven, en de slym of witgekleurde scherpte voortgebracht, welke in den beginne niet scherp is, maar lang in het lichaam blyvende, scherp word, en de meeste toevallen, die de scherpste gal zoude veroorzaken, te weeg brengt. Deze soort van onzuiverheid is dus algemeen in het voorjaar; daar de galagtige gesteldheid in den herfst heerscht, wanneer de zomerhitte de olie- en zoutagtige delen des lichaams ontwikkelt, en alle de vogten scherp gemaakt en ontbonden heeft, zo dat de galstof zeer gemaklyk in beweging kan geraaken; daarom zegt HIPPOCRATES *lib. de affect.* 519: wanneer in een galkoorts de zieke niet van zelve purgeert, laat hem met zachte geneesmiddelen den buik zuiveren. Ook liet hy, wanneer de stoelgangen galagtig waren, herhaalde klysteren van een aftrekzel van *thapsia* geven. En CÆLUS, (*Sect. de vomitu*, en *Sect. de dejectionibus lib. I. cap. 12.* en *lib. II. cap. 13.*) wanneer hy opzetlyk van het braken en purgeren spreekt, zegt, dat er geen noodzaaklykheid is, sterke geneesmiddelen tot dit oogmerk te gebruiken, en pryst daar tegen de klysteren aan. Ofschoon dit, met opzigt tot de gal, waar is, gaat dit egter niet door omtrent de slym, die, taijer van aart zynde, sterkere geneesmiddelen vordert.

GALENUS (*Meth. Med.*) merkt aan: „ dat som-

„ mige menschen, die hunne maag bedorven hebben,
 „ koortsig beginnen te worden, met een onaange-
 „ naam gevoel van den mond der maag. De maag is
 „ opgezet, en de buik schynt gezwollen te zyn. Het
 „ aangezicht is somtyds bleek, en helt somtyds na het
 „ loodverwige over: de pols is altoos minder, dan men
 „ van de uitwendige hitte des lichaams verwagten
 „ zoude; zy is ook tegelyk zwak en ongelyk. Met
 „ deze toevallen zyn de zieken geneigd, by het
 „ minste toeval, in flaauwte te vallen. Want daar
 „ de natuur onderdrukt is door de ziekte, en onbe-
 „ kwaam om de schadelyke vogten uit te dryven,
 „ van wegens hare dikte, hare groote hoeveelheid of
 „ lymmerigheid, of van wegens de verstopping harer
 „ ontlastingwegen, of wegens hare eigene zwakheid,
 „ zo moet de stof, die langen tyd opgesloten geweest
 „ is, natuurlyk tot bederf overgaan. Geen ander
 „ vogt kan in zulke omstandigheden langen tyd van
 „ dezelve natuur blyven, als het in het begin was;
 „ veel min wanneer het zodanig bedorven is, dat het
 „ niet weder tot zynen natuurlyken gezonden staat
 „ kan gebragt worden.”

BAGLIVIUS was volkomen van dezelve gedag-
 ten, wanneer hy zich, in zyn hoofddeel over de *fe-*
bris mesenterica, dus uitdrukt:

„ De meeste geneesheren, zo wel als het onwe-
 „ tend gemeen, zegt hy, verklaren te overhaast de
 „ koortsen kwaadaartig, wanneer zy met verscheide-
 „ ne kwade toevallen verzeld zyn, die in den verde-
 „ ren voortgang der ziekte erger worden. Zommige
 „ koortsen worden ongetwyfeld door een vergiftige

„ giststof voortgebragt, maar dit gebeurt zeer zeld-
 „ den. De kwaadaartige koortsen, die wy hier waar-
 „ nemen, spruiten of uit een ontsteking, of uit een
 „ verzameling van bedorvene raauwe vogten in de
 „ eerste of tweede wegen voort. By de zieken, wel-
 „ ke ik van den beginne af aan behandeld heb, heb
 „ ik zelden een kwaadaardige koorts waargenomen,
 „ maar wanneer de behandeling door andere artzen
 „ begonnen was, die niet agtervolgens de aanwyzin-
 „ gen der natuur en de godlyke voorschriften van
 „ HIPPOCRATES gehandeld hadden, dan heb ik
 „ duizend verschillende en gevaarlyke toevallen waar-
 „ genomen, welke geenzints uit de natuur der ziekte
 „ voortsproten. Het gebeurt ook, zo als ik dikwyls
 „ gezien heb, dat sommige koortzen aanstonds zeer
 „ gevaarlyk worden. Deze noemt men over 't al-
 „ gemeen ook kwaataardig; en men neemt, wegens
 „ dit voorondersteld vergift, onmiddelyk zyn toevlugt
 „ tot specceryagtige, zweetdryvende, en verscheide
 „ heete vlugge middelen, waar door zy dat zelve ge-
 „ vaar vermeederen, 't welk zy zoeken voor te ko-
 „ men. Te Romen ontmoeten wy dikwyls koortsen,
 „ die uit bedorvene raauwe vogten in de eerste we-
 „ gen (maar niet dikwyls in het bloed) verzameld,
 „ voortspruiten, deze noeme ik *febres mesentericæ*.

„ Onder de tekenen, welke een verzameling van
 „ zulke vogten in de eerste wegen te kennen geven,
 „ heb ik de volgende, door een geduldige waarne-
 „ ming, opgemerkt: een bitterheid en zeer kwaden
 „ smaak in den mond, een vuile tong, walging,
 „ vooral 'smorgens, een stinkenden adem, vuile en

„ beslagene tanden, stinkende stoelgangen en winden,
 „ welke zig na beneden ontlasten; het hoofd is som-
 „ tyds zwaar, en kan nauwlyks opgehouden wor-
 „ den; op andere tyden is het gedurig pynlyk, met
 „ een zwaarte en klopping in de slapen van 't hoofd;
 „ welke toevallen het lastigste zyn na het middag- en
 „ avond-eten; een ruizing in de ooren; het water is
 „ of geheel of byna natuurlyk. De koorts vermeer-
 „ dert ook na het middag- en avond-eten, en houdt het
 „ beloop van een aanhoudende dubbele anderendaag-
 „ sche koorts. De zieken gevoelen een hitte in de
 „ handpalmen en voetzolen, of omtrend den hart-
 „ kolk; zy verliezen haren eetlust, worden bleek,
 „ en zyn verstopt. Het is zeer opmerkenswaardig,
 „ dat in deze ziekten het hoofd meer lydt dan het
 „ darmstelsel zelve, welke de zitplaats der ziekte is.
 „ By zwaarmoedige menschen, en dezulke, die een
 „ zwakke maag hebben, zyn deze toevallen veel er-
 „ ger; want byaldien de vogten zeer bedorven zyn,
 „ word by dezen de tong aanstonds zwart, de pols
 „ klein en de ledematen koud, en zy worden door
 „ grooten angst neêrgedrukt. Deze toevallen worden
 „ gewoonlyk, doch te onregt, aan de kwaadaartig-
 „ heid der ziekte toegeschreven; want zodra de on-
 „ zuivere vogten, welke de maag bezwaren, verbe-
 „ terd en uitgedreven zyn, verdwynen de toeval-
 „ len.” Dus verre BAGLIVIOUS.

In het jaar 1661, en eenige andere daarop volgen-
 de jaren, ontmoette SYDENHAM dezelve koorts,
 welke hy dagt de egtste en ongemengdste te zyn, die
 hy gezien had; deze was verzeld met een neiging tot

braking, een droge en vuile tong, een schielijk verval van kragten, een troeble of heldere pis, welke beide tekenen van raauwheid zyn. In het afnemen der ziekte kwam er een doorloop (ten zy men dit in den beginne door een braakmiddel had voorgekomen), waardoor de ziekte hardnekkiger en langduriger wierd. Deze ziekte had dien aart en eigenschap, dat zy zelden langer dan veertien of een en twintig dagen duurde, als wanneer zy zig door een zagte uitwaazeming der huid scheidde.

De geneeswyze, zegt SYDENHAM, was de volgende. „ Wanneer de koorts hevig, en de zieke „ jong en sterk is, doe ik een aderlating; na de lating onderzoek ik zorgvuldig of de zieke by het „ aankomen der koorts gebraakt, of eenige neiging „ tot braken gehad heeft; dit zo bevindende, schryf „ ik een braakmiddel voor, ten zy de tedere jaren, „ of een aanmerkelyke zwakheid des zieken, dit verbieden. Het is zeker zo noodzaakelyk een braakmiddel te geven, wanneer zulk een neiging tot „ braken voorafgegaan is, dat byaldien men niet van de „ stoffen, welke dit toeval veroorzaken, ontlast is, „ dezelve een grond leggen voor veele gevaarlyke „ toevallen, welke den geneesheer gedurende den „ gantschen loop der behandeling, grotelyks hinderen, en het leven des lyders in geen gering gevaar brengen. Het voornaamste en gewoonste van „ allen dezen is de doorloop, welke tegens het einde „ der ziekte meestendeels zig in die gevallen openbaart, waarin de aangewezene braakmiddelen in den beginne verzuimd zyn. Want in het verder

„ beloop der koorts, wanneer de natuur alreeds
 „ eenigfints de kwaadaartige stof in de maag t'onder-
 „ gebragt, en na de ingewanden gedreven heeft,
 „ worden deze zodanig door den gedurigen toevoer
 „ van deze fcherpe stoffen geprikkeld, dat er nood-
 „ wendig een diarhé uit voortvloeit.

„ Deze doorloop is hierom zo gevaarlyk, om dat
 „ de lyder door de ziekte alreeds uitgeput zynde,
 „ hierdoor nog meer verzwakt, en dat het zagte
 „ zweet, waarmede deze koortfen het meest eindigen,
 „ hierdoor geheel belet word, om allen twyfel weg
 „ te nemen, dat deze stof, in de maag huisvesten-
 „ de (ten zy door braking ontlast) in korten tyd
 „ een diarhé zal veroorzaken, zullen wy altyd by
 „ nader onderzoek bevinden, dat byaldien er t'eni-
 „ ger tyd een diarhé deze koorts mogt verzellen,
 „ de zieke in het begin neiging tot braken had, en
 „ er geen braakmiddel was toegediend. Men zal
 „ eveneens bevinden, dat offchoon alle neiging tot
 „ braken reeds opgehouden is, egter een braakmid-
 „ del de diarhé meestentyds zal doen ophouden. Ik
 „ ben dikwyls verwonderd geweest, hoe het kwam,
 „ dat de zieken hiervan zo veel verligting ondervon-
 „ den; want nadat het braken voorby was, vermin-
 „ derden en verdwenen die zware toevallen van
 „ walging, benaauwdheid, onrustigheid, diep zug-
 „ ten, zwartheid van de tong, &c. toevallen, welke
 „ den lyder folterden en de aanschouwers verschrik-
 „ ten; en de zieken verdroegen nu gemoedigd het
 „ overige gedeelte der ziekte.

„ Men behoorde, wanneer men het in zyn keur

„ had , in het eerste begin der koorts aanstonds het
 „ braakmiddel te geven ; want wy zouden door dien
 „ weg die verschriklyke toevallen voorkomen , welke
 „ uit een overvloed van bedorvene vogten in de
 „ maag en nabygelegene deelen voortspruiten , ja wat
 „ meer is , wy zouden de ziekte waarschynlyk in
 „ hare geboorte smooren , die andersints vermeer-
 „ derd , en tot groot gevaar der zieke zoude ver-
 „ lengd worden.

„ De ziekte word door deze ziektestof gevoed ,
 „ welke , of onveranderd door de vaten doorgelaten ,
 „ en met het bloed vermengd word , of reeds zeer
 „ bedorven , en byna vergiftig geworden door haar
 „ langdurig verblyf in de ingewanden , hare nadelige
 „ uitwaazemingen aan het bloed mededeelt , wy heb-
 „ ben hiervan een voorbeeld in de *cholera morbus* ;
 „ want by aldien wy te onpas de braking wegnemen ,
 „ worden de scherpe en bedorvene vogten , welke
 „ hadden behoren ontlast te worden , door dezen
 „ weg opgesloten , zy strekken haar kragt en woede
 „ op het bloed uit , en ontfteken een koorts , welke
 „ van een kwaadaartige natuur zynde , en verzeld
 „ wordende met zeer gevaarlyke toevallen , niet an-
 „ ders dan door een braakmiddel kan worden wegge-
 „ nomen , offchoon de zieke op dien tyd geen nei-
 „ ging tot braking meer hebbe.

„ Maar , wanneer het mogt gebeuren , dat wy te
 „ laat geroepen wierden , zo als niet zelden het ge-
 „ val is , en wy dus geen gelegenheid hebben om in
 „ den beginne een braakmiddel toe te dienen ; denk
 „ ik voorzeker , dat men het op alle tyden van de

„ ziekte geven moet, byaldien ergens ontsteking is,
 „ en de kragten der lyders het verdragen kunnen.

„ De braking voorby zynde, laat ik, byaldien het
 „ nodig is om verder de kragt der koorts te breken,
 „ een clysteer zetten, en wanneer de gisting van het
 „ bloed te groot is, herhaal ik het elken dag, of om
 „ den anderen dag, na vereischten, zelf tot den tien-
 „ den dag der ziekte toe. Maar wanneer de zieke
 „ veel bloed verloren heeft, of reeds ver in jaren
 „ gevorderd is, dan onthoud ik my van clysteren,
 „ al is de gisting des bloeds nog zo sterk: want het is
 „ als dan te vrezen, dat zy de kragt des bloeds zo-
 „ danig zullen verzwakken, dat de natuur niet meer
 „ bekwaam zal zyn, om de ziektestof door een goe-
 „ de scheiding uit te dryven. Maar, wanneer na den
 „ tienden dag, de zieke door behoorlyke ontlastin-
 „ gen, die men om de kwade toevallen en grote gis-
 „ ting des bloeds te regt heeft aangewend, buiten
 „ gevaar gebragt is, dan draag ik zorg om hem
 „ hardlyvig te maken. Daar alsdan de scheiding naby
 „ is, denk ik, dat men warme hartsterkende midde-
 „ len ruimer moet toedienen, waardoor de koking
 „ bevorderd, en een scheiding spoediger aangebragt
 „ word, welke door dusdanig een behandeling
 „ gewoonlyk op den veertienden dag voorvalt.
 „ Maar, wanneer men te lang verkoelende middelen
 „ gebezigt, en daar door de gisting verminderd
 „ heeft, is het geen wonder, wanneer de koorts tot
 „ den een en twintigsten dag, en kwalyk behandeld
 „ zynde in zwakke gestellen, veel langer duurt.
 „ Het is daarenboven opmerkenswaardig, dat som-

„ tyds door het al te veelvuldig gebruik van clyster-
 „ ren, of andere purgeermiddelen, te onpas tegens
 „ het afnemen der ziekte voorgeschreven, de zieke
 „ een weinig verligt schynt, ja zomtyds reeds geheel
 „ vry zynde van alle koortfige toevallen, egter na
 „ een paar dagen door een nieuwe koorts word aan-
 „ getast, welke denzelven loop houd als de voorgaande,
 „ zo zy niet tot een tusfchenpozende koorts over-
 „ gaat. ”

HUXHAM geloofde, dat de *morbus Cardiacus* van CELSUS (welker zitplaats klaarblykelyk in de maag was) een foort van zenuwkoorts was, en pag. 89 geeft hy zyn denkbeeld omtrent deszelfs voornaamste oorzaak op volgende wyze op: „ Het schynt my
 „ klaar, zegt hy, dat een al te grote traagheid
 „ van de wateragtige en meer bewerkte (exalted)
 „ sappen van het lichaam, een van de zamenlopen-
 „ de oorzaken der zenuwkoortsen is; en ik denk,
 „ dat, daar de wey, welke eens door de koortzige
 „ hitte gestremd zynde, nooit wederom in eenig
 „ vogt ontbonden word, het welk voor de dierlyke
 „ huishouding dienen kan, maar in een scherpe rot-
 „ agtige slym overgaat, even zo ook het lymig stil-
 „ staande weyvogt bederft, en by trappen in een
 „ rotagtige etterstof (putrilage) overgaat, welke uit
 „ het lichaam moet ontlast worden door de gewoo-
 „ ne uitwerpingswegen, of kunstige afleidingen. ”
 Zodat GLASS en HUXHAM alleen verschillen om-
 trent de plaats van het lichaam, waarin deeze lymige
 wey het eerst gevormd word, en de nuttigheid van
 die te ontlasten, wanneer zy in de eerste wegen in

beweging geraakt, voordat zy tyd gehad heeft om bedorven en in 't bloed opgenomen te worden. HUXHAM pryst inderdaad (p. 8.) ten ſterkſten in het eerſte begin braakmiddelen, en naderhand om den anderen of derden dag clyſteren aan, en offchoon hy ſterke purgeermiddelen wraakt, wanneer de ſtof in den beginne in de maag opwelt, verbied hy egter na het braakmiddel geen rhabarber of manna, wanneer die vereiſcht worden, toe te dienen. In zyn *differt. de febre nervosa* ſpreekt hy ook van het verwonderlyk nut van braak- en purgeermiddelen, zelf tegens het afnemen der ziekte, en verzekert daardoor de aanhoudende koorts, gelukkig in een tuſſchenpo- zende te hebben doen overgaan.

BALLONIUS geeft een naaukeurige beſchryving der toevallen, welke uit ſcherpe of bedorven ſlym in de maag voortkomen, en beſluit, dat de kleinheid der pols, de neergeſlagenheid van geest een grote zwakheid maakten, dat deze koorts verkeerd behandeld wierd, en dat men de noodzaaklyke ontlaſtingen verzuimde; want, zegt hy, „ gelyk in an- „ derendaagſche herſtkoortſen, de ſlaauwtens door „ ſcherpe gal veroorzaakt worden, zo worden in „ de voorjaarskoortzen dezelve ſlaauwtens door taaje „ ſlym te weeg gebragt. Iedere ziekte, die zyn zit- „ plaats in de maag heeft, is altyd met een groot „ verlies van kragten gepaard. Koortſen, welke uit „ ſlym voortkomen, byaldien zy egt en zuiver zyn, „ komen langzaam, met beurtelingſche koude en hitte „ aan. ”

Dit is voorzeker een naaukeurige beſchryving van

de zenuwkoorts van HUXHAM, en ik ben door het gezegde van GLASS; en door een naaukeurige en zorgvuldige waarneming van verscheide jaren overtuigd, dat de zenuwkoorts van HUXHAM, dezelve koorts als de *febris phlegmatica* der ouden is; dat de oude manier van behandelen, zo als die eerst door GALENUS, en naderhand door BALLONIUS, BAGLIVIVUS en SYDENHAM is opgegeven, zeer weinig verandering vereischt: dat wanneer men een tegengestelde behandeling volgt, of de vroegtijdige ontlastingen verzuimt, men dezelve koorts zal ontmoeten, welke BORELLUS in zyn brief aan MALPICHIVS beschryft, of een dusdanige, als wy alledag, zomtyds onder den naam van rot- en zomtyds onder dien van zenuwkoorts, in de praktyk waarnemen; offchoon beide de rotagtige en zenuwtoevallen grotendeels eer van de onwetenheid der verzorgers, als van de natuur der ziekte zelve afhangen: BOERHAVE zegt daarom zeer wel, *Aph. 1056.*
„ Apparet hos morbos, varietate quidem infinitos,
„ ratione symptomatum, tamen ex origine non adeo
„ composita, pendere; neque tam varia medicamen-
„ ta, medendive methodum, requirere; ” dat veele ziekten van natuur niet zo verschillende zyn, als zy van wegens de toevallen schynen.

Om zig een regt denkbeeld van deeze epidemische gesteldheid te vormen, moeten wy aanmerken, offchoon zy in verscheide byzonderheden met de galagtige gesteldheid der herfst overeenkomt, zo lang de zitplaats der ziekte tot de eerste wegen bepaald is, dat egter, in zo verre de schadelyke stof van een

wateragtige en slymerige natuur is, dit eenige veranderingen in de toevallen geeft, welke gedeeltelyk verschillende behandelingen vorderen. In het begin is zy meer dan de galkoorts met ontsteking gepaard, en vereischt tegens het einde zo veel purgeren niet: 't welk ook door SYDENHAM bevestigd word, *Cont. fev. 1661. Ec. art. 34.* „Maar men moet hier op-
 „merken, dat het purgeren niet zo noodzaaklyk is
 „na voorjaars- als na herfstkoortsen, om dat,” &c. en wederom art. 42. zegt hy, met opzigt tot de antiphlogistische geneeswys, dat hy die in 't voorjaar meer, en in 't najaar minder nodig vond, vooral de herhaalde en ruime aderlatingen.

Na myn gedagte worden deze onzuiverheden niet door slegte spysvertering in de ingewanden geboren, maar zy zyn als een onnut vogt (*excrementitious phlegm*) of slym, welke van het bloed afgescheiden, en in de maag en ingewanden neêrgezet word; dewyl altyd de voorboden der ziekte, de tekenen van een in beweging geraakte onreine stof voorgaan. Wanneer men gedurende den tyd der voorboden van de ziekte eerst een braak- en daarna een purgeermiddel toedient, geven beide deze een verligting; maar zy nemen die taaje slym niet weg, die HUXHAM by kikvorschenzaad vergelykt (*sperma ranarum*). Maar wanneer men na eenige dagen, als er zekere tekenen van een in beweging geraakte stof te voorschyn komen, het braakmiddel herhaalt, dan koomt de slym in een grote hoeveelheid op, en gaat ook somtyds van zelve na beneden af, of word derwaards gemaklyk door een purgeermiddel heen gebragt.

Ik zoude daarom deeze ziektegefteldheid in de volgende tydperken verdelen: 1. In voorboden (*terren-tia*) of toevallen, die de ziekte voorgaan. 2. In toevallen, welke zig openbaren, wanneer de ftof zig nog alleen tot de ingewanden bepaald heeft. 3. Wanneer een gedeelte van de opwellende ftof in het bloed is opgenomen, offchoon nog een groot gedeelte daarvan raauw en bedorven in de eerfte wegen overblyft. 4. Wanneer, de ingewanden gezuiverd zynde, de ftof geheel en al in het bloed is opgenomen. 5. Wanneer het bloed zig door een fpeekzelveloed, gierstuitflag, zweet, of een rotagtigen doorloop begint te fcheiden.

Het fchynt, als of de catarrhale ftof van het vroege voorjaar, niet genoegzaam door ophoesting uitgedreven zynde, door de natuur na de flymklieren der keel, flokdarm &c., welke voor de affcheiding der flym gefchikt zyn, gebragt word, om daar te worden uitgedreven. Wateragtige geftellen vereifchen alle jaren eene dusdanige ontlasting, op dien tyd, welke SYDENHAM noemt, tufchen het voorjaar en den zomer; zodat men, byaldien men de flym van het voorjaar en de gal van den herfst in aanmerking neemt, de reden van de oude Engelsche manier van alle voor- en najaar te purgeren begrypen zal.

Een dame, (Mevr. PRIOR) nu zevenentagtig jaren oud, was, vyftig jaar geleden, aan voorjaarskoortfen onderworpen. Dr. HALE van TWYFORD, haar zwager, raadde haar om op verfchillende tyden in het voorjaar een fterke purgatie van rhabarber, jallappenwortel en *cremor Tartari* te nemen; een in 't

midden van Maart, een omtrend het einde van Maart, een vroeg, en een in 't midden van April. Het zelve wierd in 't najaar herhaald; zy nam een gift tegens het einde van July, twee in de maand Augustus, en een in het begin van September; en hieraan schryft zy haar ongemene goede gezondheid toe, die zy zedert dien tyd genoten heeft.

Ik zal nu voortgaan om een verslag te geven van 't geen ik gedurende veertien jaren in Londen in de verschillende tydperken van deze ziektegesteldheid, by menschen, die in ruime omstandigheden en wel leefden, heb waargenomen.

1. Zodra de natuur deze slym van het bloed begint af te scheiden, en op de klieren en ingewanden nedertezetten, klagen de zieken over onrustig slapen, zy zyn flauwhartig, en worden niet zo wel door den slaap verkwikt als op andere tyden; opstaande is hun mond kleverig, zy hebben kokingen, en zoeken de slym uit de keel op te halen; zy verliezen het gevoel van honger, maar kunnen 's middags tog een genoegzamen goeden maaltijd doen; voort na den eten gevoelen zy zig zwaar en slaperig, zy klagen over volheid en traagheid, winden en hardlyvigheid. De pols is traag en klein, en de urine is bleek of zeer troebel, (jumentosa) maar raauw. Zy klagen zelden over dorst of hitte, maar de tong is meest 's morgens beslagen. Dit zyn de voorboden ($\Phi\sigma\beta\epsilon\rho\alpha$), welke het eerste tydperk uitmaken; en het is klaar, dat men de natuur gemaklyk kan bystaan, om deze scheiding der natuur op zyne eigene wyze te ondersteunen. Men

moet egter op de gesteldheid en levenswyze van elk byzonder mensch behoorlyk daarby acht slaan.

2. Het tweede tydperk is duidelyker op te merken, dewyl het in eenigen opzichte gelykt na het geen de Franschen een indigestie, en SYDENHAM een overlading der maag (surfeit) noemt, *Ann. 1669. cap. II. art. 1.* „Er is ook een ziekte, welke door een „overlading der maag veroorzaakt word, die op alle „tyden van 't jaar voorvalt, welke, met opzigt tot „de toevallen, volmaakt na een boord gelykt, en „voor dezelve behandeling wykt, offchoon zy van „een zeer verschillende natuur is.” By anderen is dit tydperk verzeld met de bovengemelde toevallen van een opwellende stof in maag en ingewanden, en vordert een spoedige ontlasting, die na mate van deszelfs verschillende zitplaats ingerigt moet worden. Maar by zommigen is deze stof van een onwerkzaam aart, ligt in het *duodenum*, en belet de uitstorting der gal, zodat zy een geelzugt veroorzaakt, welke meer in dit saisoen, dan in eenig ander, word waargenomen. Somtyds word deze stof scherp en maakt een soort van doorloop, met knyping en winden, welke, volgens SYDENHAM, niet dan door braking kan worden weggenomen. Ik heb den buik zodanig door winden en slym opgezet gezien, dat men somtyds de ziekte voor een wind- en ook voor waterzugt gehouden hebbe; dit alles wierd egter in korten tyd door braken, purgeren, een openende leefregel, en een matige beweging weggenomen. Het droge colicq, 't welk met een hardnekkige hardlyvig-

heid verzeld is en in dit faifoen zo gewoon is, fchynt van dezelve oorzaak af te hangen, en wykt altyd voor dezelve behandeling.

De ziekte kan tot dus verre voortgaan, zonder een merkelyke verandering in de pols te weeg te brengen, en kan daarom geen gezette koorts genoemd worden: het is niet te min een ftaat van een algemene raauwheid, en een algemene wanorder van de natuurlyke affcheidingen en ontlastingen; de maandftonden zyn verftopt, de podagra vormt zig niet, fontanellen worden boosaartig, en in plaats van critifche aambeijen, zyn er alleen blinde en pynlyke fpenen. Alle deze toevallen verdwynen, zodra de ziekteftof ontlast is, want het beletzel, de drukkende last der vaten (load), weggenomen zynde, word de vrye doorftraling herfteld, en de natuurlyke werkingen worden ieder in hare verfchillende geftelten wederom behoorlyk verrigt. Maar wanneer men de nadelige afgefcheidene ftof toelaat verder te bederven, worden de dunnere delen daarvan in het bloed opgeflorpt, waardoor dan een koorts word voortgebragt.

3. Een koorts, zegt SYDENHAM, is het gewoon middel, waardoor de natuur alle foorten van fcherpte uit het bloed verdryft. Alle koortfen beginnen met koude. Alle de toevallen, welke de koude en rilling voorgegaan zyn, moeten maar als voorboden befchouwd worden (*terrentia febris*), en men moet haar alleen van dien tyd afrekenen, wanneer de zieke de eerfte huiverigheid waarneemt, en hierop volgt de hitte natuurlyk om een koking te bewerken. Wanneer deeze koking verrigt word, zonder dat er een

nieuwe ziektestof bykomt, dan is een critifche ontlasting daarvan het geregeld en standvastig gevolg; maar wanneer er een nieuwe onreine stof, gedurende de hitte, bykomt, dan volgt er, in plaats van een critifche ontlasting, een nieuwe aanval van koude en huivering. Deeze beurtlingsche op elkander volgende hitte en huivering, zonder aanmerklyke dadelyke critifche ontlasting, maakt de *febris epialos* der ouden uit, waarvan HIPPOCRATES gewag maakt *lib. de Aere, locis & aq. IV. 7. 1. 4. epid. X. 9. L. de Superf. XXIX. 3.* en van GALENUS beschreven is *lib. II. de diff. febrium cap. 6.* Dit is de staat, waarin ik vooronderstel, dat de ziektestof gedeeltelyk in de eerste wegen, gedeeltelyk in het bloed is, en waarvan ik een voorbeeld zal aanhalen.

Een vrouw (Mevr. C. uit de G P straat,) wierd door een koorts aangetast met de volgende toevallen; beurtlingsche hitte en koude, flauwheid en benauwdheid, met vliegende pynen in het hoofd, rug en buik. Zy was toen op het land, en de apotheker gaf haar zoute dranken, daar hy nu zag dat de toevallen dikwyls verminderden, en dat het water na drie dagen troebel wierd, dagt hy, dat het een dubbele alledaagfche koorts was, en diende den koortsbast toe. Nadat zy daarvan een once genomen had, hielden de remisfies op, en de koorts wierd boosaartig; zy wierd toen na de stad gebragt, en ik vond haar zeer zwak by myn bezoek; zy had een klam zweet over den geheelen hals en borst, de pols was klein en zeer snel; zy zugtede gestadig, de mond was vuil en kleverig, de huid heet, en de

buik gezwollen, zy had aanhoudende benaauwdheid en rusteloosheid, pyn in 't hoofd, rug, heupen, en omtrent den hartkolk; doch zy was niet dorstig, de urine was gering, wateragtig en raauw; zy had egter gene tekenen van ontsteking; en er was geen aanwyzing tot een aderlating. Ik gaf haar daarom een braakmiddel van een ʒj *vin. Ipecacuannæ* en een ʒj *vin. antimonii*. Wanneer dit in een uur niet werkte gaf ik haar een halve once *vin. Ipecac* en ʒij *oxym. scillit*, als toen begon zy te koken, en gaf een menigte glasflym op, nadat zy veel van een aftrekzel van peperwortel met honig en water genomen had. 's Avonds wierd haar een clysteer, en een drankje, uit manna, *Tart. Solub.* en rhabarber bestaande, toegediend. 's Anderendaags 's morgens vond ik, dat de drank gene uitwerking gedaan had, en dat de pynen in de lenden en heupen onlydelyk waren; de buik was terzelfver tyd opgezet, en zy had gedurige neigingen tot afgang, zonder dat dezelve voor den dag kwam; de pols was intusfchen niet meer zo klein, de maag wat beter, en zy begon honig en water met een weinig honigazyn te drinken. Ik gebod het clysteer te herhalen, en een purgerende drank alle uur te nemen, tot dat er afgang kwam. Dit veroorzaakte de begeerde uitwerking, want na vier sterke afgangen, verdwenen alle de pynen, en zy fliep dikwyls 'snachts een uur na malkander. De pols was omftreeks honderd en twaalf in een minuut, en voller en geregelder dan te voren; de oogen waren helderder, haar wezen was kleuriger, en de mond zuiverder, zy dronk nu veel en was minder neergesla-

gen, het water had een ligte strookleur, geheel raauw, en in een groote hoeveelheid. Ik liet haar om de zes uren een *Ëj. sal polychrest* gebruiken. Dit hield den buik gedurende twee dagen genoegzaam open, waarna de ziekte aan de natuur, en aan een goede leefregel werd overgegeven. Omtrent drie dagen daarna werd zy 's avonds door een aanval van koude, die een uur duurde, aangetast, welke door een sterke hitte, en een algemeen ruim zweet, 't welk zes uren duurde, werd opgevolgd, zy had toen twee ruime papagtige afgangsen, en toen verliet haar de koorts. Zy begon nu een aftrekzel van camillen bloemen, te nemen, 't welk zy gedurende een veertien dagen voortgebruikte, en zedert dien tyd heeft zy niet meer geklaagd.

Zo lang als in dit geval de maag en ingewanden met slym vervuld waren, had men sterke braak- en purgeermiddelen nodig, maar nadat dezelve ontlast was, waren vier scrupels *sal polychrest* genoegzaam om den buik open te houden. Na den zevenden dag waren de eerste wegen gezuiverd, en de geheele ziektestof in 't bloed overgegaan; en werd nadat de kinking gedurende vier of vyf dagen had aangehouden, door een volmaakte crisis, zonder de hulp van eenig geneesmiddel, volkomen uitgedreven.

Terwyl ik deze zieke (Mevr. C.) bezocht, werd haar zoon Theophilus, een jonge van veertien jaar, met dezelve koorts van school te huis gebragt, die egter met duidelyke tekenen van ontsteking verzeld ging. Ik liet hem daarom een ruime aderlating doen, zyn bloed had wel geen ontstekingkorst, maar

was doch vast en zwaar. De pols wierd 'savonds zagt, en hy klaagde zeer over walging, en had tegenzin in zyn drank; ik gaf hem eerst een braakmiddel, en daarna een purgatie, welke beide een goede werking deden, den volgenden dag begon hy het *sal polychrest* drie of vier maal daags te nemen, en vier dagen daarna eindigde de koorts met een critisch zweet. Daar hy naderhand verstoopt was, gaf ik hem een purgeermiddel van rhabarber en *cremor Tartari*, waarop hy schielyk zyne vorige kragten en gezondheid weder kreeg.

Ik konde meer diergelyke gevallen, zo het nodig was, aanhalen, maar ik zal alleen aanmerken: dat alle die gene, welke een critisch zweet hadden op den vierden dag na de ontlastingen, op den zevenenden dag een volmaakte crisis hadden, waarna de koorts, of geheel verdreven, of geregeld tuschenpозende wierd, 2. dat het water, het welk in het begin troebel was, na de eerste ontlastingen helder wierd, en zodanig bleef, tot dat er een soort van crisis voorviel, 3. dat elke volkomene crisis door een huivering wierd voorgegaan, waarna er hitte, zweet, troebel water, en zagte stoelgangen, volgden. 4. Wanneer de ingewanden zuiver zyn, en al de onzuivere stof in het bloed is opgenomen, dan zyn de toevallen, met opzigt tot de behandeling, juist dezelve, welke SYDENHAM waarnam, dat is byaldien de ontlastingen gepast, en niet al te aanhoudend geweest zyn, zal de koorts geregeld op, of voor den veertienden dag ophouden, en zomtyds op den zevenden, zo als dit in het tweede geval

(van Theophilus C.) gebeurde, maar byaldien de ontlastingen verzuimd zyn, zal de ziekte langdurig, en het uiteinde onregelmatig zyn; wanneer men in tegendeel, in plaats van behoorlyke ontlastingen, verhittende geneesmiddelen aanhoudend blyft toedienen, dan moet men alle de kwaadaartige toevallen verwagten, die in gierst- en zelf in vlek- en rotkoortzen voorkomen. Wanneer de antiphlogistische geneeswyze te lang, boven een zekeren graad, in een zeker tydperk der koorts, gevolgd word, dan moeten wy tekenen van zwakheid, een gebrek aan kragt om de koking te verrigten, een verdrietige koorts, gezwollen benen, en een langzame herstelling verwagten. Hiervan zal ik een voorbeeld opgeven (van de Heer J. B. in het strand).

Een man die ik voor 't eerst op den derden April 1769 bezogt, had de koorts reeds 24 dagen. In het begin was hy sterk adergelaten, en kort daarna had hy een braakmiddel genomen; de ontlasting was gedurig aan den gang gehouden, en tusfchen beide had hy *sp. Mindereri*, falpeter en diergelyke dingen gebruikt, hy had een fchralen leefregel in agt genomen, en veel dunne wateragtige dranken gedronken; offchoon door deze behandeling de koking vertraagd was, had hy egter geenzints die verschriklyke toevallen, welke in deze koorts by een tegenovergestelde behandeling, worden waargenomen, hy had geen grote mislykheid, zeer vuile mond, doorloop of buikpyn, geen gierstuitflag of yling; zyn pols was zeer laag, klein en snel, van honderd en tien tot agttien flagen; zyn wezen was bleek en ingetrokken, zyn huid was by

wylen heet, hy had geen eetlust of dorst, kon geen slaap vatten, was altyd ongemaklyk, en had geregeld een aanmerkelyke vermeerdering van alle toevallen, met sterke hoofdpyn van twee uren 'snademiddags af, den geheelen nacht door; deze verheffing ging zonder eenige critische ontlasting af, als men een ongemeene sterke ontlasting van bleeke pis niet critisch wil noemen. De koortsbast werd beproefd, en hier door werd de remisie weggenomen, en alle de toevallen wierden daardoor zeer vermeerderd. Ik beval, dat de zieke een gedeelte van den dag zoude opzitten, dat hy 'smorgens vroeg een kom watergruel met oranjezap en wyn zoude drinken, en daarna tragten in slaap te komen; maar byaldien hy voor negen uur niet sliep, of ten minsten niet uitwazemde, dat men hem dan uit het bed zoude nemen. Des middags omtrent 3 uur voor de verheffing, liet ik hem een kom rundvleeschnat, en daarop een glas Madera wyn geven, zodra hy wederom te bed ging, liet ik hem een goede hoeveelheid wey met wyn gemaakt drinken, en zig stil houden, en alle zes uren het volgend drankje nemen.

R. Fulep. e Camphora. spir. Minder. āā ʒiij aq. Menth. Simpl. ʒj. Calc. antim. illot gr. viij. m. f. haust.

Hy hield met deze behandeling aan, zonder eenige verbetering te bespeuren tot den agtentwintigsten dag, wanneer ik 's morgens een zeer zagt braakmiddel voorschreef, waarna de verheffing later aankwam, maar zy kwam den negenentwintigsten op het gewone uur weder, nu werd er een weinig rhabarber

by het drankje van dien nacht gevoegd, omdat hy eenige dagen zonder ontlasting had doorgebracht. Het werkte 'smorgens van den dertigsten dag, maar er was geen verandering van de koorts voor den tweendertigsten, wanneer er een spaansche vlieg tuschen de schouders gelegd wierd, en by de drankjes wat *sp. vol aromat* gevoegd. Deze middelen vermeerderden de hitte, en hy had weder in twee dagen geen remisfie.

Toen ik derhalven ondervond, dat alle myne voorschriften zonder uitwerking waren gebleven, en dat zommigen nadeel gedaan hadden, leide ik alle geneesmiddelen ter zyde, en tragte alleen den leefregel na de pols en toevallen te veranderen, hierna ging de koorts als na gewoonte voort, maar de zieke kreeg dagelyks meer kragten. Den negenendertigsten dag zond ik hem na het land, en na tien dagen was hy vry van koorts, offchoon zyne herftelling zo langzaam was, dat ik geene wezentlyke crisis konde bespeuren. Ik heb zedert hetzelfde middel in andere gevallen beproefd, en nadat ik de ingewanden behoorlyk gezuiverd had, alle geneesmiddelen weggelaten, en ik moet zeggen, dat ik zedert dien tyd in de genezing dezer koorts beter dan ooit te voren geslaagd ben. De koking geschiedde in korter tyd, en de crisis was volmaakter, zo dat de koorts of volkomen afging, of in een geregelde tuschenpozende koorts veranderde. De gedagte van SYDENHAM, dat de natuur in dit faizoen zeer werkzaam is, en zelden een aanzetting nodig heeft, is dus welgegrond.

Na de eerste gepaste en behoorlyke ontlastingen; behoort de pols zagt en ruim te worden, en het water moet van troebel en raauw, helder en raauw worden. De zaken blyven dus eenige dagen staan, dan word het water weder troebel, en dan is de crisis voorhanden. Om in deeze behandeling nu wel te slaan, moet men vooral op den leefregel grotelyks acht geven, zo wel met opzigt tot den tyd van eten, als den aart van het voedsel zelve; op deeze wyze kan de koorts beter, als door eenige andere middelen, geregeld, tot koking gebragt, en binnen hare behoorlyke palen gehouden worden, zo als SYDENHAM *febr. contin.* 1661. *art.* 27. zegt: „Ik
 „ kan my niet begrypen, wat de geneesheren menen,
 „ met hunne veelvuldige voorschriften van geneesmid-
 „ delen om de koking van de koortsstof te bevorde-
 „ ren, waarvan zy dikwyls reeds spreekten in het be-
 „ gin der ziekte. In den aanvang zyn de ontlastin-
 „ gen nodig om de drift der natuur te bedwingen,
 „ maar tegens het einde is er voedsel en ondersteu-
 „ ning nodig om de natuur in staat te stellen om de
 „ crisis te verrigten.”

Het blykt dus, dat wanneer men met een sterke antiphlogistifche geneeswyze in alle gevallen, boven een zekeren trap en tydperk der ziekte, voortgaat, men eer de genezing belet als bevordert. „Het is
 „ opmerklyk, zegt SYDENHAM, dat offchoon de
 „ zieke fomtyds een weinig verligt fchynt te zyn
 „ door het gebruik der clysteren en andere ontlasten-
 „ de middelen, te onpas tegens het einde der ziekte
 „ toegediend, en dat zy zelfs geheel van de koorts

„ schynen bevryd te zyn , dat egter een dag of twee
 „ daarna niet die zelve , maar een nieuwe koorts aan-
 „ komt. De zieken krygen op eens een rilling en
 „ beving , welke dra door hitte en koorts gevolgd
 „ word , die , zo zy niet tot een tusfchenpozende
 „ koorts overgaat , dezelve loop houd , welken wy
 „ zo even beschreven hebben. ”

Ik zag deeze waarneming dikwyls , gedurende myn
 verblyf in Vrankryk , bewaarheid , daar zy te lang
 met aderlaten , purgeren , en een fchralen leefregel aan-
 hielden ; maar in Londen en in Duitschland valt men
 veel meer in het tegenovergeftelde uiterfte , waarover
 DE HAEN met veel oordeel en regt klaagt. De oor-
 zaak van deeze fchadelyke praëtyk in Duitschland
 moet men aan de vorderingen , die men daar in de
 fcheikunde gemaakt heeft , toefchryven.

Nieuwe en vreemde verfchynzelen in de fcheikunde
 hebben zommige menfchen vervoerd , om vooronder-
 ftellingen in de plaats van waarnemingen te ftellen ,
 en deden hen denken , dat zy even gemaklyk de vog-
 ten in een levend dier konden verbeteren , afscheiden ,
 uitdryven of nederploffen , als zy dat een vogt in een
 fles konden doen. Ongelukkig ftrookt deeze dwaling
 met het belang van veele kooplieden , die deeze ge-
 roemde dingen inbrengen en verkopen , en met het
 voordeel van de onbefchaamde en onwetende kwak-
 zalvers , die , tot fchande onzer wetten , toegelaten
 worden , om ongeftraft moorden te begaan ; daar de
 waare praëtyk der geneeskunde op de kennis der ziek-
 ten en werkingen der natuur gebouwd is , ter welker

Verkryging tyd , geduld en getrouwe waarneming vereischt word.

Ik ken twee geneesheren, beide brave lieden, en die een aanmerkelyke practyk hebben, die op een regt tegen elkander overgestelde wyze deze koorts, en beide verkeerd, behandelen; de eene volhard te lang in de antiphlogistische geneeswyze, de andere verlaat die te schielyk; de een ontlast te veel en te lang, de andere te weinig en te zeldzaam; de een geeft nooit hardsterkende middelen, opiaten of goede voedzels; de andere schryft na den vierden dag niets dan versterkende middelen, opiaten en vleeschspyzen voor. Uit deze twee zoude men een goed geneesheer hebben kunnen maken. Hunnedwaling was egter niet even schadelyk; de zieken van de eerste stierven zelden, maar hunne herstelling was langzaam en onvolmaakt, zy hadden gezwollene benen, gebrek aan kragten, gebrek aan eetlust, en alle de toevallen, die aan een verslapping der spiervezelen eigen zyn. De zieken van de andere schoten er dikwyls het leven by in, en die herstelden, waren over het algemeen zo zeer door de kragt der koorts verzwakt, dat zy naderhand altyd aan de podagra, rheumatismus, uitflag en andere toevallen, welke uit een scherpte der vogten en uit een verstopping der ingewanden voortspuiten, onderworpen waren. De phlogistische dwaling, men vergunne my deze uitdrukking, is dus gevaarlyker dan de antiphlogistische, in voorjaarskoortsen, zelfs wanneer zy van een phlegmatische natuur zyn. Hierin heb ik over het algemeen SYDENHAM

voor mynen wegwyzer gehouden. Ik ben fomtyds van zyne praëtyk afgegaan, maar het was altyd met dat wantrouwen en die omzigtigheid, welke zyne verwonderlyke fcherpzinnigheid en vernuft behoren in te boezemen. En met deze gevoelens zal ik de volgende vragen beantwoorden. 1. Wanneer is de antiphlogistifche behandeling noodzaaklyk? Tot welken trap behoort die gevolgd te worden? En hoe lang behoort men daarin te volharden? 2. In wat tydperk behoort men een verfchillende behandeling te volgen? Tot welken trap behoort men deze hartfterkende of verfterkende behandeling te brengen? En hoe lang moet men daarmede voortgaan?

In het beantwoorden dezer vragen zal ik de onregelmatige toevallen, welke van een verkeerde praëtyk voortkomen, niet mede in aanmerking nemen, dewyl zy eigentlyk niet tot de ziekte behoren, maar toegefchreven moeten worden aan die geneesmiddelen, welke onder de fchynfchone namen van vogt verbeterende (*alterantia*), zweetdryvende (*alexipharmaca*), koortsverdryvende (*febrifuga* of *specifica*), specifieke middelen, al te overhaast worden toegediend. Ik zal my alleen bepalen tot den loop van de eigentlyke koorts, welke ik altyd geregeld en gelykvormig gezien heb, wanneer men den verfchillenden tyd uitzondert, die ik nog dikwyls uit de verfchillende gefteeldheid des lichaams en andere omftandigheden des lyders heb kunnen verklaren.

1.) Houde ik voor toegeftaan, dat een zekere trap van antiphlogistifche behandeling nuttig geoordeeld is in het eerfte begin van alle koortfen, maar byzonder

in voorjaarskoortsen. In dezen tonen de duidlyke kentekenen van ontsteking, de noodwendigheid der rhime aderlatingen; de afkeer van voedsel, de vermindering van den leefregel; en de grote begeerte tot zuuragtige waterdranken, de noodzaaklykheid om de vogten te verdunnen. In den voortgang der ziekte vordert de natuur ook schielyk een braakmiddel of purgatie, of deze beiden, door zulke tekenen van een opwellende stof in maag en ingewanden, waarin men zig niet wel vergisfen kan. Men diende dus, zo dra mogelyk, zig van de antiphlogistische geneeswyze te bedienen, zekerlyk binnen de vier eerste dagen. Wanneer het egter gebeuren mogt, zo als maar al te dikwyls het geval is, dat men niet eer ter hulpe geroepen word, voor dat deze dagen voorby zyn, dan moet men nog daarmede beginnen, indien de tekenen van ontsteking, of van opwellende stoffen, dit mogten vorderen (a). De mate van ontlasting en de leef-

(a) In SYDENHAMS tyd was er een verschil van gedagten omtrent den tyd van het aderlaten in koortsen, verzeld van een opwellende stof in de ingewanden, en den tyd wanneer deeze ontlasting wierd aangewezen. Die gene, welke uit de bekende wetten der haarbuisjes en der waterloopkunde oordeelden, waren van gedagten, dat het aderlaten, voor de behoorlyke zuivering der ingewanden, de inzuiging der melkvaten bevorderde, en alzo de opflorping van de kwade stof, uit de ingewanden in het bloed, te weeg bragt. SYDENHAM had daarentegen uit ondervinding geleerd, dat een gepaste aderlating alle de afscheidingen en ontlastingen bevorderde, dat de huid en mond vogtiger, de urine gekleurder wierd, en dat de braak- en purgeermiddelen een gemaklyker en beter uitwerking deden. Dit rust wezentlyk op ondervinding, en ik denk dat het volgende daarvan de reden is.

Er is een zekere trap van hitte en beweging, die in elk dier een volmaakte gezondheid te weeg brengt. Alle de werkingen van

regel moet van de hevigheid der toevallen, als ook van de uitwerking der eerste ontlastingen, het gestel,

het gemeene leven maken een afwyking van dit middenpunt (standard), maar door gewoonte zyn wy daarmede zo gemeenzaam geworden, dat men er geen acht op geeft; het is egter waar, dat een nieuwsgierig en nauwkeurig waarnemer ontdekken kan, dat zyn warmte, zyn pols, of beide tegelyk, gedurig veranderen, en dat zy nooit lang staan op het volmaakte punt van gezondheid, maar dat zy gedurig afwisselen, en dan sterker, dan wederom zwakker zyn. Wanneer eenig toeval deeze afwyking aanmerklyk maakt, zal het den onagtzamen en er niet op denkenden dwingen daarop acht te geven; dan zullen zy gevoelen het geen de Grieken *χολέρα*, en CELSUS vertaald *terrentia morbi*, de voorboden eener ziekte, welke lang voortdurende, tot een waare ziekte overgaan.

Terwyl deeze hoeveelheid hitte en beweging voor- en agterwaards door het punt van volkomene gezondheid henen flingert, en niet lang op een van beide zyden blyft, geschieden de natuurlyke werkingen als naar gewoonte, en de afscheidingen en ontlastingen zyn diensvolgens onmerkbaar; als b. v. de geregelde, gedurige en gewone afscheidingen van speekzel, pis, gal, uitwaseming, enz. maar wanneer door een of ander toeval deeze mate van hitte en beweging boven een zekeren trap vermeerderd of verminderd word, en boven een zekeren tyd duurt, neemt men een onaangenaam gevoel waar, en de een of andere der natuurlyke werkingen word gestoord en somtyds geheel belet, tegelyk worden de afscheidingen en ontlastingen ongeregeld, zommigen daarvan worden te veel bevorderd, daar anderen vertraagd of geheel gestopt worden: en deeze ongeregeldheden in de dierlyke huishouding zullen voortduren, tot dat de hoeveelheid van hitte en beweging wederom nader tot het punt van gezondheid gebragt zyn. De graad van hitte en beweging, die heilzaam en aangenaam voor ons is, noemen wy warmte; wanneer die te sterk is, noemen wy ze hitte; ontbreekt zy, dan noemen wy ze koude: de uitersten van beide zyn even nadelig voor de afscheidingen en ontlastingen. Dus is er b. v. een trap van hitte, welke de onmerkbare uitwaseming bevordert tot den trap van zweten, en dit kan men het zweetpunt noemen; maar het geen meer te verwonderen is, byaldien de hitte ver boven het zweetpunt gedreven word, ja zelfs, wanneer zy lang zo sterk blyft, zal de huid ruuw en droog

den ouderdom, de kragten, de manier van leven van de zieke, het weêr, wind, en het jaargetyde afhangen. Hoe nader aan den zomer, hoe minder de ruime aderlatingen noodzaaklyk worden. Maar de braak- en purgeermiddelen kunnen en zullen zelfs even noodzaaklyk zyn, vooral wanneer de westelyke en zuide-lyke winden van dit jaargety met regenagtig en zagt

worden, en wy kunnen nooit zelfs de natuurlyke uitwaseming terug brengen, voor dat de hitte wederom beneden dat punt gebragt is, hetwelk eerst het zweet voortbragt. Het zelve is waar van alle klieren des lichaams, en byaldien men de geheele zo wel in- als uitwendige oppervlakte van het lichaam niet als een dode zeef wil aanmerken, die alles laat doorgaan het geen na de groote der zweetgaten geschikt is, maar als een waare georganiseerde klier, welke een byzondere afscheiding en ontlasting van zyn soort, hieraan alleen eigen, verrigt, dan zullen wy kunnen begrypen, hoedanig de aderlating in alle gevallen, daar zy aangewezen word, alle soorten van afscheidingen en ontlastingen kan bevorderen en niet vertragen. Stel eens, dat het lichaam alreeds te veel verhit is, en men vermeerdere de hitte nog door de prikkeling van een purgatie, zullen de klieren van de ingewanden zo ligt hare stoffen loslaten, dan wanneer eerst door een aderlating het lichaam verkoeld en naderhand de purgatie toegediend word.

Er is in het begin van alle koortsen een zekere trap van kramp, 't welk HOFMAN bewoog om de koorts een algemene kramp te noemen: een gepaste aderlating werkt in zulke gevallen als een krampstillend middel, en neemt de zamentrekkingen weg, welke anders de werkingen der natuur in hare pogingen zouden verhinderen, om zelfs de opwellende stoffen te ontlasten. Ik heb in zommige koortsen, onmiddelyk na de aderlating, van zelfs een braking en buikzuivering zien komen, welke de eerste wegen geheel critisch zuiverden. Ik beveele daarom de regel van SYDENHAM aan, door redenering en standvastige ondervinding geleerd zynde, dat zelfs, gedurende de rotagtige gesteldheid, wanneer men by volbloedige menschen veel ontlasten moet, men min of meer, na de kragten en omstandigheden van de zieke, eerst bloed moet trekken en dan tot de andere ontlastingen overgaan. Wanneer nu dit in den tyd van de rotagtige gesteldheid noodzaaklyk is, moet het zeker wel nodig zyn gedurende de ontstekingsagtige,

weer aankomen. Wy moeten dan verwagten, dat het bloed, een weinig geneigd tot ontbinding, en de vaste delen slap worden, en dat de voorjaarskoortsen plaats maken voor een verschillende epidemische gesteldheid, waarin clysteren en zachte purgaties zeer noodzaaklyk zyn. Maar gedurende het vroege voorjaar, en zo lang de noordelyke en oostelyke winden waijen, kan het nodig zyn om herhaalde reizen ader te laten, den leefregel alleen tot drinken te bepalen, en het lichaam dagen agter elkander open te houden, voor dat alle toevallen, die van ontsteking en opwellende stof afhangen, zyn weggenomen. Op deze wyze versta ik SYDENHAM, wanneer hy zegt, dat er tot dat oogmerk tien dagen nodig zyn, of kunnen vereischt worden. Ik heb egter fomtyds gezien, dat vier en dikwyls zeven dagen dit alles afdeden. Het vereischt zelden meer dan tien dagen, welke ik daarom als den gewoonsten tyd vaststelle om de ontsteking weg te nemen, en de opwellende stof uit de maag en ingewanden te ontlasten in een slymkoorts, die van den beginne af aan wel behandeld is. Na dezen tyd moet zy of geheel afgaan, in een tuschenpozende koorts veranderen, of in een waare geregelde critische koorts, ten langsten op of voor den veertienden dag, overgaan. Hier na komt een rottingwerende geneeswyze te stude om de natuur te ondersteunen, op dat zy in staat zy op een verschillende wyze de noodzaaklyke koking en scheiding te verrigten.

De tweede vraag word op deze wyze door SYDENHAM beantwoord. „ Wanneer de tekenen van ontsteking verdwenen zyn, wanneer er gene toevallen

„ van een opwellende stof zyn in de ingewanden,
 „ wanneer de remisfies lang en vry geregeld zyn,
 „ hebben wy reden om te denken, dat de geheele
 „ ziektestof in het bloed is overgegaan, en dat de na-
 „ tuur de koking begonnen heeft en een crisis door de
 „ huid bewerkt, dan laat ik de zieke hardlyvig wor-
 „ den, en geve een meer versterkenden leefregel.”
 Zyn versterkende diët bestond in wat zwaar bier,
 ’t welk hy met het dun bier toefond, dat zy voor dage-
 lykschen drank gebruikten, en eenig ligt vleesch, eens
 op een dag. De natuur kan inderdaad by wylen een
 prikkeling nodig hebben in dit tydperk der ziekte,
 maar ik geloof, dat men dit zeer zeldzaam zal vin-
 den. Ik vind gemeenlyk koorts genoeg om de ko-
 king te verrigten, behalven wanneer de ontlastingen
 te sterk geweest zyn, of het gestel in een staat van
 verval is (*decayed*), en dan zelfs vind ik, dat de na-
 tuur beter door een zagten voedenden leefregel, dan
 door artzenyen, versterkt word. Met opzigt tot de
 keuze van voëdzel, vind ik het zeer nuttig om met
 den zieken raad te plegen, en het is wonderlyk wat
 de natuurdriift in deze gevallen doen kan.

Een belachelyke historie zal hier eenige nuttige aan-
 merkingen aan de hand geven, en daarom zal ik die
 hier verhalen. Een fransch doëtor, die in Westpha-
 len praëtiſeerde, bezogt een jong landman in een *Sy-
 nochus non putris* van het voorjaar, die na ’s lands wy-
 ze gewoon was raauwe ham te eten. De *doëtor à la
 mode de France* behandelde deze koorts tot op den
 veertienden dag met aderlaten en purgeren, wanneer
 de zieke groten trek tot raauwe ham kreeg. De doc-

tor toonde zyn afkeuring in sterke bewoordingen; evenwel voldeden de huisgenoten den trek der zieke; de ham werd gegeten, de koorts vermeerderde, en er kwam een goede crisis. Kort hierop behandelde de geneesheer een fransch soldaat in een koorts van dezelve foort; op den veertienden dag gebod hem de doctör een stuk raauwe ham te eten; de arme franschman schrikte voor het denkbeeld van raauw vleesch, evenwel moest de doctör gehoorzaamd zyn, en de ham werd hem in zyne tegenwoordigheid gegeven: hy kwam 's anderendaags weêrom, met de vaste gedagte by zig zelve, dat hy de soldaat hersteld zoude vinden, maar hy was tot zyne grote verwondering overleden. Hieruit besluit de doctör in zyn verhaal: „ dat op den veertienden dag raauwe ham „ een Westphalinger geneest, maar wiskunstig een „ Franschman dood.”

Dit was egter een overhaast besluit: by de Westphalinger had de koking reeds plaats, en zyn trek tot voedsel was daarvan een klaar bewys; de ham werkte als een hartsterkend middel, dat is, veroorzaakte een koorts voor dien tyd, en dus werd de crisis volkomen gemaakt; daar er by den Franschman, offchoon het reeds den veertienden dag was, geen koking plaats had, en de afkeer van voedsel was een zeker teken van raauwheid; bygevolg was het hartsterkend middel een vergift voor hem, door dien het bewoog het geen niet gekookt was; had de doctör het voorschrift van HIPPOCRATES in acht genomen, „ *co-* „ *cta sunt moyenda, non incocta,*” dan zoude hy de gepastheid van het cordiaal by den Westphalinger ge-

zien, en zig misfchien tegen de ham zelfs niet verzet hebben; hy zoude de tekenen van raauwheid by den Franschman opgemerkt, en daarom den behoorlyken tyd afgewagt hebben, voor dat hy dit of eenig ander verfterkend middel had toegediend. De arme soldaat ftierf, niet om dat hy een Franschman was, maar om dat de geneesheer een fterk middel te vroegtydig toediende.

Ik zal omtrent deze gefchiedenis twee aanmerkingen maken. Geen geneesheer behoort zyn praëtyk te rigten na het verhaal, hoe geloofwaardig die ook zyn mogen, van menfchen, die met de natuur der ziekten niet bekend zyn; zy kunnen het gebeurde weten en dit getrouwelyk verhalen, maar zy kunnen alle de omftandigheden niet kennen, waardoor zy behoren te worden onderfcheiden, en zonder welke kennis men daaruit geen praëtisch befluit kan trekken. Ten tweden, het voedfel, dat zwaar te verteren is, werkt op dezelve wyze als een hartfterkend geneesmiddel, zy geven beiden een korte koorts, met hitte en een fnelle pols, met dat onderfcheid egter, dat de uitwerking van een vlugtig geneesmiddel fpoedig en kort is, maar dat van vleeschfpyzen langzamer, maar aanhoudender, want het werkt zo lang als het onverteerd in de maag ligt, 't welk by een gezond mensch een geruimen tyd, maar veel langer by een koortfigen duurt, dewyl de natuurlyke werkingen door de kragt der ziekte vertraagd zyn. De Indianen, op de kust van de Hudfons-Baay, drinken traan, als een hartfterkend middel gedurende den harten en onaangename winter, en wy kunnen uit het geen wy ge-

zegd hebben, zien, hoe dit aan hun oogmerk voldoen kan. Er is daarenboven nog een ander onderscheid tusfchen een hartsterkend geneesmiddel en een versterkenden leefregel. Het geneesmiddel werkt gemaklyk, maar geeft geen voedsel nadat de daardoor verwekte koorts voorby is, zo dat het eerder een groote verspilling als een vermeerdering van kragten geeft; daar het versterkend voedsel, gedurende de vertering, het lichaam vermoeit, maar gekookt zynde voedsel en ondersteuning aanbrengt. Hierom is 't het nadeligste van alle hartsterkende middelen in gevallen van volheid, en voor dat de ontlastingen vooraf gegaan zyn; maar na sterke ontlastingen en in slepende koortsen, zal het meer dienst doen dan sterker prikkelende middelen. En dit is de reden, dat een melkdiët in hevige koortsen zeer ongeschikt, maar in slepende koortsen en scherpe vogten zeer nuttig is: koeijemelk is te sterk (rich), en kan niet gegeven worden dan in die gevallen, waarin sterke hartsterkende middelen zyn aangewezen, maar dunne melk, zo als die van merriën, ezelingen en kameelen, en bovenal gekarde melk, welke van haar olie beroofd en meer verdund is, kan men vroeg in zenuwen en rotkoortsen gebruiken.

Dewyl alle hartsterkende middelen niet van een en dezelve natuur zyn, is het van belang daaromtrent een goede keus te maken; en hierin leid ons den trek der zieke dikwyls tot de geschiktsten, zo als wy zien in de rotkoortsen, dat de zieken na koude dranken, zeer zure punch, wyn en bier verlangen, en deze hebben inderdaad alle hoedanigheden, die men in een

hartsterkend middel kan verlangen: zy hebben een *spiritus inflammabilis*, die in werking kooft, zodra men ze genomen heeft: zy hebben een lyvigheid (vooral bier), die ze wat moeilyk maakt om te verteeren: zy zullen bygevolg ook de hitte een weinig onderhouden; en wanneer zy verteerd zyn, geven zy dat foort van voedsel, waaraan de drinkers derzelve gewoon zyn, en voor welkers tong, maag en zenuwen zy ook aangenaam zyn; ik zwyg nog van hunne rottingwerende eigenschap. Ik moet dan bekennen, overal waar eenvoudige hartsterkende middelen nodig zyn, kan ik dezelve nergens zo wel in vinden als in punch, cyder, wyn of bier, in welker keus men na de begeerte of gewoonte der zieke behoort te werk te gaan. Een geneesheer moet den trek der zieke, welke gemeenlyk een ingeving der natuur is, niet te overhaast weigeren te voldoen. Hy moet egter daarover het opzigt hebben, en de hoeveelheid regelen na mate van de uitwerking; want de gegiste dranken zyn voor de maag, de mond en zenuwen van zommige menschen zo aangenaam, dat men zorg moet dragen om den overmaat te beteugelen.

Hartsterkende middelen zyn dan alleen noodzaaklyk, wanneer de natuur verzwakt en onbekwaam is om haar werk te verrigten; „wanneer, zo als SYDEN-
 „HAM zegt, de gisting te gering is, en het tegens
 „het einde der ziekte loopt, wanneer de natuur door
 „de voortdoring der koorts en de voorgaande ont-
 „lastingen vermoeid is, *An. 1661. art. 31.* Maar
 „wanneer de gisting niet te sterk of te zwak is, laat
 „ik het in dien staat aan de natuur alleen over, zon-
 „der geneesmiddelen voor te schryven.”

Maar de natuur is, zo als hy te regt aanmerkt, niet altyd verzwakt, wanneer zy onbekwaam is om haar werk te verrigten: in het begin der ziekte is zy verdoofd en onderdrukt door volheid van bloed, ontsteking, of door een in beweging geraakte stof in de eerste wegen. Men neeme slegts behoorlyk deze hinderpalen weg, en zy zal dra opkomen, haar kragten uitoeffenen en hare werkingen verrigten.

Men behoort met den hartsterkenden leefregel voort te gaan, of denzelfen te verminderen, na mate van den trap van gisting, welke die veroorzaakt. Deze kan, door den trap van koorts, nagtzweet, en de voortduring der remisfie op den volgenden dag bepaald worden, zy behoort gedurende de remisfie toege- diend te worden: De hitte en de volgende verhef- fing zal wel sterker zyn, dan dit zal geen nadeel toe- brengen. Het is een (*perturbatio critica*), critische beweging, die door het zweet des nagts zal verdwy- nen, en de koking zal bevorderen, zo als men den volgenden dag door de ontlastingen gedurende de re- misfie zal gewaar worden; maar wanneer in tegen- deel de hitte zeer vermeerderd is, en er geen zweet op volgt, verzeld met goede tekenen van koking, en een betere remisfie op den volgenden dag, dan is of het hartsterkend middel geheel ondienstig, of in een te sterke mate gegeven. Dit kan men het tweede tydperk of den veretterenden staat dezer koorts noemen, die altyd eenige dagen, na mate van de voorgaande behandeling, en andere omstandigheden des zieken voortduurt. Zy kooft alle avond met hette en koorts weder, gaat af door een gematigd zweet, en laat een

goede remisfie met tekenen van koking, troebel water, een vogtigen mond en ingewanden na. Gedurende deze dagen van koking en langzame ontlasting, zyn alle sterke ontlastingen nadelig; en wanneer zy van zelve komen, behoort men daarvoor eerder te vrezen, dan ze aan te moedigen, dewyl zy eer dienen om de natuur te verzwakken, dan om de ziektestof weg te nemen, want de ziektestof kan niet weggenomen worden, voordat de natuur tyd gehad heeft, dezelve te koken, dat is, dezelve t'ondertebrengen en van de gezonde vogten te scheiden, en vervolgens voor de ontlasting geschikt te maken. Wy zien daarom ook altyd, dat een sterk, langdurig, raauw zweet, sterke, waterige, dunne raauwe afgangen, een overvloedige bleeke raauwe pislozing, en alle foorten van raauwen uitflag, kwade toevallen zyn.

Mr. J. M. wierd adergelaten, een braakmiddel gegeven, en gepurgeerd binnen de eerste zeven dagen van een *synochus non putris*, er kwam toen een sterk zweet aan, 't welk eerst critisch scheen te zyn, doch by de voortduring dodelyk wierd; er volgde, namentlyk, fchielyk een ontsteking der hersenen, en hy stierf razende. Het was als of de geheele hoeveelheid waterige dranken, die hy nam, onmiddelyk wederom wierden weggevoerd, en de sappen van zyn lichaam meer en meer wierden onttoken.

Eenige jaren geleden, wierd in de maand April een Heer van een zeer teder gestel door een *synochus non putris*, met een zeer sterken graad van ontsteking verzeld, aangetast, zodat drie aderlatingen de sterkte der pols niet veel verminderden, en 't bloed, 't

welk het laatst was afgetapt even ontstoken was, als het eerste, even als dat van iemand, die een pleuris had. Hy gaf een glasagtige slym op den vierden dag op door een braakmiddel, 't welk de mislykheid der maag, de hoofdpyn, en den onaangenamen smaak in den mond, wegnam: een gift van een zagt laxeer-middel nam den volgenden dag de rug- en lende-pyn weg: het lichaam wierd tot den zevenden dag open gehouden, wanneer hy weder rusteloos, ongemaklyk, heet en ylende wierd, en een afkeer van drinken had: men gaf het emetico-catarticum van **Tissot**. Dit geneesmiddel bragt in plaats van braking, zo als men zig had voorgesteld, een sterke diarhé te weeg, welke den zieken zo sterk verzwakte, dat hy dagelyks in kragten afnam, en op den elfden dag 'smorgens stierf. Hier uit besluit ik, dat sterke ontlastingen gedurende de dagen der suppuratie of koking, de natuur uitputten, en hare pogingen verstoren; welke na myne gedagten het best geregeld word door den leefregel, na mate het geval het vereischen zal.

Een ander was ten naasten by in dezelve gesteldheid gebragt, door een ontydig gegevene purgatie, maar wierd door spaansche vliegen en zweetdryvende middelen met campher, die een afleiding van de ingewanden maakten, behouden, zyne herstelling was egter zeer langzaam.

Tot hier toe zyn alle kundige geneesheeren het eens; maar het is nog een verschilstuk, of de gierstagtige uitslagen heilzaam en critisch, dan of zy toevallig en schadelyk zyn. Men kan in 't algemeen

zeggen, dat alle uitflag, na dat de onzuivere stoffen, die in beweging geraakt zyn, behoorlyk zyn bereid (turgidity), als zy verligting aanbrengt, heilzaam is, en niet behoort te rug gedreven te worden; maar dat alle uitflag, die voor dezelve verschynt, en geen verligting te weeg brengt, symptomatisch is, en daarom niet behoort bevorderd, en waarlyk niet anders beschouwd moet worden, dan als een toeval van de oorspronglyke ziekte. Ik ken een voortreflyk geneesheer, die een gierstkoorts van een zieken van aanzien kreeg, en door een critischen uitflag, met een onmiddelyke vermindering der toevallen van koorts herstelde, maar er wierden herhaalde pogingen der natuur vereischt om de crisis te volmaken, die niet volkomen was, voor dat de uitflag geheel en al over de beenen uitkwam. Maar over het algemeen is de uitflag, dien ik ontmoet heb, niet van dit soort geweest, maar enkel een toeval, 't welk van de kwaad-aartigheid der ziekte, of van een verkeerde behandeling des zieken voortkwam.

De koortsen, waarin ik dit soort, zo wel van rooden als witten uitflag gezien heb, zyn de melkkoorts, (of de ontsteking der lyfmoeder van HOFMAN), de gal of geele herfstkoorts, waarvan ik op zyn plaats zal spreken; de rotkoorts van den zomer, waarvan zo aanstonds nader; en de voorjaarskoorts, waarvan wy nu handelen, waarin een gierstuitflag gemaklyk in alle tydperken der ziekte, door een warme behandeling en verhittende geneesmiddelen, te weeg gebragt word.

Kraamvrouwen. die zelve niet zogen, worden ge-

meenlyk op den derden dag van de kraam, door ligte huiveringen, gevolgd van eenige vermeerdering van warmte, sneller pols, een weinig dorst, pyn en spanning in beide borsten, en een opzetting van melk aangetast, zonder dat de kraamvloed daardoor veel verminderd word. Wanneer de zieke koel gehouden, en haar veel dunne verkoelende dranken worden toegediend, beginnen de borsten van zelve te lopen, en zagt te worden; de melk vermeerderende, vermindert trapswyze de kraamvloed, tot dat die geheel verdwynt: Het zog daarentegen terug gedreven zynde, kooft de koorts dikwyls weder, de kraamvloed vermeerdert, en blyft verscheide dagen voortduren; en de in beweging gebragte stof word grotendeels zo wel door dezen weg, als door afgang, zweet, en zomtyds, hoewel zeldzaam, door een sterken vloed van melkagtige pis, ontlast. Tot deze ontlasting, hoe men die ook te weeg brenge, worden altyd verscheide dagen vereischt.

Maar wanneer men in plaats van een koele behandeling, door verhittende dingen en geneesmiddelen in een digt geslotene kamer, en met veel dekens, met geweld al de stof of voor het grootste gedeelte door de huid zoekt uit de dryven, dan moet een zamengestelde ontsteking daarvan het eerste gevolg zyn, waarop naderhand een raauwe of gierstuitslag volgen moet.

Ik moet met leedwezen zeggen, dat by myn geheugen, deze praetyk in Londen nog zeer gemeen was, en nog tegenwoordig onder het onwetend gemeen plaats heeft. Ik wierd eens by een vrouw

geroepen, die men het zog terug gedreven had, en die door een waare pleuris met een gierstuitslag was aangetast: Ik deed haar wat bloed aflaten, 't welk zeer ontstoken was, alle dag liet ik haar open lyf houden met *Manna* en *Tart. solubilis*, tot dat alle de toevallen van koorts verdwenen waren. Zodra de pyn in de zyde verminderde, kwam de kraamvloed, die opgehouden was, terug, het water wierd toen troebel en de huid vogtig: de huiduitslag wierd geheel aan zig zelve over gelaten, dewyl die geen verligting gaf. Hier was dan het bloed niet ontbonden, de uitslag niet critisch.

In de maand van Juny, het weer heet zynde, gevoelde een jong man (Mr. V.) eenige dagen na elkander ongemak in de maag en ingewanden; hy dagt dit van te weinig aanbelang te zyn om er over te klagen, maar dagt het op een dansparty weg te dansen: hy danste diensvolgens den geheelen nacht door, zwcette sterk, dronk veel dunne warme waterdranken, ging 's morgens om zes of zeven uur te bed, en verwagtte goed te zullen slapen, en gezond wakker te worden; maar hy was hierin zeer te leur gesteld; hy wierd door een zeer hevige pyn in 't hoofd en rug aangetast, verzeld met sterke walging, grote hitte, onrustigheid en gedurig zugten. Den volgenden dag wierd hy sterk adergelaten, en gepurgeerd met zouten en manna, waarna hem zoute drankjes met veel dunne verkoelende dranken wierden voorgeschreven. Op den vierden dag kwam er een zagt dauwend zweet, 't welk vierentwintig uren duurde, doch weinig verligting gaf: de pols wierd alleen

minder hard, maar zyn mond wierd zeer beflagen, en de andere toevallen bleven aanhouden. Op den zevenden dag 's avonds kreeg hy een braakmiddel, en men voegde wat *calx antimon* by zyn drank. Het braakmiddel werkte driemaal en purgeerde hem des nagts. Den agtsten dag verminderde de pyn in 't hoofd en de lendenen, en de mond wierd veel zuiverder, 't welk mogelyk toeteschryven was aan het eten van veel aalbesfen, hy voelde nu, dat hy voor 't eerst goed 's nagts geslapen had; dien zelven avond wierd een weinig julep van campher by den drank, met de kalk van antimonie gevoegd, en op den vyftienden dag gaf men nog vyftien droppen *Tinct. Thebaica* by het avond drankje; het gevolg was, dat hy sterk zweette, en dat er een sterke gierstuitslag uitkwam. Den volgenden dag, zynde den tienden, waren de pynen verdwenen, de mond vogtig, de huid koeler; maar het hoofd was duizelig, het water bleek en raauw, de pols snel en klein, en hy klaagde over zwakheid; hy had dien morgen een goede ontlasting, en alle dag geregeld open lyf gehouden.

Zyn voedsel wierd nu verbeterd, en de hoeveelheid wyn in zyn drank vermeerderd, men liet hem rype vrugten eten, zo veel als hy wilde, dezelve dranken, en 's avonds het slaapmiddel als te voren voortgebruiken. Dien nacht zweette hy, en den volgenden morgen was de gierstuitslag zeer vermeerderd over den geheelen nek, schouders, borst, armen en andere delen van 't lichaam. Het zweet duurde nog den gehelen elfden dag, gedurende welken tyd hy

dikwyls verschoond was: hy scheen nu wel te zyn, en zeide 's avonds, dat hy zig zeer wel bevond, en geheel niet verzwakt was. Hy voer voort met de zoute drankjes, en was vry wel den twaalfden en dertienden dag, maar het water bleef nog altyd raauw en bleek, en de pols snel. Op den veertienden dag kwam er een aanmerkelyke koude en huivering, met veel beving, die byna een uur aanhield. Hierop volgde een sterke hitte, met een sterke roodheid der huid, die twee uur duurde, en door een ruim zweet gevolgd wierd, zonder eenigen gierstuitflag. Dit zweet verminderde in omtrent vyf uren, wanneer hy een sterke papagtige ontlasting had, en een aanmerkelyke hoeveelheid wel gekookt water maakte, en alle tekenen van koking en scheiding had. De ziekte veranderde, met een woord, in een geregelde eenvoudige anderendaagsche koorts, die na den derden aanval door de koortsbast weggenomen wierd.

Deze zieke had een veel betere en schielyker herstelling, dan eenige anderen, die omtrent dien tyd dezelve koorts hadden, doch die in een tuschenpozende koorts overging. By hen wierd met de anti-phlogistifche behandeling te lang, namelyk tot den veertienden dag aangehouden; by dezen wierden de zweetmiddelen te vroeg, dat is op den negenden dag, toegediend. Ik vinde nu, even als SYDENHAM, dat de elfde dag, over het algemeen, de juiste dag is, waarop men deze verandering moet maken, en dan trapswyze voortgaan, en er geen opiaat voor den veertienden by voegen, ten zy de toevallen

van zwakheid dringende zyn, in welk geval ik de opium met campher vereenigd, voor het kragtigste hartsterkend middel houde.

Dit geval gebeurde eenige jaren geleden, en ik maakte daarop in myn dagboek eenige aanmerkingen, waarvan hier by het afschrift.

Mogen wy dan nu niet besluiten, dat het begin van deze koorts uit de opgehoopte slym, of eenige andere onreine stof, hoe men die ook noemen mag, in de maag en ingewanden voortkomen, welke eerst het gevoel van zwaarte en benaauwdheid, dat is, de voorboden der ziekte (*terrentia febris*) veroorzaakte, maar dat zy door de hitte en beweging van het dansen gekleinsd, en door het veel drinken van warme dranken verdund zynde, gedeeltelyk in het bloed was opgenomen, en daar een heete koorts veroorzaakte, welke door aderlatingen en openende middelen binnen de palen was gehouden. Dat na de ontlediging der ingewanden door braken en purgeren, de tekenen van in beweging gebragte stof, als de hoofdpyn, de pyn in de rug en lendenen, de gezonkene pols &c. verdwenen, de doorstraling vryer wierd, en de koking begon plaats te grypen: het was jammer, dat het sterk zweetmiddel gegeven was, voordat de tekenen van koking zig beter vertoond hadden. Dit gaf aanleiding tot den raauwen gierstuitflag, welke, offchoon een gedeelte der ziektestof door herhaalde pogingen wierd uitgedreven, egter maakte, dat de wezentlyke critische ontlasting niet voor den veertienden dag aankwam, na dat een volkomener bereiding op den twaalfden en dertienden was voor-

afgegaan, toen fcheen een aanval van anderendaagfche koorts meer in weinige uren te verrigten, dan een aanhoudende koorts in verfcheide dagen doen kon. Uit dit geval blykt nog, de noodzaaklykheid om naaukeurig op de veranderingen van wind en weder agt te geven, want op dezen zelve tyd, naamlyk den veertienden dag van de koorts, verkoelde een fterke regenvlaag de lugt, en ik zag verfcheide eenvoudige tufchenpozende koortfen, welke door geen andere koorts voorgegaan wierden, offchoon het zo laat in het faifoen was.

Mogen wy dan ook niet befluiten, dat meestentyds een gierstuitflag maar een gedeeltelyke koking te kennen geeft, en veele pogingen vereifcht om een waare crisis voort te brengen. Dit nu zo zynde, is het dan wonder dat deze koorts zo langdurig is? Wat behoeven wy dan door verhittende middelen een uitflag aan te zetten, die niet critifch is? Hadden wy niet beter gedaan eerst geduldig de koking af te wagten? Zekerlyk is een verkwikkende rottingwerende leefregel in dit geval beter, dan verhittende hartfterkende dingen.

Maar om tot de *synochus non putris* terug te keeren, moet ik zeggen, dat ik die nimmer door een critifchen uitflag zag verdwynen. Kleine puisjes of uitflag rondsom den mond of op de huid, zyn tekenen van koking, en fchynen daarom heilzame verfchynzelen te zyn; maar wat de ziekte zelve betreft, eindigt de geheele koorts altyd trapsgewyze. Hoe meer ik deze koorts zie, en hoe meer ik daarover denk, dies te fterker worde ik in de gedagte bevestigd, dat deze

koorts op een eenvoudige wyze moet behandeld worden. Nadat wy ze kragteloos gemaakt hebben door de eerste noodzaaklyke ontlastingen, zo als wy boven hebben voorgeschreven, en dat zy gematigd en geregeld in hare remisies is geworden, behoren wy alleen op den leefregel acht te geven, waardoor wy ze alleen in een staat kunnen houden, die tot de koking geschikt is. Men behoort geen ontlasting te bevorderen tot dat de koking geschied en het tweede tydperk begonnen is; de natuur moet ook niet overhaast worden, om de koking te verrigten, door geneesmiddelen, welke men te onregt vooronderstelt dit te kunnen doen, daar zy alle prikkelende en verhittende zyn. Zodra de koking daar is, tragt de natuur altyd de ziektestof uit te dryven, door een of alle hare gewone ontlastingswegen. Van allen dezen is in deze koorts de huid de aanmerkelykste: en ik vinde niet, dat de scheiding ooit volkomen is, voor dat het zagte zweet 's nagts begint te vloeijen.

Wanneer de natuur tot haar taak bekwaam is, behoeven wy ons niet te bekommeren of ongeduldig te maken over den tyd, dien zy daar toe zal aanwenden. Is zy inderdaad gebrekkig, dan kunnen wy haar met nut bystaan, vooral wanneer wy zorg dragen om by trappen de ontlasting te bevorderen, die de meeste verligting geeft, zonder dezelve te veel aan te zetten of te lang daarmede voort te varen. Na het tweede tydperk der koorts, dat is, wanneer de remisies lang en geregeld geworden zyn, vond ik, dat de purgeermiddelen van geen dienst zyn, voor dat er een sterk afzetzel in het water kooft. Men kan in-

tusfchen altyd een clysteer geven, zodra er geheel gene ontlasting is, maar dit is zelfs zelden noodzaaklyk.

Daar dan de koking volstrekt vooraf moet gaan in alle koortfen, die niet kwaadaartig zyn, voor dat men de ontlasting kan voornemen, is het ten hoogften noodzaaklyk, dat wy de tekenen van koking in staat zyn te kennen.

De eerste voorbode van koking is de vermindering van alle toevallen; want, daar de raauwe stof fcherp is en de natuur te veel prikkelt, moeten de toevallen van prikkeling aanhouden, tot dat de prikkelende oorzaak veranderd of uitgedreven is; maar zodra de pols langzaam, trager, zagt en ruim word, de brandende droge hitte der huid, en de droogte des monds vermindert, de benauwdheid afneemt, en het wezen beter word, zyn wy zeker, dat de fcherpte voor een gedeelte t'ondergebragt, en bygevolg, dat de prikkeling zo hevig niet is: wy moeten daarom, voor dat wy verder gaan, in dit tydperk zorgvuldig de ontlastingen, het fpeekzel, de urine en den afgang onderzoeken; wanneer wy een van deze ontlastingen gekookt vinden, is dit het tweede teken van waare koking, en zo de pols fterk genoeg blyft, mogen wy befluiten, dat de natuur fterk genoeg is, en daarom geen kragtige opwekkende middelen nodig heeft; maar wanneer er integendeel een oogfchynlyke vermindering der toevallen, met een zagte en zeer kleine snelle pols mogt plaats hebben, dan mogen wy befluiten, dat de natuur begint te zinken en een verfterkend middel nodig heeft, een glas wyn, of misfchien iets

meer opwekkende, ja zelfs een spaansche vliegpleister. Hierdoor kan de kwynende natuur tot een vermogende poging opgewekt, en, om SYDENHAMS woorden te gebruiken, de gisting onderhouden worden, tot dat de koking verrigt is. Een zeker teken van koking is een trek na voedsel, 't welk in deze omstandigheid het beste hartsterkend middel is, en daarom ook toegestaan moet worden. Intusschen moet men de hoeveelheid daarvan nauwkeurig bepalen: het is beter te weinig dan te veel te geven; want in dit geval zie ik, dat de eetlust dikwyls beter dan de vertering is.

Maar, offchoon er zich zekere kentekenen van koking vertonen, is daarom de overwinning nog niet volkomen zeker, zo als sommigen zig verkeerd hebben ingebeeld. Er blyven nog twee dingen over, vooreerst om de gekookte stof tot de uitwerping bekwaam te maken, en ten tweden om ze inderdaad uit te dryven, zo als ik op een andere plaats reeds gezegd heb. De eenvoudige tekenen van koking geven ons geenzints grond om een sterke ontlasting te bevorderen, het is genoegzaam om de ontlastingen gaande te houden, en geduldig af te wagten tot dat de natuur dezelve daar na toe brengt, en tekenen geeft, dat de stof in beweging is. Het zekere teken van opwellende stof na de koking is het gevoel, hetwelk wy onderscheiden door de benaming van huivering (chilly fit). Hierna zal de pols opkomen en sterker worden, en de hitte vermeerderen; men behoort alsdan niets te doen, dan veel dunnen drank te geven, 't welk de natuur dikwyls door een vermeerdering van dorst

aanwyst. Deze flaas duurt gewoonlyk een geruimen tyd, doch geeft geen reden van vrees: er zal gewisfelyk een ontlasting volgen, en deze ontlasting, 't zy zweet, speekzel, water, stoelgang of uitflag, zal zeker, in eenigen opzigte, critisch zyn; het is een ontlasting van gekookte en opwellende ziektestof, en moet daarom niet gestuit, maar zo veel mogelyk bevorderd worden. In dit geval zal zeker de koorts veel remitteren, tusfchenpozende worden, of geheel afgaan: en dit geef ik niet als een vooronderstelling, maar als een zekere waarheid op, daar ik lang en zorgvuldig dit onderwerp beschouwd, en myne gedagten, door de ondervinding, zonder uitzondering bevestigd gezien heb.

De dagen der aanwyzing van de crisis, en de critische dagen zelve, komen over het algemeen in deze koorts met de waarnemingen der ouden overeen. Ik behandelde onlangs den Heer S. H., die, na eenige angstvallige toevallen (*terrentia*), die men als voorboden konde beschouwen, gedurende drie dagen, door een sterken aanval van koude, rilling en andere toevallen zodanig wierd aangetast, dat hy zig niet erinnerde den eersten dag sterk adergelaten te zyn. Na het toedienen van een braakmiddel begon hy by zig zelve te komen. Ik gaf hem daarna een purgeermiddel, en de ontlasting wierd den derden en vierden dag aan den gang gehouden, waarna hy een gevoel van koude in zyn benen, en eenige tekenen van koking kreeg. Hierop vermeerderde de koorts, maar zo veel niet, dat zy meer aderlatingen vorderde; toen scheen de ziekte tot den zevenden dag tot staan te

komen, wanneer er een veel fterker huivering aankwam, en door een volmaakte crisis, waar door alle de wegen van afzondering en ontlasting vry wierden, gevolgd wierd; er bleef alleen een ligte opwerping van gekookte stof met een ligten hoest over. Hy had open lyf verscheide dagen na malkander, en des nagts een zagt zweet, maar geen snelle pols of ander koortfig toeval, en het water wierd alle dag minder bezet en natuurlyker.

Dus verre kan men zeggen, dat de *synochus non putris* met de eenvoudige ontstekingskoorts overeenkoomt, met dit onderscheid alleen, dat in de *synochus* de ingewanden altyd vervuild zyn, en dat een grooter gedeelte der ziektestof door dezen weg ontlast word in deze ziekte, dan in de heete koorts, zo als HIPPOCRATES reeds gezegd heeft: „Er is een „jaargety, (stel van July tot November) waarin de „prikkelende oorzaak (*caussa irritans*) geheel onder „het middenrif schynt gelegen te zyn: dan klimt zy „na boven, (stel van November tot Maart) waarna „zy wederom begint na beneden te gaan.” Maar in het afgaan is een groot onderscheid: want de heete koorts, wanneer zy door oplossing eindigt, gaat, wanneer dit niet door verzuim of kwade behandeling belet word, in eens geheel af; daar er herhaalde *crises* vereischt worden om de *synochus* tot een goed einde te brengen. De huivering, hitte en ontlasting moeten gedurig herhaald worden; zodat, offchoon zy niet geheel en al de benaming van een waare tuschenpozende koorts verdient, zy daarmede over het geheel zo veel overeenkoomst heeft, dat ik my niet

verwondere, dat de ouden ze dikwyls *tritæos* en *hemitritæos* noemden, een dubbelde anderendaagsche, of een verlengde alledaagsche afgaande koorts. SYDENHAM was ook van de grote gelykheid dezer koortsen zodanig overtuigd, dat hy zeide, dat zy van dezelfde natuur waren. Zy zyn ook inderdaad zo dikwyls vermengd, en de eene veroorzaakt zo dikwyls de andere, dat zyn gedagte niet ongegrond schynt te zyn. Hierna regelde hy ook zyne behandeling van afgaande voorjaarskoortsen, en stopte ze nimmer voor dat de tyd der koortsaanvallen, buiten de tusfchenpozingen, driehonderd zesendertig uren bedroeg, hetwelk veertien dagen uitmaakt, zynde dat de juiste tyd, welke hy vond, dat de natuur nodig had, om deze byzondere koortsstof door een aanhoudende koorts te koken. Gedurende dezen tyd geneest de koorts, aan de natuur en een behoorlyken leefregel overgelaten, zichzelve.

Wanneer de *synochus non putris* lange remisfies begint te maken, en de verheffingen 's avonds beginnen met een gevoel van koude en huivering, de zieke 's nagts zweet en 's morgens slaapt, des middags eetlust heeft, opgeruimd van geest is, en in kragten toeneemt, zo dat hy het grootste gedeelte van den dag kan opzitten, dan hebben wy reden zeer vergenoegd te zyn, terwyl het gevaar nu over is en de tusfchenpozingen gedurig langer zullen worden, of er een welgevormde afgaande voorjaarskoorts uit zal ontstaan.

Een schrikbarend toeval verzelt dikwyls de verheffingen; dit bestaat in een onlydelyke hoofdpyn, welke niet spoedig verligt zynde, slapeloosheid, yling, en

een droevige aaneenschakeling van boze toevallen voortbrengt.

In dit geval heb ik allerhande zenuwmiddelen in grote en kleine giften zien toedienen, en ik vond dat zy na evenredigheid ook nadeel deden. De volgende behandeling deed my, beide voor de hoofdpyn en de daarop volgende ylhoofdigheid, den meesten dienst.

De pols hard en sterk zynde, doe ik een ruime aderlating tot dat de pols bedaart: maar wanneer de pols hard en klein is, laat ik koppen of bloedzuigers aan den slaap van 't hoofd zetten. De tong vuil en beslagen zynde, geef ik een zagt braakmiddel, en ik draag altyd zorg om de nodige ontlasting door clysternen te onderhouden, en den zieken zo veel verkoelende emulsiën, juleppen en ptisanen te geven, als zyn maag verdragen wil.

Maar ik stel het meeste vertrouwen op het regt opzitten der zieke (erect posture); tot dit oogmerk laat ik den zieken altyd uit het bed nemen en in een gemaklyken leunstoel zetten, en laat deur en vensters openen. Ik laat dan zyn hoofd scheren, wel met azyn waschen, en vervolgens met een linnen muts dekken; ik laat dit waschen dikwyls herhalen, en hem uit het bed houden, zo lang als hy het verdragen kan, tot dat de toevallen verminderen. De toevallen komen dikwyls weder, als de zieke weder te bed ligt, in dit geval laat ik hem weder uit het bed nemen en nagt en dag regt opzitten. Deze behandeling is my niet alleen in ontsteking-, maar ook in rot- en galkoortsen zeer wel gelukt, zo als ik nader verklaren zal. Om intusschen beter verstaan te worden, zal ik

met korte woorden hiervan een voorbeeld verhalen.

Ik wierd onlangs by een zieken geroepen, (Mr. ZUNTZ, in Bookers' Garden) welken ik door verscheide menschen omringd vond om hem met geweld in het bed te houden: men onderrigtte my omtrent alle de toevallen en omstandigheden van het begin der koorts af, welke ik vond een *synochus non putris* te zyn, die gedurende negen dagen behoorlyk behandeld was.

Ik liet hem uit het bed nemen en in een gemaklyken leunstoel plaatsen, zyn hoofd scheren, en hem behandelen zo als ik te voren gezegd heb. Hy bleef in den stoel gerust zitten, en scheen in alles bedaard te zyn.

Hierna wierden er aanstonds bloedzuigers aan de slapen van 't hoofd gezet, en den volgenden nacht wierd er een spaansche vlieg op het hoofd gelegd. Zyn geheele leefregel en geneesmiddelen bestonden uit anti-phlogistifche dingen, behalven dat hem alleen een weinig dun vleeschnat van tyd tot tyd gegeven wierd, nadat de pols bedaard was.

Hy bleef gedurende twee dagen en twee nagten in dezelve gesteldheid, sliep in al dien tyd niet, en egter bedaarde de yling langzaam. Op den derden dag 'smorgens riep hy voor het eerste om de pot om water te maken. Te voren ontliiep hem het water en den afgang ongevoelig. Van dat oogenblik af kreeg hy zyn gevoel weder, wierd te bed gelegd, viel in slaap, en herstelde trapsgewyze.

Wanneer ik gedurende deze remisfies, en voor dat er een volmaakt zetzels in het water kwam, getragt

heb de wederkomst van den aanval door purgeren, een schralen leefregel, of een min of meer antiphlogistische geneeswyze voor te komen, is altyd een groot verlies van kragten, een ophoping van raauwe stoffen, of de wederkomst van een continuële en niet remitterende koorts daarvan het gevolg geweest: maar wanneer ik zo lang geduld had, tot dat er een volkomen zetzel in het water kwam, dan kon de zieke zeer wel purgeermiddelen van rhabarber verdragen, en deze vermeerderden eerder den eetlust. Wanneer ik, in diergelyke omstandigheden, het wederkomen der aanvallen, door koortsbast in de tusschenpozingen te geven, tragtte voor te komen, vond ik daarvan zelden eenig nut. Somtyds word de remisie verloren, en de ontlastingen worden minder doorgewerkt en raauwer: somtyds gaat de koortsfge spanning weg, de appetyt vermeerdert, en alles schynt gedurende vyf of zes dagen wel te gaan: maar alsdan word de mond weder droog, het water raauw, de appetyt vermindert, de slaap word afgebroken, en er ontstaan lastige toevallen van verstopping van 't een of ander ingewand, ter welker wegneming tyd en oordeel gevorderd word.

Verscheide gevallen overziende, waarin deze behandeling beproefd was, was ik verfteld zo weinig volmaakte herftellingen daaronder te vinden. In de waare *synochus non putris* geef ik de koortsbast in 't geheel niet als een koortsverdryvend middel, dewyl ik zie, dat de koorts noodzaaklyk tot de volkomene genezing vereischt word; maar in gevallen van grote zwakheid vind ik, als een veerkragtgevend genees-

middel, geen middel het welk dit overtreft: het is het beste hartsterkend middel van de wereld, en het minst verhittende; in een kleine hoeveelheid gegeven verbetert het den eetlust, en versterkt de pols, zonder deszelfs snelheid te vermeerderen: de beste bereiding daarvan is het zuivere poejer.

Wanneer de koorts, tegelyk met een ontlasting van wezentlyk gekookte stoffen, en afwezigheid van koorts in de tusschentyden, tot tusschenpozing kooft, dan zyn de ontlastingen zo schadelyk niet; wy vinden alsdan dikwyls een losgemaakte stof in de maag en ingewanden, welke door behulp der kunst ontlast moet worden. Dit geschied zynde, moet men den leefregel nog verbeteren, en de vrye lugt en beweging, na mate de kragten van den lyder, om het gestel te versterken, toestaan. Het koude bad bekooft in de tusschenpozing zommige menschen zeer wel.

Ik behandle nu een jongman in het huis van Mevr. C. die my, twee jaar geleden, raad vroeg over scrophuleuse gezwollen van een aanmerkelyke grootte en hardheid, die rondsom den hals, en in de klieren van de kaak en onderkaak hunne zitplaats hadden. Na eenige voorafgegaane ontlastingen liet ik hem gedurende een langen tyd *sal polychrest* en gebrande spons gebruiken. Dit geen uitwerking hebbende, gaf ik een aanmerkelyke hoeveelheid *extr. cicutæ*, terwyl hy dit geneesmiddel gebruikte, kwamen twee hardigheden tot een soort van ettering, en braken, lang gepapt zynde, eindelyk door, waarna de openingen verwyd, en gedurende verscheide weken door een Heelmeester verbonden wierden. Zy genazen beiden tot

op een kleine opening na, waaruit een lymige stof vloeide: de grond van beiden bleef hard en groot, en de spogklieren aan het oor en de onderkaak (*glandula parotes & submaxillaris*) bleven als te voren. Voorleden zomer liet ik hem zes weken zeewater drinken en daarin baden, 't welk hem vermagerde, en de zweren schenen op te drogen. Na zyne terugkoomst gebruikte hy den koortsbast, maar zonder vrugt. In de voorlede maand van Maart wierd hy door een *synochus non putris* aangetast, die tot een welgevormde dubbelde anderendaagsche, en eenige dagen daarna tot een eenvoudige anderendaagsche koorts overging, toen begonnen de hardigheden na elken aanval zichtbaar zagt te worden. Ik liet hem een rottingwerenden leefregel houden, en *sal polychrest* tot de maand van Juny nemen, wanneer alle de hardigheden verdwenen waren, maar zyn kleur en vleesch waren ook zeer verminderd, offchoon hy alle dag zyn bezigheid in den winkel waarnam. Hy begon toen een aftrekzel van camillen bloemen als een bitter middel te gebruiken, at vleesch, en dronk wyn, alle morgen vroeg nam hy het koude bad, en kreeg zyn kleur en welgedaanheid weder, intusfchen bleef de koorts nog geregeld aanhouden. Op den eersten July nam hy den koortsbast in een ruime gift tusfchen de aanvallen, maar de koorts wilde niet spoedig wyken, want ik was gedwongen de hoeveelheid te vermeerderen, en de camillebloemen in poejer er by te voegen, met omtrent zestig droppen van het *Elix. vitrioli acid.* en liet den opwekkenden leefregel en koud bad doorgebruiken. Tegenswoordig denk ik, dat hy

van zyn *scrophula* genezen is, en de koorts is geheel weggenomen.

Met opzigt tot de voorjaarskoortsen in 't algemeen, koomt myn gedagte met die van SYDENHAM zo wel overeen, dat ik getrouw zyne woorden zal afschryven, cap. V. art. 11. „Ik heb alreeds aange-
 „merkt, dat voorjaars tusfchenpozende koortsen zel-
 „den lang duren, en altyd heilzaam zyn, zo dat
 „de oude en zieke menfchen nauwlyks in gevaar
 „kunnen komen, behalven door een zeer onoor-
 „deeltkundige behandeling.” Wederom art. 16. „Ik
 „ben altyd van gedagte geweest, dat voorjaars-
 „tusfchenpozende koortsen geheel aan de natuur kun-
 „nen overgelaten worden, daar ik nooit iemand
 „daardoor heb zien fterven, en in tegendeel heb
 „waargenomen, dat men de ziekte hardnekkiger
 „maakt als men ze te onpas tragt te genezen.” Hy
 kon er bygevoegd hebben, dat zy aldan kwade
 gevolgen kunnen hebben, zo als het geval was met
 D^o. W. G., die tegen myn gevoelen een eenvoudige
 anderendaagfche koorts wegnam, waarvan hy de ge-
 volgen verfcheide jaren lang gevoelde. Maar om met
 SYDENHAM voort te gaan. „Deze byzonderhe-
 „den opgegeven hebbende, welk ik denk op rede
 „gegrond te zyn, zal het niet vreemd fchynen, dat
 „ik geen andere geneeswyze voorftel omtrent de
 „behandeling der tusfchenpozende koortsen, als
 „die in deze aanhoudende koortsen noodzaaklyk
 „fchynt te zyn, om hare zuivering (despuma-
 „tion) te weeg te brengen door middel van een
 „gifting, die tot een zekeren tyd bepaald is, of-

„ ſchoon zy in de wyze van dit te doen mogen verſchillen. ”

En ik kan uit ondervinding zeggen, dat dezelve behandeluig, die ik in de *synochus non putris* heb aangeprezen, even zo wel in die tuſſchenpozende koortſen, welke of in 't begin aanſtonds, of zeer ſchielyk tuſſchenpozingen hebben, van dienſt zal zyn. Weinig voorjaarskoortſen zyn er, welke dus behandeld zynde, langer dan negen aanvallen zullen duren; wanneer zy dit egter doen, geef ik een aftrekzel van camillen-bloemen met *ſal polychreſt*, tuſſchen de aanvallen, en draag zorg de maag na omſtandigheden te zuiveren. De zweëting al te ſterk zynde, voeg ik er het *Elix. vitr.* by, maar te weinig zynde, geef ik in plaats van *ſal polychreſt*, het raauwe *ſal ammoniac*. Ik verbied met opzigt tot den eetregel niets dan gezouten en gerookt vleesch, vet en boter: ik ſta dun bier en eenige glazen wyn toe, en beveel de lugt en beweging, en zomtyds na de wyze der ouden het koud bad aan. Men moet egter bekennen, dat zommige menſchen zulke zwakke ſpiergezelen hebben, dat zy den ſchok van zo veele aanvallen niet wederſtaan kunnen, en het weer kan by ons zo dampig in dit jaargety zyn, dat men genoodzaakt is zelfs een voorjaarskoorts te ſtoppen; en dan zyn wy genoodzaakt om tot hardſterkende middelen, waarvan de koortsbast het beſte is, onze toevlugt te nemen.

De meeste andere ziekten van dit ſaiſoen kunnen op dezelve wyze met eenige verandering behandeld

worden, die alleen van de zitplaats der ziekte afhangt; als by voorbeeld de diarhé, persloop, buikpyn en geelzugt. Ik zondere hiervan alleen de scheele hoofdpyn uit, eene ziekte, die ook meer algemeen in 't voorjaar dan op eenigen anderen tyd is, offchoon ik ze ook in alle jaargetyden gezien heb.

Zy gelykt in eenige opzigten na de *synochus non putris*, want zy word altyd van raauwe ophopingen en opwellende stoffen in de maag verzeld, en kan niet gemaklyk zonder braakmiddelen genezen worden, waarmede zy tot een geregelde tusfschenpozing koomt, en altoos door krampstillende middelen kan genezen worden, waarvan de keuze van het jaargetyde, en van de epidemische ziektegesteldheid, waarmede zy gepaard gaat, moct afhangen. Men moet intusfschen zorg dragen om dezelve van de andere hoofdpynen te onderscheiden, welke wel in toevallen overeenstemmende, doch uit andere oorzaken voortfpruiten, als by voorbeeld, die uit een tegennatuurlyke gesteldheid der vaste delen, uit opstyging, remitterende en intermitterende koortsen, fcheurbuik, venusziekte en diergelyke voortkoomt.

De waare tusfschenpozende scheele hoofdpyn is met geen andere koorts verzeld, dan die uit de hevigheid der pyn, welke alleronverdraaglykst is, voortkoomt, zy is gemeenlyk bepaald tot een zyde van het aangezicht en het hoofd, word niet vermeerderd of verminderd door warmte, en doet dikwyls de oogen aan, en brengt daarin een verbazende ontsteking en gevoeligheid te weeg, welke verdwynen, zodra de

hoofdpyn geweken is. De geschiedenis dezer ziekte zal beter uit de gevallen, die ik zal opgeven, dan uit eenige andere beschryving kunnen opgemaakt worden. Ik heb intusfchen in 't algemeen waargenomen, dat wanneer ik de behandeling met aderlaten begon, dit dikwyls in de lente, maar nooit in den herfst, verligting gaf: een braakmiddel verminderde, maar een purgatie vermeerderde den volgende aanval, ten zy er een rustmiddel opgegeven wierd. Somtyds is het my gelukt in den herfst door een aftrekzel van camillen-bloemen met *Elix. vitr.* dezelve weg te nemen, doch nooit in het voorjaar, offchoon ik het dikwyls beproefd heb. Wanneer de camille en vitriool in den herfst faalden, is my meestentyds de koortsbast gelukt, maar deze heeft my ook dikwyls in het voorjaar verlaten, offchoon ik ze op de vrye tyden in een grote hoeveelheid, en gedurende langen tyd toegediend heb. Bloedzuigers aan de slapen, en spaansche vliegpleisters agter de ooren geven dikwyls verligting, maar genezen de ziekte nooit. Sterke en geestryke dranken vermeerderen altyd de pyn; egter is mager vleesch het beste voedsel. Wortelen en groentens doen intusfchen geen nadeel. Het volgend conferf is altyd in veele gevallen, waarin ik het heb voorgeschreven, van een goede uitwerking geweest. Men moet nogthans zorg dragen om de geneesmiddelen, of de evenredigheid derzelven te veranderen na mate van het faifoen, het weder, den ouderdom, het gestel en andere omftandigheden der zieken, zo als uit de volgende gevallen zal blyken.

℞. *Pulv. rad. Valerian. Sylvestr.* ʒj.

—— *Cort. Peruv. opt.* ʒβ.

Theriac. ʒii.

Sal absinth. ʒj.

Rhei Elect. ʒj.

Syr. croci q. s. f. Elect.

Ik laat gemeenlyk alle drie uur, dag en nacht een brok daarvan nemen, tot dat de pyn bedaart. Maar ik heb dikwyls gezien, dat de geheele gift in een dag, twe derde den volgenden, de helft den derden, en zo voorts alle dag minder genomen wierd, tot dat men daar eindelyk mede ophielt; want zonder dit, ziet men dikwyls de kwaal wederkomen.

E E R S T E G E V A L.

Een Heer van omtrent 46 jaar Mr. J. D. sterk en in allen opzigte gezond, behalven, dat hy onderworpen was aan een geregelden aanval van podagra in de maand van February, nam gedurende de maand van Mey tin-poeijers tegens den lindworm, en eenige poeders jalappe daarop. De worm wierd in verscheide stukken geloosd, en hy bleef tot de maand September daaraanvolgende zeer wel, wanneer hy 's nagts door een pyn in het dikke gedeelte der wang wierd wakker gemaakt; deze pyn vermeerderde nacht op nacht, en strekte zig langzamerhand over de geheele zyde van het wezen en hoofd zodanig uit, dat hy daarvan byna zinneloos wierd; dit duurde verscheide uren, en scheen zo wel in kragt als lengte van tyd alle nacht te vermeerderen; na behoorlyk

ontlast te zyn , nam hy in eenen dag een once vale-
riaan wortel, met een half once koortsbast tot een
conferf gemaakt : hy was veel beter den volgenden
nagt , egter nam hy den volgenden dag dezelve
hoeveelheid , welke de pyn geheel en al wegnam ;
hy verminderde toen langzaam de hoeveelheid , als
boven gezegd is , en wierd geheel hersteld. Hy
ging na zyn buiten , en wierd onder het wan-
delen nat geregend , hy wierd hierop van een door-
loop aangetast , die agt dagen duurde , en nam
daarvoor braak- en purgeermiddelen ; hy kreeg toen
langzaam de hoofdpyn weder , die eindelyk tot de
voorgaande graad van pyn kwam , maar niet wel zo
lang duurde ; hy nam weder het conferf als te voren :
het had niet veel uitwerking den eersten dag ; de
koortsbast wierd vermeerderd , maar de pyn bleef
voortduren tot dat de theriaak er bygevoegd wierd ,
en toen was de ziekte schielyk genezen. Zoude men
dit niet zeer eigenaartig een tusfchenpozende koorts
in het hoofd kunnen noemen?

T W E D E G E V A L.

Een ander meer bejaard Heer P. O. , die ook aan
podagra onderworpen was , en te voren graveel ge-
had had , een man van een opgezette wateragtige ge-
steldheid , kreeg , na een zwaren aanval van podagra ,
waardoor hy lang had moeten t'huis zitten , een zwaar
aanval van graveel in de nieren , met een sterken graad
van koorts ; hy wierd adergelaten en gedurende ze-
ven dagen antiphlogistisch behandeld , terwyl de buik

door clysteren en zagte olieagtige laxermiddelen werd opengehouden; hy dronk veel van een aftrekzel van lynzaad en altheabladen, met *spir. nitr. dulc.*; men liet hem dikwyls baden en stovingen gebruiken, tot dat het graveel geheel weggenomen was. Kort hierop werd hy door een folterende scheele hoofdpyn aangetast, waarvoor hy een braakmiddel van *Ipecacoanna* nam, hetwelk door een bitter aftrekzel met wat bloem van mostaardzaad werd afgewerkt: voor gewoon drinken gebruikte hy jeneverbesfenthee met honig zoet gemaakt, en de poeijer van *valeriana* met een kleine hoeveelheid koortsbast; maar een goed gedeelte *sal absynthii* in een conferf, hetwelk hem zeer schielyk genas.

DERDE GEVAL.

In een tyd, dat de voorjaarszinkingen by ons zeer gemeen waren, werd een zwakke jonge juffrouw, die aan zenuwtoevallen onderworpen was, door een ware scheele hoofdpyn aangetast; zy nam een braakmiddel van *Ipecacoanna*, en een purgeermiddel uit gelyke delen rhabarber en *cremor Tartari* bestaande, waarna zy een conferf van valeriaanpoeder met een weinig rhabarber, en na elke gift vier lepels van een julep, uit campher met eenige droppen *spir. volatil. aromaticus* gebruikte, waardoor zy ook aanstonds hersteld werd.

Geen van deze zieken hebben ooit een instorting of wederkomst van deze ziekte gehad, offchoon er zedert dien tyd eenige jaren verlopen zyn. Ik zoude

verscheide diergelyke gevallen kunnen opgeven, maar deze zullen genoegzaam zyn om de natuur der ziekte, de manier van behandelen, en wat ik er door versta, te verklaren, wanneer ik wil, dat men de zamenstelling en de evenredigheid van 't conferf na de omstandigheden moet veranderen. Het is niet te min de grote zaak, de ziekte wel te bepalen, en ze van alle anderen, die met dezelve in toevallen overeenkomen, te onderscheiden, hetwelk somtyds moeilyk is.

Men riep my voor eenige jaren by een Heer, die men zeide de migraine te hebben, en die daarvoor veel zonder eenig nut gebruikt had. Ik ontdekte, dat het de yaws (framboesia) was uit drie omstandigheden. 1. De pijn was alleen over dat gedeelte 't welk door den hoed bedekt wierd. 2. Hy was 't ergst, wanneer hy warm te bed was, en zy hinderde hem niet veel wanneer hy opzat. 3. Er waren op zyn hoofd en schouders roestkleurige vlakken, eenigfints na onrype frambofen gelykende, welke men zeide, dat van de spaansche vliegen, die op deze delen gelegd waren, voortsproten; maar die schielijk toonden, wat zy waren, nadat hy een sterk afkookzel van de houten gedronken had en in het zweetbad geweest was, en wierden diensvolgens ook spoedig genezen.

Eenige jaren daarna verzocht my dezelve apotheker, die my by de vorige zieke geroepen had, om een ander jong Heer te bezoeken, die de venusziekte gehad hebbende, gedurende drie weken daarvoor, door een voornaam heelmeeester, tot kwyling gebragt was, en na verscheide purgaties genomen te hebben, voor hersteld was verklaard. Kortten tyd daarna wierd hy

in een allersterksten graad door een periodische hoofdpyn aangetast, welke men vermoedde, dat een overblyfzel van de *lues* was: maar by onderzoek vond ik dat dezelve geregeld om zeven uur 's avonds weder kwam, en zig alleen tot een zyde van het hoofd bepaalde, de beide oogen waren wel ontstoken, maar vooral egter dat van de aangedane zyde; ik liet hem dien avond een slixbrok van campher met een weinig opium nemen, het welk den aanval zeer matigde. Den volgenden morgen, als de pyn byna over was, nam hy een braakmiddel, en begon onmiddely k daarna het conserf te gebruiken, waarop de pyn ook nooit terug kwam: De oogontsteking nam schielyk daarna af, er kwam een menigte puisten op de huid te voorschyn, waarvoor hy veertig fleschen van het afkookzel van *sarsaparilla* dronk, die hem ten vollen herstelden.

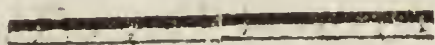
Weinige jaren geleden wierd ik geraadpleegd in een zeer elendig geval van scheele hoofdpyn. Een jonge vrouw, die te voren zeer gezond geweest was, wierd in het voorjaar van een ziek kind verlost, het welk schielyk stierf; zo dat men de borsten liet opdrogen; zy raadpleegde een heelmcester over een overlade maag, zo als zy het noemde, maar hy ontdekte ras, dat het de *lues venerea* was, men gaf haar kwikmiddelen, agt dagen daarna wierd zy door een hevige hoofdpyn en ontsteking in beide de oogen aangetast: Deze pyn verminderde wel, maar week nooit geheel. Ik vond de pois zeer snel, en een weinig hard, offchoon die voor 't overige klein was; de tong beslagen, de adem stinkende, het water troebel en

raauw, de huid zeer heet, een gedurig klam zweet over den hals en borst, geen ontlasting, en een weinig dorst. Ik liet haar aanstonds een purgerend clysteer zetten, en by lepeltjes een conferf van gelyke deelen manna, tamarinde en honig nemen, veel gers-tewater drinken, en een drankje met zwavelmelk 's morgens en 's avonds nemen. Zy voer met deze voorschriften vier dagen voort, en had daardoor drie of vier stoelgangen dagelyks: haar mond wierd zuiver en vogtig, de pols langzaam en geregeld, en de pyn in 't hoofd kreeg tusfschenpozingen, terwyl er zich gedurende de vryheid van koorts een zetzelsel in het water vormde. Men gaf haar koortsbast, met *rad. valer. præp.* met wat zout van alsem en the-riaak, waardoor de pyn in eenen nacht wegbleef, door het gebruik van hetzelfde conferf kreeg zy haar vleesch en kragten weder, haar appetyt kwam terug, de oogen wierden natuurlyk, maar de *lues* bleef aanhouden, en de toevallen daarvan vermeerderden. Hier-voor wierd een oplossing der sublimaat met een afkookzel der *sarfa* gegeven; dit scheen zy gedurende de eerste vyf dagen wel te kunnen verdragen, maar zy kreeg op den zesden dag een doorloop met buik-pyn, en den volgenden dag kwam de scheele hoofd-pyn en oogontsteking weder, men gaf haar toen een purgatie van rhabarber en *magnesia*, en den volgenden avond nam zy het conferf als voren. De oog-ontsteking en hoofdpyn gingen in weinig dagen weg; en zy bleef daarvan drie weken vry, maar de *lues* nam toe. Ik liet toen een kleine hoeveelheid kalk van kwik by het conferf van koortsbast en *valeriana* vos-

gen. Dit fcheen zy gedurende tien dagen te kunnen verdragen, wanneer dezelve doorloop wederkwam; en om deze te stoppen, wierd er theriaak bygevoegd, doch dit alles wilde niet helpen, de hoofdpyn kwam weder, en wy waren genoodzaakt alle de kwikmiddelen agter te laten, voordat wy ze konden weg nemen. Ik raadde haar om na buiten te gaan, daar het weer toen zeer warm in de ftad was, en de *lues* te laten voortgaan, behalven dat men de al te fterke voortgang door het afkookzel verminderde. Zy reisde na Sydenham, en was gedurende een week zeer wel, maar men raadde haar de waters van die plaats voor haar ongefteeldheid der maag te drinken. De waters purgeerden haar gedurende drie of vier dagen, en de hoofdpyn kwam weder, maar wierd fchielyk door het conferf weggenomen. Ik raadde haar om geen ander geneesmiddel dan het afkookzel te nemen, en te wagten tot dat de vorst wel zoude begonnen zyn, daar er gedurende dien tyd weinig rotziekten zyn, hoopte ik de *lues* door infinering en zweeten in het zweetbad te zullen kunnen weg nemen: de zweren wierden intusfchen met gelyke deelen *ung. digestivum* en *coeruleum* verbonden. Zy wierd diensvolgens in het begin van December langzaam in een zachte kwyling gebragt, en wierd zonder eenig toeval geheel herfteeld. Zy dronk toen het afkookzel der *farfa*, tot dat zy haar kleur, vleesch en eetlust weder gekregen had.

VAN HET

ROTAGTIG JAARSALSOEN.



In het bloed van elk gezond dier fchynt een vogt van een bleek geele kleur voor handen te zyn, waarvan de gal voornamentlyk gemaakt word. De lever is het hoofdwerktuig, waarvan de natuur zich byzonder tot deze afzondering bedient. Dit vogt is in den gezonden staat niet fcherp, zelf dan niet, wanneer het van de lever afgefcheiden zynde door de galbuis loopt, zo als wy dit door den fmaak kunnen weten; maar in de galblaas verzameld zynde, word het zeer fcherp, en deze fcherpte vermeerdert, naar mate het daar langer huisvest. Men kan dit vogt zo lang het nog met het bloed vereenigd is, galagtig vogt: *Succus biliaris* noemen; wanneer het reeds afgefcheiden is, en door de *ductus hepaticus* loopt, word het levergal, *bilis hepatica* genoemd; men noemt het gal, *bilis cystica* of *fellea*, nadat het in de galblaas verzameld is.

Zo lang dit galagtig vogt, (*succus biliaris*) zyn behoorlyke hoedanigheid behoud, en in een juiste hoeveelheid in het bloed aanwezig is, blyft het een nuttig bestanddeel onzer vogten; doch in een van beide gebrekkig zynde, word het de bron en oorzaak van verfchillende ziekten; waaraan men onder-

scheidene namen gegeven heeft. Wanneer namentlyk het *succus biliaris* overtollig, dun en scherp is, koomt daaruit de rotagtige gesteldheid der vogten voort: wanneer het overtollig dik en scherp is, geeft het die gesteldheid, welke wy gewoonlyk galagtig noemen; maar wanneer het zeer dik en van een donker geele kleur is, word het, offchoon nog met het bloed vereenigd, zwartgallig vogt, *succus atrabilarius* genoemd, en veroorzaakt de *peripneumonia notha*, wanneer het *succus atrabilarius* van het bloed reeds afgescheiden zynde, zich op een ingewand plaatst, of daarop als 't ware word uitgestort, kan men het by onderscheiding het melancholisch vogt, *humor melancholicus*, noemen, omdat het de gewoonste oorzaak is van de *melancholie*, de hypochondrie (*morbus hypochondriacus*) en uit opstyging, van een stoffyke oorzaak voortspruitende, (*hystericus cum materia*): deze verstoppingen eindelyk opgelost zynde, gelykt de stof, die ontlast word, na pek en teer, en wierd daarom μέλαινα χολή, of zwarte gal (*atra bilis*), genoemd.

Deze zyn de veranderingen, welken het *succus biliaris* in dit land elken zomer en herfst ondergaat, wy moeten nu de daaruit voortspruitende ziekten onderzoeken, zo als wy die geregeld onveranderlyk waarnemen, en daarby ook in aanmerking nemen de gevolgen, welke uit verzuim, of uit de verschillende door de geneesheren aangenomene behandelingen in ieder derzelve voortspruiten.

In zulk een gewigtige zaak behoort men alle theorie en gissing te vermyden; de praëtyk moet niet

door vooronderstellingen , of proeven buiten het lichaam gemaakt geregeld , of iets toegestaan worden , het welk niet op waarneming rust. Dit eens vastgesteld zynde , loopt men geen gevaar , wanneer men dezelve zoekt te verklaren , om hierdoor ons oordeel te bevestigen , en ons geheugen te hulp te komen : het is om deze reden , dat ik hier en daar een uitstap gedaan heb , om myne denkbeelden des te duidlyker te maken.

Het *humor biliaris* is natuurlyk zeer dun en door-
dringend , zo als wy zien , dat het dikwyls het wit der oogen geel verwt ; het word daarom in een zekere mate , behalven door de lever , ook door verscheidene andere klieren afgescheiden. Er is ook geen zekerder kenteken van het aanwezen eener overvloed van dit vogt in het bloed , dan de geele kleur , welken het aan de pis mededeelt , en die weder verdwynt , zodra het geheel , of voor het grootste gedeelte , ontlast is : zodra deze stof zich op een der groote ingewanden geplaatst heeft , en bygevolg buiten den omloop der vogten is , verliest de pis deze geele kleur , en word somtyds even zo bleek als in den staat van gezondheid.

Men kan egter over het algemeen besluiten , dat alle soorten van voedzel , welke de pis geel en scherp maken , ook de scherpte van het *humor biliaris* vermeerderen , en dat aan den anderen kant , al het geen de pis bleek en zagt maakt , ook de scherpte van dat vogt vermindert of verbetert.

Wanneer de tong en de mond beslagen zyn , en de adem stinkende is , dan kan men met zekerheid be-

sluiten, dat het galagtig vogt in eene te groote hoeveelheid aanwezig en fcherp is, en hierom kan men vaststellen, dat alle die spys, welke de mond zuivert en den adem verzagt, de gebreken van dit vogt verbetert, en dat integendeel al het geen de mond vuil en den adem stinkend maakt, dit vogt vermeerdert en een fcherpte daar aan geeft, en hierom behoort men deze te vermyden, tot dat alle de toevallen zyn weg genomen. Dit geschied zynde, kan men zeker den leefregel weder veranderen, ten einde niet door een al te langdurig overtollig gebruik van deze galverterende spyzen in een ander uiterfte te vervallen, welke de gal te flap voor de chylbereiding zoude maken.

Wanneer het voedsel der zieken bestaat uit graanen, vrugten en andere planten, dan is de ontlasting gemaklyk, het water bleek en zagt, vooral wanneer men enkel water voor drank gebruikt. Honig en zoete wey hebben deze uitwerking in een fterke mate. Wanneer men integendeel veel vleesch eet, word de mond beflagen en de adem ruikende, het water word stinkend en hooggekleurd: alle deze toevallen vermeerderen nog door het drinken van geestryke of gegiste dranken; ja het bier heeft deze uitwerking fterker dan de wyn, als ook alle foort van speceryen, de zogenaamde loogzoutige planten, waarby men nog voegen kan spruitkool, voornamentlyk witte kool, asperges en artischokken. De opium geeft een hooge kleur aan het water en vermeerdert deszelfs fcherpte, maakt den mond beflagen, het vel heet, verftopt de buiksontlasting meer dan men van de geringheid der

gift zoude kunnen verwagten , en hetzelfde is waar van spaansche vliegpleisters , en van de meeste loogzoutige of rotagtige dingen.

Deze eenvoudige waarnemingen kunnen van nut zyn in het behoorlyk regelen des leefregels , gedurende de ziekten , welke uit deze foort van tegennatuurlyke gesteldheid der vogten voortspruiten , en kunnen op de behandeling zelve een grooten invloed hebben ; ja , de purgeermiddelen , welke het water zeer sterk kleuren , ziet men by ondervinding , dat eerder de scherpte van het galagtig vogt vermeerderen dan verbeteren ; hetzelfde is ook waar van de geheele clasfe der bittere middelen , en hierom is het ook misfchien , dat zy nooit een goed gevolg hebben , voor dat al de scherpte verbeterd of uitgedreven is ; maar in gevallen van een flapheid van de gal , doen zy een uitnemende werking.

Nadat wy dus een algemeen denkbeeld van deze clasfe van ziekten gegeven hebben , zullen wy ze nu ieder afzonderlyk in die orde beschouwen , waarin zy elkander geregeld en agtervolgend , wanneer alle de overige omftandigheden gelyk zyn , ook ten opzigte van de veranderingen van het jaarfaifoen , vervangen. Ik ben niet voornemens , om elke verandering , of ieder verschynzel , hetwelk door een verkeerde behandeling in elk foort word te weeg gebragt , breedvoerig te behandelen , dewyl dit een werk zonder einde zoude zyn. Ik zal my daarom alleen zoeken te bepalen tot de geschiedenis der ziekte zelf , tot deszelfs natuurlyken en ongestoorden loop , en tot het geen ik heb kunnen waarnemen om dezelve gelukkig te be-

handelen. Ik wil alleen, in het voorbygaan, hier en daar de verkeerde behandelingen aanwyzende, daar ik alleen voorgenomen heb den aart der ziekte te verklaren, en de oorzaak aan te wyzen van die verschillende toevallen, welken men in deze ziekten gezien heeft, en die den jongen geneesheer in verlegenheid kunnen brengen, offchoon veelen daarvan de uitwerkzelen zyn van de geneesmiddelen en de behandeling, en geenzints voor de waare eigenaartige toevallen der ziekte moeten gehouden worden, zo als zy ook inderdaad niet voorkomen, wanneer de ziekte van den beginne af aan wel behandeld is.



V A N D E

S Y N O C H U S P U T R I S,

O F

R O T K O O R T S.

Nadat ik een denkbeeld gegeven heb van de epidemische gesteldheid, welke in dat jaargety regeert, 't welk SYDENHAM tusfchen de lente en zomer noemt, ga ik nu over ter beschouwing van het geen gedurende het midden van den zomer gebeurt, wanneer meer dan in eenig ander faifoen, de vaste deelen zeer verflapt, en het bloed meer ontbonden is, vooral wanneer het weêr regenagtig en de lugt dampig is. In de *synochus non putris* hebben de vaste deelen haar veerkragt, en het bloed haar vastheid en zamenhang niet verloren. Hiervan daan is er in deze ziekte een koking en crisis, volgens HIPPOCRATES, „ *pepas-* „ *mi caussa effectrix est partium solidarum vitale prin-* „ *cipium & vivifica vis, quæ manat e corde.* ” En GALENUS in zyne 2de Comment. op het I. boek *Epid. apud Lucanum*, „ *porro concoctionem humorum* „ *fieri a solidis, corporis sani, & esse opus naturæ.* ”

Maar wanneer er een gebrek aan behoorlyke kragt in de vaste deelen was, en het bloed zyn natuurlyk samenweefzel had verloren, dan was er geen volmaakte koking.

Het denkbeeld van HIPPOCRATES, omtrent dit stuk, word op de volgende wyze uitgedrukt: „ *Febris est tanquam abscessus generalis venarum, loco tantum differens; quod pus est extra vasa, idem est hypostasis in vasis.*” Wanneer daarom een zweer goede etter opgaf, besloot hy, dat de vaste en vlocibare deelen in een goeden staat waren; maar wanneer integendeel de ontlasting kwaad was, dagt hy, dat het bloed ontbonden, of de vaste deelen verslapt waren, of dat er een gebrek was van die *vis vivifica, quæ manat e corde.* Eveneens besloot hy in zickten met koorts verzeld, dat de vogten en vaste deelen in een behoorlyken staat waren, wanneer er een goed zetzel in het water was, maar wanneer dit zetzel niet behoorlyk gesteld was, noemde hy de koorts rotagtig: „ *Si enim vinceret aut insignis humoris esset putredo,*
„ *pus non fieret laudabile, nec notas proprias habens.*” Hetwelk GALENUS in zyne *Comment.* dus uitlegt: „ Etter, zegt hy, is het voortbrengzel van goed
„ bloed en volkomene koking; daar een dunne rotag-
„ tige etter (*sanies & ichor*) de voortbrengzelen zyn
„ van slegt bloed en rotting.”

Het denkbeeld hetwelk zy zig van rotting vormden, schynt daarom bestaan te hebben in een staat der vaste deelen en vogten, 't meest tegen een ontstekingaartigen staat overgesteld. Zy merkten, dat een zweer een goede etter opgaf, en dat de vorming

van nieuw vleesch wel geschiede, wanneer de vaste deelen gezond waren, en het zamenweefzel des bloeds goed was (of gedeeltelyk ontstoken), maar dat de vaste deelen slap, en het bloed ontbonden zynde, een zweer een dunne bloederige *sanies*, of scherpe wateragtige *ichor* opgaf, zodat de zweer zig niet wel met vleesch vulde, maar in tegendeel vuil, invretend, stinkend wierd, en zig verder uitbreidde.

Dat eveneens, wanneer een koorts by toeval in een gezond lichaam, wiens spiervezelen veerkrachtig, en wiens bloed vast en dicht was, ontstond, de koorts geregeld en van korten duur was, dat de koking volkomen geschiedde, en het water wel afzette.

Maar dat dezelve koorts in een ongezond gestel met slappe spiervezelen, en een ontbonden en zomtyds scherp bloed voortgebracht zynde, onregelmatig, langdurig en van een slegt soort was, dat de koking slegts voor een gedeelte en zonder vrugt plaats had, en de scheiding niet gunstig was. Volgens de leer van HIPPOCRATES en zyne opvolgers, kwam dit denkbeeld van rotkoortsen niet zo zeer voort uit de oorzaak, die onmiddelyk de koorts te weeg bragt, als wel uit den toestand van het gestel, waarin de koorts voorviel. En GALENUS *Meth. Med. lib. IX. cap. 3.* schynt van gedagte te zyn, dat er geen rotkoorts ontstaan konde, zonder dat er zulk een staat van het lichaam voorafging. „ *Nec conti-*
 „ *nua excitetur febris in frigida ætate, nec in frigido*
 „ *corporis temperamento, sive ab initio fuerit, sive*
 „ *nunc frigidum fuerit factum: nec in gracilibus, vel*
 „ *qui raro corporis sunt habitu.* ”

Voor eenige jaren verzocht men my een Juffr. CODE, een meisje van tien jaar, aan het huis van Mr. JOHNSON in Hummerton te zien. De Apotheker FISHER verhaalde my, dat zy tien dagen de koorts gehad had zonder eenig kwaad toeval, en dat zy daarvoor zoute dranken met wat *confectio cardiaca* genomen had, de rede waarom hy om my zond was; dat ik een hevige bloedstorting uit den neus en mond zoude zoeken te stoppen, waarvoor alles te vergeefs gegeven was, en uit het linnen, het welk vuil gemaakt was, scheen het, dat zy veel bloed verloren had. Ik vond de pols snel, enigzints vol, maar niet hard, de huid was zeer heet, en als met *petechiæ* overdekt, waarvan zommige zo groot als een kroon, met een onregelmatigen omtrek, andere niet groter als een vlobeet waren; het water was dik (*jumentosa*) de tong beslagen, en de adem stinkende: ik liet haar in myn tegenwoordigheid aderlaten, en men moest agt oncen aftappen, voordat de pols slapper wierd: ik liet toen een purgerend clysteer zetten, het welk schielyk een ruime ontlasting gaf, zo als dit gewoonlyk na een aderlating plaats heeft, ik liet haar veel gerstewater met *sp. vitr.* zuur gemaakt, drinken, zig zeer stil houden, lugtig dekken, en in een ruime lugt plaatzen. Ik beschouwde dit geval by een jong teder meisje, als een uitwerkzel van een overvloed van ontbonden en scherp bloed in het midden van den zomer, en de hoogte van de rotagtige gesteldheid van het jaar. Ik dacht, dat men hier te vergeefs een geregelde koorts en crisis zoude afwagten, en liet daarom tegelyk met de voorgemelde drank,

een ligt afkookzel van koortsbast met *Elixir vitrioli*; gemengd met een weinig *diacodium* van tyd tot tyd gebruiken. Ik schreef de koortsbast hier niet als een koortsverdryvend, maar als een versterkend geneesmiddel voor, om de veerkracht der spiervezelen en de vastheid des bloeds te herstellen, en hier door dagt ik, dat de natuur in staat zoude gesteld worden om de ziektestof te koken. Den volgenden dag vond ik het afgelaten bloed zeer ontbonden, de neusbloeding was opgehouden, de pols was matiger, de dorst verminderd, en veele van de blaauwe vlekken waren nu geelagtig bruin; de urine was troebel, gemengd van kleur, en in een aanmerkelyke hoeveelheid. Ik liet met den drank en de geneesmiddelen aanhouden, en gaf haar tot voedzel aardbesien, en een kop karnemelk 'smorgens, 'smiddags en 's avonds: hierdoor verminderden de vlekken daaglyks: zy hield natuurlyke ontlastingen, begon slaap te vatten, en in kragten toe te nemen. Op den negenden dag kreeg zy een algemeen critisch zweet, waarna zy drie zware stinkende zwarte stoelgangen had, en hierop verliet haar de koorts. Dit schynt overeen te komen met het geen GALENUS zegt, *de febr. diff. lib. I. cap. 7. atque hæc putredo non simpliciter putredo est, sed etiam aliquid concoctionis habet: manente enim adhuc concoquendi facultate vasorum putrescens tunc humor ad talem alterationem deducitur.* Ik liet haar toen alleen karnemelk, vrugten, brood, ryst en gort eten, de vitriool en koortsbast in een kleine hoeveelheid voortgebruiken, en alle morgen, gedurende een langen tyd, het koude bad nemen; dan deze leefre-

gel wierd dra verwaarloosd; zy had een sterken eetlust, en de lieden, daar zy in de kost was, lieten haar toe alles te eten, wat zy wilde; het koude bad wierd ook verzuimd, en hierom kwamen de blauwe vlakken, doch zonder koorts, weder; ik gaf haar dezelfde voorschriften, en zy herstelde in den tyd van zes weken.

Dit geval verklaart de natuur van een rotkoorts, als zy eenvoudig en niet vermengd is met een andere scherpte, behalven, dat het galagtig vogt een weinig te scherp is (*). Maar wy ontmoeten dikwyls rotkoortsen met een andere ziekte vermengd, zo als het geval was met deze jonge jufvrouw.

De moeder besloot, omtrent een jaar naderhand, om alle haare kinderen te laten inenten; ik had er egter veel tegen om dit aan myne lyderes, wiens gestel my hier toe geheel niet geschikt scheen, te verrigten; ik moest egter eenige dagen daarna, op de menigvuldige lastige verzoeken van moeder en grootmoeder, het opgeven, egter niet als onder die voorwaarde, dat het meisje gedurende een langen tyd zig aan een strikten leefregel zoude onderwerpen, waardoor ik haar gezondheid geheel hoopte te herstellen. Wanneer zy nu naar allen schyn gezond was, wierd zy

(*) HUXHAM *Angina Maligna*, p. 53. „Het woord koorts, zo als het over het algemeen in de praetyk der geneeskunde gebruikt word, is niet weinig onbepaald. Er zyn zommige ziekten, die onder dezen algemenen naam doorgaan, welke zelfs door een koorts te verwekken het best genezen worden, zo als by voorbeeld zommige derdendaagsche koortsen.

Een goede doorspoeling is buiten kyf in alle koortsen nodig, maar sommigen vereisfchen zeker meer dan gerstewater en limonade.”

door Mr. HAYWARD, heelmeeſter te HACKNEY; tegelyk met de andere kinderen ingeënt; de andere kinderen herſtelden, zo als gewoonlyk, ſpoedig, maar op den vyfden dag na de kunstbewerking, begonnen de ſchrapjes op den arm van myn zieke een bloedige dunne etter te ontlaſten, zy wierden toen blaauw en rondsom gezwollen: op den zevenden dag kwam er een koorts, met alle de toevallen van de voorgaande vlekkoorts, behalven dat er geen neusbloeding by was: nadat de voorgaande leefregel en geneesmiddelen waren voorgelchreven, kwamen er op den tienden dag zeer onderſcheidene en goede pokjes, maar de meesten wierden eerst purper en daarna zwart; de koorts verminderde intuſſchen oogſchynlyk en de kragten kwamen weder: zy zat den geheelen dag op, en kon wat in den tuin wandelen: de pokjes waren op den agtienden dag der operatie reeds opgedroogd, en zy was toen vry wel; behalven dat er zig op de armen twee vuile zweren vormden, die in verſcheide weken niet konden genezen worden: zedert dien tyd heeft men ten naaſtenby denzelfden leefregel by haar onderhouden, en zy is ſteeds volkomen gezond gebleven.

Wanneer wy SYDENHAM aandachtig lezen, over het geen hy de pokkoorts (*febris varioloſa*) noemt, dan vinden wy, dat hy eerst de rotagtige jaarsgeſtelheid, welke op dien tyd epidemisch was, en naderhand dezelve koorts, waarby de beſmetting der pokjes kwam, beſchryft. Als wy de epidemiſche ziekten van SYDENHAM nagaan, vinden wy, dat zy in deze orde op elkander volgen. Vroeg in 't voorjaar, terwyl de noorden en noord-oosten winden wai-

jen, veroorzaakte de vergaderde slym in de eerste wegen een soort van ontstekingskoorts, die na behoorlyke aderlatingen en buikzuiveringen, in een geregelde remitterende (*homotonos*) koorts veranderde, welke of zig scheidde, of in een onschadelyke tusschenpozende koorts overging: de ontsteking vermindeerde tragswyze, en er wierden minder aderlatingen vereischt, na mate dat het weêr warmer wierd: de winden zuidelyk en westelyk wordende, de warmte aankomende, en het weêr regenagtig en dampig wordende, (in de maand van July) bragt dezelve stof (*colluvies*) een rot- of blutskoorts voort, die, wanneer de stof in den beginne niet door braken en purgeren was uitgedreven, tot geen geregelde koking en scheiding kwam, zo als de voorgaande, maar onregelmatig en slepende (*lingering*) bleef (*epacmastica, anabatica vel paracmastica*).

In de jaren 1667, 1668 en 1669, was deze rotagtige gesteldheid met het poksmet verbonden, en hierdoor wierden de purpere pokken te weeg gebragt. Deze twee koortsen, de *synochus non putris* en *putris*, met elkander vergelykende, vond hy het nodig zyn praettyk te veranderen; hy spreekt in de *synochus non putris*, by het einde der ziekte, van sterk bier, verwarmende en hartsterkende prikkelende geneesmiddelen, om de suppuration te bevorderen, en de scheiding volkomen te maken; hy zegt *ann. 1667 &c. art. 6.*

„ In dit soort van koorts (*synochus putris*) ontmoeten
 „ wy zodanig een grove stof niet, welke een berei-
 „ ding vereischt om uitgedreven te worden, als in de
 „ te voren beschreven tusschenpozende koorts: zo

„ dat het nutteloos is , de gisting te bevorderen ,
 „ ten einde men dit foort van bewerking te weeg
 „ brenge : men loopt integendeel gevaar , om door
 „ deze behandeling de ziekte , die in een allersterkste
 „ ontsteking bestaat , te verergeren : en deze is nog
 „ hierom te ongeschikter , om dat de natuur voor de-
 „ ze koorts geen ontlasting door uitslag heeft aange-
 „ wezen , zo als wy in pestkoortsen en pokjes waar-
 „ nemen , offchoon zy in andere opzigten de pokjes
 „ naby kooft. En hieruit volgt , dat de geheele be-
 „ handeling noodzaaklyk moet bestaan in het verhin-
 „ deren der ontsteking en het toedienen van verkoe-
 „ lende geneesmiddelen.” Hy verklaart *art. 7.* waar-
 in deze verkoelende geneesmiddelen bestonden , niet
 in salpeter , zoute dranken , en diergelyke bloedver-
 dunnende middelen , maar in vrugten , citroensap , en
 de verschillende raauwe saladen , die het jaargety op-
 geeft : hy liet het drinken en eeten met citroensap
 mengen , ten zelve tyde , dat hy alle foort van dier-
 lyk voedsel , zelfs hoendernat verbood.

Hoe meer ik dezen groten man doorzoekte , des te
 meer bewondere ik hem. In de *synochus non putris* ,
 alwaar ontstoken bloed en taaije slym aanwezig konden
 zyn , geeft hy geen sterke zuuren , die de sappen ver-
 dikken kunnen , ik durf zeggen , dat hy de midden-
 zouten , zachte zuuragtige dingen , rype vrugten ,
 wey en diergelyke dingen zoude toegestaan hebben ;
 maar wanneer hy tot de ziekten kooft , waarin een
 ontbinding van het bloed plaats heeft , laat hy de zui-
 vere zuuren , het citroensap , winterappelen en kwee-
 peren gebruiken.

Naderhand (den 6 July 1675) was hy in een geval van een sterke ontbinding (rotting) van het bloed gedwongen tot de sterke delfzuren toevlugt te nemen, dan gaat hy *art. 8.* tot die uitnemende raadgeving over om den zieken uit het bed te nemen, te verschonen, en aan de vrye lugt bloot te stellen, en eindelyk *art. 9.* verdedigt hy deze behandeling met reden en ondervinding. Wanneer wy nu de praëtyk van SYDENHAM vergelyken met het geen HIPPOCRATES van de koorts, die hy *Tiphus* noemt (*de intern affect. cap. 41.*), gezegd heeft, dan zien wy hoe zeer deze twee groote mannen overeenkomen. Deze koorts, zegt HIPPOCRATES, woedde in den zomer gedurende de hondsdagen, zy was verzeld met een uitwendige bytende hette, (*mordax*) verlies van kragten, onbekwaamheid tot beweging, neergeflagenheid, buikpyn, stinkende ontlastingen, welke uit de opslorping van scherpe gal, die door de hitte van het jaargetyde scherp geworden was, en een rotagtige ontbonden staat der vogten voortsproot. In de genezing dezer koorts raad hy het vry gebruik van koud drinken, zuiveren witten wyn met water vermengd, zuiveren wrangen roden wyn, en sponzen in koud water nat gemaakt, aan te wenden.

In de maand July van het jaar 1729, behandelde HUXHAM (toen nog een jong geneesheer zynde) deze koorts te Plymouth (*de aëre & morb. epid. p. 33. 34.*). „Kinderen, vrouwen en zwakke menschen wierden hiervan vooral aangetast; het hoofd, „de maag en lendenen wierden eveneens aangedaan, „als of de pokjes daarop volgen zouden, hierby

„ kwam een drukking op de borst, met zugting en
 „ groote flaauwheid: het water was over 't algemeen
 „ raauw, met een brandig zetzal; het afgelaten bloed
 „ vertoonde zig niet lymerig; de tong was niet zeer
 „ droog, maar met een lymige bruine flym bedekt:
 „ tegens het afnemen der ziekte, kwam er een los-
 „ lyvigheid, en zomtyds een persloop (vooral wan-
 „ neer in het begin een braakmiddel verzuimd was)
 „ die onmatig en zelfs zomtyds dodelyk wierd; de
 „ hoop van herstel was dies te groter naar mate het
 „ zetzal in het water volkomener was. ” Dan be-
 schryft hy zyne geneeswyze, waaruit blykt, dat
 hy op dien tyd de ziekte nog niet wel begreep. Hy
 zegt, „ dat de aderlatingen zeldzaam, als alléén in
 „ het begin van dienst waren, en dat de braakmid-
 „ delen ten hoogsten vereischt wierden. ” In zo ver-
 re had hy regt, maar hy laat hier onmiddelyk op
 volgen, dat hy aanraad „ het herhaald aanleggen van
 „ spaansche vliegpleisters, hertsterkende middelen,
 „ cinnaber en opiaten. ” In dit alles had hy onge-
 lyk. Hier na zegt hy: „ zoete wey, en een ruim
 „ gebruik van zuuragtige dranken, waren zeer heil-
 „ zaam, ” en hier in had hy wederom wel, als ook
 wanneer hy zegt: „ de koortsbast bevorderde uit-
 „ nemend de genezing tegens het einde der koorts,
 „ zodra er tekenen van koking verschenen, name-
 „ lyk een zetzal in het water, met een remisie der
 „ koorts. ”

Die zelve HUXHAM egter, die in het jaar 1729
 de rotkoortsen van de maand van July, door een ge-
 regelde opvolging van het gebruik van spaansche-

vliegen en cordialen, cinnaber en opiaten, voorstelde te genezen, verbeterde zyne geneeswyze, nadat hy veel ondervinding van rotkoortsen gekregen had, en maakt diensvolgens in het jaar 1748. de volgende aanmerkingen: *putr. en malign. febr. p. 118.* „ Ik „ ben egter zeer verzekerd, dat het gebruik van „ vlugge loogzouten, en geestryke dingen zeer na- „ delig is, daar zy zonder twyfel de rotting der „ vogten vermeederen, en als zo veele sporen zyn, „ om het lichaam schielyker te verderven. ”

En wederom met opzigt tot het gebruik der spaansche vliegen: „ Ik denk dat veelyds de spaansche „ vliegen te onpas aangelegd worden, wanneer de „ koorts sterk is, en geen verdere prikkeling vor- „ dert, buiten dien bevordert het zout dezer vliegen „ als een loogzout, de ontbinding en rotting der „ vogten. ” Hy bevestigt dit nog meer op andere plaatzen, zo als wy in de genezing dezer koorts zien zullen.

Dewyl men deze koortsen, ter onderscheiding van andere rotkoortsen genoemd heeft, hebben zig sommige verbeeld, dat de vogten reeds te voren een staat van rotting aangenomen hadden, en diensvolgens zodanige geneesmiddelen vereischten, welke men by ondervinding weet, dat het vleesch voor bederf bewaren. Deze gedagte gaf aanleiding tot de gewone benaming van *antiseptica* of rottingweerende middelen, en is veel al oorzaak van die verkeerde practyk, welke van dien tyd de overhand heeft beginnen te nemen, zedert men de kennis der scheikunde, voor die der kennis van ziekten de voorkeur heeft gegeven.

Maar de ouden, die de natuur alleen, en de toevallen, die zy in de ziekten waarnamen, gadesloegen, wierden door de drie volgende redenen bewogen om deze koortsen rotkoortsen te noemen. Voor-
 eerst, omdat deze koorts aan alle ontlastingen, als het zweet, water en den adem een stinkenden reuk mededeelde. Ten tweden, omdat de lichamen der gestorvenen aan deze koorts zeer spoedig na den dood een rotting ondergingen; en hieruit besloten zy, dat deze staat der vogten meer dan eenige andere tot rotting overhelde, en ten derden, dat het bloed, het welk in deze koorts afgetapt wierd, met een groene korst bedekt was, die na de kleur van bedorven vleesch geleek. Deze gesteldheid des bloeds is intuschen alleen de uitwerking, en niet de oorzaak der koorts: want, wanneer wy in het begin der ziekte aderlaten, is het bloed van een heldere vermilioen kleur, koud geworden zynde, verdeeld het zig (behalven wanneer het waarlyk zeer flegt is) in het dikke gedeelte (*crasfamentum*) en bloedwater (*serum*) behoud nog altyd zyn levendige kleur, en schynt in allen opzichte goed te zyn, behalven, dat het te week is (toe tender); wanneer men met den vinger het dikke gedeelte (*crasfamentum*) uit de wey wil ligten, glyd de vinger er door heen, en een gedeelte daarvan mengt zig met de wey, en geeft er een rode kleur aan, daar integendeel het bloed, het welk zyn natuurlyke zamenhang niet verloren heeft, een groter lyvigheid heeft, zo als wy in het hoofdstuk over de ontsteking gezegd hebben. Op ontbonden bloed zal men geen waare ontstekingskoorst vinden; maar als

wy het bloed onderzoeken, terwyl het vloeit, nadat de koorts eenige dagen geduurd heeft, zal men bevinden, dat het iets van zyn kleur verloren heeft, en het zal koud geworden zynde met die groene korst bedekt zyn, die de ouden voor een der tekenen van rotting hielden, offchoon het onder deze huid zwart en ontbonden is. Het fchynt my daarom toe, dat de natuur hetzelfde tragt te doen by een gezond fterk mensch, die veerkragtige vaten en een ontfloken bloed heeft, als by een verzwakten lyder, wiens vaten verflapt, en wiens bloed ontbonden is, dat zy namelyk in beide gevallen, de ziektestof door een koorts zoekt uit te dryven; dat de koorts in beide ontfteking geeft, waar door, als ik my zo mag uitdrukken, de ziektestof word ingewikkeld (*intangled*). Deze koorts geeft by den fterken een zware ontfteking, die tot alle oogmerken gefchikt is; daar zy by den zwakken, een ligte ontfteking veroorzaakt, die niet veel doen kan. Doch de zwakke kan door lengte van tyd het zelve doen, het geen de fterke in weinig dagen kan verrigten.

Wy moeten, om de rotagtige gefteeldheid, zo als wy die hier jaarlyks geregeld waarnemen, wel te verftaan, dezelve in foorten verdeelen. Vooreerst, is er een ontbonden ftaat des bloeds, die by een ieder meer of min plaats heeft na het begin van July, en die gedurende de maand Augustus blyft voortduren, tot dat zy door de *cholera morbus* geëindigd word; welke, volgens SYDENHAM, (*ann. 1669. cap. II. art. 1.*) „ zo zeker tegens het einde van den zomer en „ het begin van den herfst, als de zwaluw in het begin

„ van den zomer, en de koekoek tegens het midden
„ van denzelfven aankoomt. ”

Wanneer er geen nieuwe oorzaak by deze ontbinding des bloeds koomt, word het trapswyze door het veranderen van het faifoen weder verbeterd, en zodanig tot zynen natuurlyken ftaat gebragt, dat men daarvan niets gewaar word. Maar wanneer er gedurende dezen tyd een koorts, van wat natuur ook, ontftoken word, is deze altyd, daar zy met een ontbonden ftaat des bloeds gepaard gaat, van een rotagtigen aart, behalven als het geftel ongemeen fterk en gezond is.

De ondervinding leert ons, dat er vier onderfcheidene gefteeldheden des bloeds zyn. Vooreerst is er een foort van bloed, waarin de roode bloedbollen zeer dik en overvloedig zyn; het bloed is over het geheel zwaar, maar de zamenhang tuffchen de rode bloedbollen is zeer gering; men kan het dus by kwikzilver vergelyken, daar er in hetzelfde een behoorlyke graad van zamenhang en vastheid ontbreekt: men vind dit bloed dikwyls by jonge menfchen van agtien tot vyfentwintig jaar, hetwelk hun zelfs door de geringfte oorzaak, aan bloedftortingen uit de neus of longen onderhevig maakt. Ten tweden is er een ontftoken bloed van het ontftekingagtig jaarfaifoen. Ten derden is er een ligt foort van bloed, waarin de rode bloedbollen weinig in getal zyn, en waarin veel flym en weivogt gevonden word, zo als in de wateragtige gefteeldheid, en het *glutinfum spontaneum*. Ten vierden heeft men het ontbonden bloed van de rotagtige jaarsgefteeldheid, welke volgens

HUXHAM door een fcherpte te weeg gebragt word, dië den zamenhang tusfchen de rode bloedbollen wegneemt, de bloedkoek zagter maakt, en aan de wey een meer dan natuurlyk rode kleur als Bourgonje wyn mededeelt.

Men heeft vierderhande foort van fcherpte; een zoute, ranfe, rotagtige; en die byzondere fcherpte, welke men in zommige dieren, planten en delfstoffen waarneemt, die men vergift noemt, waaronder men ook de fmetstoffen der ziekten kan rangfchikken.

De zoute fcherpte is wederom van drierlei aart, de zuure, de loogzoutige en de keukenzoutige of pekeltagtige fcherpte. De zuure verdikt het bloed in en buiten het lichaam.

De Heeren JOHNSTON en JOLLY, chymisten in Fenchurch-street, vroegen my raad omtrent een van hun werklieden, die elendig aan de fcheurbuik was; al het vet van zyn lichaam was verteerd, zyn vleesch was droog en hard, zyn tong was als een ftuk raauw osfevleesch, het tandvleesch was rood, raauw, ruuw en ongelyk; de pols was traag en geregeld, maar noch zagt noch klein; de handen en het vleesch waren koud op het gevoel; en hy klaagde over een gedurige huiverigheid; de buik was hard en opgezet, de ontlastingen waren fcherp, en hy had veel buikpyn; hy had een valschen honger, maar alles wierd zo zuur in de maag, dat als het weder opgerispt wierd, hetzelve het vel van de keel afnam; het water was bleek van kleur, maar zo fcherp, dat het hem brandde, bruischte met loogzouten fterk op, en ver-

zadigde daarvan een grote hoeveelheid. Ik liet hem een conferf van rhabarber en magnesia over dag gebruiken tot dat het buikontlasting maakte; koud kalkwater drinken, en mager vleesch, het welk eenigfints begon te bederven, eten, ik stond hem maar zeer weinig brood en zout toe, en verbood hem alle melk, groente en gegiste dranken: het bloed had een heldere kleur zonder korst, maar de bloedkoek was vast, en de wey geheel helder. Na eenige dagen wierd de buik zagt en dunner, waarna ik hem een conferf liet beginnen, bestaande uit een once *confect. card* en oesterschelpen, een dragma rhabarber en wynsteen-zout, om daarvan de grootte van een notemuscaat alle zes uur te nemen, en tweemaal 's daags nam hy drie lepeis van de volgende mixtuur, zes oncen *infus. amar.*, een once *Tinct. aromat.*, hierdoor herstelde hy: hy was een chymist van beroep, zodat, wanneer hy eens de natuur zyner kwaal begreep, hy daarna zynen leefregel schikte. Hieruit besluit ik, dat de zuure scherpte, offchoon zy in een sterke mate de overhand heeft, het bloed noch ontbind, noch meer voor rotting vatbaar maakt. (*)

(*) HUXHAM *de angina maligna*, p. 61. „Maar om voort te gaan, wy zullen deze zaak beter begrypen, wanneer wy op de natuur en de vorming der dierlyke zouten letten. De sterkste plantzuren, die wy met het voedzel tot ons nemen, worden door de natuurkrachten schielyk in een middelzout van een ammoniacale natuur veranderd, en hoe langer zy aan de werking der vaten en der hitte van het bloed onderworpen zyn, dies te nader komen zy aan den aart van loogzouten, en zy zouden inderdaad alcalisch worden, wierden zy niet door zuuragtige voedzels en dranken verdund, uitgewasfen en verbeterd. Iemand die alleen van vleesch en visch met schoon water leeft, zonder eenig zuur of zuuragtig-voedzel te nemen, krygt schielyk een

De pekelaagtige fcherpte (*muriatic*) bevat niet alleen die fcherpte, welke het keukenzout alleen geeft,

„ zekere ransheid (*rankness*) in alle zyne vogten, word koortfig,
 „ en krygt eindelyk een rotting der vogten. Het bloed van men-
 „ fchen, die van honger fterven, word ten hoogften fcherp,
 „ waaruit koorts, ylhoofdigheid, en zulk een trap van rotting
 „ ontftaat, die eindelyk het levensbeginzel moet wegnemen. Ik
 „ zag hiervan een elendig voorbeeld in een Heer, die zig hard-
 „ nekkig dood hongerde, en met alle de tekenen van een rotkoortss
 „ ftierf.”

Dan gaat hy voort om hetzelfde van een *ischuria renalis*, en uit de uitwerkingen der fpaanfche vliegen, om de vogten alcalifch te maken, te tonen. Maar om tot ons tegenswoordig ftuk te komen.
 „ De vorming der vlugge loogzouten in het lichaam fchynt niet
 „ zeer ongelyk te zyn aan die, welke buiten het lichaam ge-
 „ fchied; wanneer men groene kruiden, zelfs de zuurfte, op een
 „ grooten hoop te zamen perst, worden zy fchielyk heet, en de
 „ hitte vermeerdert van trap tot trap, tot dat de gifting alles in
 „ een ftaat van rotting gebragt, en de zuure en wezentlyke zou-
 „ ten der plant in vlugge loogzouten veranderd heeft, deze kan
 „ men door overhaling daarvan affcheiden, en zy verschillen
 „ geenzints van de vluggeloogzouten, die men van diergelyke zelf-
 „ ftandigheden verkrygt, zy zyn beiden de eindelyke uitwerkingen
 „ van hitte en beweging op de zouten der planten, en hoe langer
 „ en fterker zy door de hitte en kragt onzer vaste en vloeibare de-
 „ len bewerkt worden, dies te meer, en dies te nader komen zy by
 „ de vlugge loogzouten, wanneer zy geheel en al tot de gewoone
 „ werkingen des levens ongefchikt worden; ja zy worden daarvoor
 „ zeer verderfelyk, waarna zy zeer de overhand nemen, zo als wy
 „ duidelyk in rot- pest- en blutskoortfen zien; en hierom denk ik,
 „ dat wanneer men in deze gevallen vlugge loogzouten toedient,
 „ men olie in het vuur werpt, want zy ontbinden zekerlyk de
 „ bloedbollen, en brengen daardoor fchielyker een algemeene rot-
 „ ting te weeg. Deze zouten maken, wanneer zy uiterlyk op de
 „ huid worden aangelegd, zelfs een gangreneufe zweer; en wan-
 „ neer het bloed daarmede fterk vervuld is, word het een vernie-
 „ lend loog, welke voor de zenuwvezelen en *ultima vascula* ten
 „ hoogften fchadelyk is. En dit zoude zekerder, meermalen en
 „ fpoediger het geval zyn, wierd dit niet door een ruim gebruik
 „ van zuuren, verdunnende en zachte gomagtige dranken en voed-
 „ fels voorgekomen, welke de loogzouten afwasfen en verbeteren,

(gelyk men dit gewoonlyk daardoor verstaat) maar ook alle de andere middenzouten, als salpeter en salmiak, die offchoon verschillende bestanddeelen hebbende, daarin overeenkomen, dat zy het bloed ontbinden. Zy schynen (zo als HUXHAM dit uitdrukt) de bloedbollen door hare zoute punten te verdelen en van een te scheiden. Die zouten, welke het gemaklykste door de werking onzer vaten veranderd worden, zyn dus in dit opzigt het minst aan het lichaam nadeelig, en mischien rust hierop een gedeelte van haar nut in ontstekingsziekten. De ouden gebruikten zeewater en zeezout, als een braakpurgier en vogt-verbeterend middel, en ik weet niet waarom men deze middelen zo veele jaren verwaarloosd heeft, intuschen zyn zy nu weder met groot nut onder de geneesmiddelen aangenomen. Men schryft gemeenlyk de zeefcheurbuik op de schepen aan het zeezout toe, offchoon de ingezoutene spyzen in de guarnizoenen dezelve uitwerking in die mate niet hebben, van wegens het goed versch water, 't welk men aan land heeft.

Wy weten, dat de zuuren van alle deze zouten alleen genomen, de menging en vastheid (crâsis), van het bloed herstellen, zodat de ontbindende kragt in de loogzoutige en bittere deelen dezer samenstelling schynt te huisvesten.

„gelyk wy zien, dat het citroen- en azynzuur al haare scherpte wegneemt.”

HUXHAM besluit dit stuk met het geval van een ongelukkig man, die zyn gestel door een al te sterk gebruik van loogzouten geheel en al bedierf.

Wanneer men deze zouten, met oogmerk om plaatslyke ontstekingen op te lossen, en de ontsteking van het bloed (Sizy lentors) weg te nemen, toedient, geeft men ze in den staat van middenzouten; maar wanneer men de hitte wil matigen, de gisting bedaren, en de lyvigheid van het ontbonden bloed herstellen, moet men het zuur alleen nemen, en het zodanig verdunnen, dat het door de maag wel verdragen word, en den smaak der zieke zal ons hier dikwyls de beste aanwyzing en maat geven: het zout zelve is dus antiphlogistisch, maar het zuur daarvan is antiseptisch.

Loogzoutige zelfstandigheden in het bloed opgenomen, nemen deszelfs samenhang weg, en brengen rotziekten voort. Dit is het algemeen aangenomen gevoelen van de bekwaamste geneesheeren geweest; onlangs egter hebben eenige welmenende menschen zich van den weg laten brengen door besluiten uit proeven, die zy op het vleesch van doode dieren genomen hebben. Zy ondervonden, dat by voorbeeld, het zeezout, salpeter, de gommen, speceryen, de bittere en aromatieke dingen, de levende kalk en loogzouten, de dierlyke zelfstandigheden zodanig balsemden, dat zy gedurende langen tyd onveranderd bleven, en besloten daaruit al te overylend, dat het geschikte geneesmiddelen waren in die ziekten, waaraan men den naam van rotziekten gegeven heeft, en waarop men het denkbeeld van een rotting heeft overgebracht, met die van dood vleesch overeenkomende. Men moest intusschen in aanmerking nemen, dat deze dingen op het dood vleesch zodanig werken, dat zy de vezelen verdikken, de zouten en olien ontwikke-

len, en de zagte slym wegnemen, smelten, en met de pekcl mengen.

Deze proeven en waarnemingen leren ons alleen de kunst om vleesch te bewaren, in te zouten en toe te bereiden, en geenzints de ziekten in een levend lichaam weg te nemen. Men kan alleen een waare geneeskundige kennis van de rottingwerende middelen verkrygen, door het opsporen dier zelfstandigheden, welke men by ondervinding weet, dat zy de verloren veerkragt der vaten herstellen, de heerschende scherpte verbeteren, de natuurlyke digtheid aan het bloed wedergeven, zonder dat zy de olie en het zout scherper maken, of door het aanzetten der hitte, of door deszelfs oorzaak te vermeerderen, de natuurlyke en noodzaaklyke slym verteren. Wanneer wy na deze grondstelling de uitwerkingen van loogzoutige dingen in het bloed opgenomen, onderzoeken, zullen wy zien, dat zy hetzelfde ontbinden, en het maakzel daarvan zodanig veranderen, dat het meer vatbaar voor rotziekten word. Men zal van deze stelling overtuigd worden, door het lezen van LEEUWENHOEKS brief aan WREN, en ARBUTHNOT *on diet.* p. 106. en het verhaal van den Heer uit CORNWAL, hetwelk ons door HUXHAM (in zyne verhandeling over den rotagtigen en ontbonden staat des bloeds) word opgegeven. Ik zoude dit door veele voorbeelden kunnen staven; maar een zal genoegzaam zyn.

De colonel M. had een sterk en bloedryk gestel, en was zeer geneigd tot ontstekingsziekten. Ik liet hem tegens het graveel BLACKRIES *lixivium* gebruiken, waarmede hy gedurende een goed gedeelte van den

zomer aanhield, en zig daardoor verligt gevoelde; hy vatte by toeval koude en kreeg daardoor een koorts, die eerst van geen belang scheen te zyn, doch in weinig dagen zodanig vermeerderde, dat het bloed geheel ontbonden was, en er zodanig een zwakheid en tekenen van rotting kwamen, dat ik my daarover zeer ontrustede: ik riep de hulp in van Sir WILLIAM DUNCAN, die hem door kragt van zuuren, en een lang aanhoudend gebruik van vrugten en groentens het leven redde (*). Het kalkwater is lang zo gevaarlyk niet, Dr. RUTHERFORD van Edinburgh, verhaalde ons in een van zyne clinische lessen, dat hy het zedert verscheide jaren zonder ongemak gebruikte, en dat hy daardoor het graveel in de nieren voorkwam; 't welk hy zo dikwyls wederkreeg als hy het kalkwater verzuimde te gebruiken.

Dr. ALSTON deed het zelfde voor een ongemak in de maag, en ik gebruik het zelve nu voor het zuur, waarvoor het my ook altoos wel bekoomt. Dit zyn egter alleen die byzondere gevallen, waarin het gestel tot een zuure scherpte geneigd is. Ik zoude intusfchen zelf het kalkwater niet aanraden aan menschen, die aan rot- of galziekten onderworpen zyn; deze lieden klagen nooit over zuur, zelfs wanneer zy ontbyten met warm brood en boter, met thee, en aalbesfen met melk doormalkander eeten, zuure punch drinken, &c.

Men heeft de heete speceryen, zaden en wortelen

(*) Zie een klein geschrift: *A Disquisition on medicines, that dissolve the Stone.*

by de loogzouten vergeleken, en ze om deze reden alcalifche planten genoemd; intusfchen zyn zy in verre zo verderfelyk niet als de loogzouten. Haare werkzaamfte deelen huisvesten in de wezentlyke olien, zo dat zy in eenigen opzichte de plantryke zeepen naby komen. In de warme landen egter, daar zy veel gebruikt worden, worden zy gedeeltelyk onfchadelyk gemaakt door de vrugten en zuure dranken, die daarmede overvloedig gebruikt worden, en die weder fchielyk geloosd wordende, een gedeelte van de fcherpte met zig nemen: nochtans heeft men waargenomen, dat in **BENGALÉ** de behoeftige lieden, die genoegzaam alleen van vrugten, ryst en melk leven, in genen deele zodanig aan koortfen en perslopen onderworpen zyn, als de ryken en overdadigen, die fterk aangezette fpyzen eeten. Het is intusfchen niet te lochenen, dat menfchen, die veel dierlyk voedzel eeten, en weinig beweging nemen, fpeceryen en wyn nodig hebben; om haare fpysvertering te bevorderen.

Opmerklyk is het, dat de Franschen hun vleesch bewaren, tot dat er eenigzints bederf aan is, en het dan weder door zouten, groentens en zuuren verbeteren: en dat het vleesch, hetwelk ik in Bourgogne zag, op verre na zo fchielyk niet bedierf als hier, het kreeg fchielyk een groenagtige korst, die het voor bederf fcheen te bewaren. Gereed gemaakt zynde, was het fop bruin, om dat een gedeelte der fpiervezelen daarin ontbonden was, en het vleesch was zeer malsch. Ik, die altyd aan zuur onderworpen geweest ben, kon het zeer wel verdragen; maar het zoude om die zelve reden voor menfchen van een verfchillend ge-

ftel te veel bedorven geweest zyn. Ik ben van gedagten, dat wanneer wy de Franschen hier in navolgden, en wy de zindelykheid in onze huizen even zo weinig in acht namen, dat wy dan veel meer als nu voor rotziekten zouden te dugten hebben. Haar drooge lugtsgesteldheid vordert zulke zuivere kamers en zulke versche spyzen niet als de onze.

De rotagtige scherpte is aan de dierlyke zelfstandigheden byzonder eigen. Want, offchoon groene planten, die men zamengeperst laat rotten, eindelyk bederven, en een loogzout voortbrengen, 't welk met zuuren opbruischt, (zo als wy dikwyls in hooiroken zien) is dit egter een vast loogzout, 't welk door verbranding ontstaat, en geenzints dat stinkend vlug loogzout, hetwelk door de verrotting van dierlyke stoffen word voortgebragt. De rotting schynt dus het zelve te zyn in dierlyke zelfstandigheden, wat de gisting by de planten is; een werking namentlyk, waardoor de bestanddeelen gescheiden, de natuurlyke slymagtige deelen vernietigd, de olien dun en ransch, de zouten stinkende, vlug en loogzoutig gemaakt, en de vaste vezelen ontbonden worden. Zo ik my niet bedrieg, stemmen alle scheikundigen omtrent deze uitwerkingen der rotting overeen; en dit zo zynde, kunnen wy besluiten, dat het laatste voortbrengzel der rotting bestaat in de voortbrenging van een stinkend, vlug, alcalisch zout. De gisting geeft eerst een zoet vogt, en naderhand een ontvlambaren geest, welke het laatste voortbrengzel van de wynagtige gisting is, en wiens eerste grondbeginzel in de gist bevat word; vervolgens begint er een andere soort van gisting, die

men de azynige gisting noemt, waarvan het laatste voortbrengzel een zuiver gegist zuur is. Het eerste beginzel van deze azynige gisting word in die wolk bevat, die men de azyn-moer noemt, om dat zy met het afkookzel van planten vermengd, even zodanig de azynmaking, als de gist de voortbrenging der wyn bevordert. Op dezelve wyze deelen de rottige dingen dezelve besmetting mede aan alle dierlyke zelfstandigheden, die zy aanraken, zo als de slagers dikwyls in haare winkels gewaar worden. De enkele opklimmende dampen van rotagtige dingen heeft men waargenomen, dat fomtyds rotkoortsen voortbragten, waarin het bloed zeer ontbonden was, zo als men dikwyls na veldslagen en belegeringen gezien heeft: ja hetzelve is door den stank van doode en verrotte insecten te weeg gebragt geweest, gelyk dit door FRED. HOFMAN is aangetekend (*).

De gewoonste oorzaken van rotziekten bestaan in een gebrek van afscheiding en ontlasting van de rottige en nadelige deelen der vogten, in het eten van rotte dingen, het inademen van een stilstaande lugt, of van een zodanige lugt als door de uitwaseming van rotagtige dingen, of door den adem en uitwaseming

(*) HUXHAM *de angina maligna*, p. 48. Het is wel bekend, dat de stank van krenge, gangreneuse beenen, de bedorven stinkende lugt der gevangenisfen &c. de gesteldheid des bloeds bedorven en kwaadaartige pestkoortsen voortbrengen: even als de bedorven etter van een been, 't welk door het vuur aangedaan is, in het bloed opgenomen, een gelyksoortige koorts voortbrengt. Zeker is het, dat de pestige uitwasemingen in de pest by de gezondste menschen in weinig uren een rotagtige ontbinding, en een neiging tot gangrene in het bloed voortbrengen.

van veele dieren in een besloten plaats, naauw op een gepakt, word voortgebragt. Alle deze dingen vereenigen zich tot nadeel der zeelieden; de damp verhindert de uitwaseming, de gedurige beweging maakt hen hardlyvig, zy slapen in een stilstaande en opgesloten lugt, die met de dampen van het in het ruim stilstaand water, en met de uitwaseming der zeelieden vervuld is: wanneer wy hier byvoegen de schaarsheid van een goeden aangename drank, van wortelen en versche groentens, het rotagtig vleesch en water, de schielyke veranderingen van koude en warmte, en van droogte en vogtigheid, waaraan zy aanhoudend zyn bloot gesteld, dan kunnen wy gemaklyk begrypen, waarom zy zo zeer aan het scheurbuik onderworpen zyn, zonder dat wy die geheel en al aan het zeezout, 't welk zy by haar voedsel gebruiken, behoeven toe te schryven.

De zeefcheurbuik is dus een ontbonden staat van het bloed, welke uit de vermenging van een rotagtige met een zoute scherpte voortspruit; daar de gewoone Engelsche scheurbuik door een ontbinding des bloeds, door middel van een rotagtige en ranse scherpte, word voortgebragt. De natuurlyke dampigheid der lugt, en de schielyke veranderingen van het weder beletten grotelyks de uitwaseming; het aanhoudend gebruik van dierlyk voedsel doet onze vogten tot een zekeren trap van rotting overhellen, het vet en de boter worden zodanig van ons misbruikt, dat geen maag dezelve behoorlyk verduwen kan; zy worden daardoor rans, hetwelk wy soms alreeds ondervinden voor dat zy de maag nog verlaten hebben;

maar fomtyds dringen deze vette deelen door tot in de bloedvaten, worden met het bloed vermengd, op verschillende plaatzen van het lichaam nedergezet, en maken ons vet, opgezet en dik van buik; zy staan hier stil en gaan tot bederf over, en veroorzaken scheurbuik, jigt en andere ziekten, en maken dat byaldien er by toeval een koorts van wat soort ook mogte ontstaan, dezelve zeer gevaarlyk word.

Sommige denken, dat de dierlyke zelfstandigheden door de vertering in de maag tot een zekere rotting, en de zelfstandigheden uit het plantryk tot een soort van gisting overgaan, en dat deze beide soorten van veranderingen elkander tegen werken. Een myner vrienden, die van dit gevoelen was, dagt hierom, dat spyzen uit het dier- en plantryk, met elkander in dezelve maag vermengt, niet wel konden verteren, zodat de geene, die vleesch eet, geen brood moet eten, en zo ook omgekeerd.

Dit gevoelen word door de dagelyksche ondervinding wederlegd, daar men bestendig vleeschspyzen, met de voortbrengzels van het plantryk gemengd, eet, die men wel verteert, en waardoor men behoorlyk gevoed word. Dat het vleesch niet door een soort van rotting verteerd word, bevestigt de volgende proefneming: wanneer men een hond de maag met het vleesch van een dood aas laat vullen, en hem een uur daarna dood, en het geen in de maag gevonden word onderzocht, dan zal het bedorven vleesch geheel geen teken van rotting meer geven, daar het doch, wanneer de spysvertering door rotting geschiedde, na een uur nog veel rottiger moest ge-

worden zyn. Hetzelve is ook waar van de vertering der planten, welke ook geenzints door gisting geschied. Wanneer men een schaap opent, zal men in de eerste maag de planten, die het dier gegeten heeft, met slym vermengd, zagt en geweekt vinden. Maar men zal ze in de tweede maag, nadat zy wel door de herkaauwing gemalen zyn, in den waaren staat van vertering, maar zonder eenig teken van gisting, aantreffen. De dierlyke spysvertering is diensvolgens een bewerking, welke even zeer van de gisting als van de rotting verschilt. Geen van beide kan in een gezonde maag, zo lang de spysvertering behoorlyk geschied, plaats hebben; en hierom zyn de winden, rotagtige oprispingen, en 't zuur in de maag, zekere tekenen van een bedorven spysvertering, die, wanneer zy niet spoedig worden weggenomen, tot verschillende ziekten aanleiding kunnen geven.

Onder de delfstoffen, die de grootste kracht hebben om het bloed op te lossen, behoort vooreerst het kwikzilver, welke het bloed ook eenigzints rotagtig maakt, zo als men uit den kwalykriekenden adem en het zweet, en de kleur van het water van die menschen ziet, die het kwikzilver in een zekere hoeveelheid gebruiken. Dit water is troubel, en gelykt na die dikke troebele pis (*urina jumentosa*), die men in rotkoortsen waarneemt. Ik geloof, dat het *reguline* deel van het spiesglas eenigermate dezelve uitwerking heeft. En hierom zyn, myns bedunkens, de heilzame gevolgen, die men aan de spiesglasmiddelen toeschryft, in waare rotkoortsen twyfelagtig, ten zy men ze als braakmiddelen, of anders wel getemperd toedient,

Veel planten hebben ook in een aanmerkelyken trap de kragt om het bloed op te losfen, als de jalappe, aloë, laurierkerswater, de waterscheerling (*), en de meeste, zo niet alle de harstagtige purgeermiddelen. De meeste dierlyke vergiften hebben ook in een sterken trap dezelve uitwerking. Hiertoe behoort ook het vergift, het welk door den beet en steek van zommige dieren, door verscheide soorten van insecten, die dikwyls met de spyzen vermengd zyn, door den stank van rottende insecten, aangestokene lichamen, of van verrot vleesch aan het bloed word medegedeeld. Maar niets brengt deze ontbinding sterker voort dan de smetstof van zommige pestkoortsen. Dit alles word door de beste schryvers over deze stoffen bevestigd, zie GALENUS *lib. I. Epist. I. De febr. diff. cap. IV.* FOREST. *observ. lib. IV. obs. 11 en 26.* HOFMAN *Med. Rat. tom. I. p. 291.* STAHL *fund. chemiæ part. XI. Tr. I. cap. 5.*

Wanneer men zich van het woord rotting van ziekten bediend, beduid het eenigzints iets anders, dan wanneer men het van dode lichamen bezigt. Men verstaat dan daardoor een zekere ziekyke gesteldheid der vogten, welke van verschillende oorzaken word voortgebracht, en die de rotting vry nabykomende, echter by het leven, voor geen waare rotting kan gehouden worden. Een langdurige ervaring heeft ons geleerd, dat deze neiging tot rotting in dit land gedu-

(*) Vid. Experiments by Dr. NICHOLAS en Dr. LANGRISH, MEAD on poisons, WEPFER *de cicut. aquat.*

rende de maanden July en Augustus het sterkste is. Er zyn zeker zommige oorzaken als b. v. het verblyf in legers, gevangenissen, hospitalen, scheepen, en belegerde steden, welke in alle jaargetyden rotkoortsen kunnen veroorzaken. Maar ik wil my hier alleen bepalen om van die rotkoortsen, welke alle jaar geregeld wederkomen, dat is, van de zomerkooftsen, en welke wy hier in Londen gewoonlyk zien, te spreken, en dezelve te beschryven, agtervolgens de waarnemingen, die ik zedert vyftien jaren daaromtrent gemaakt heb. Men moet de inwoners van Londen geluk wenschen, dat de pestkooftsen hier noch zo menigvuldig noch zo hevig zyn, als in andere grote steden, ja als zy zelf in deze stad in vorige tyden geweest zyn. Het is waar, dat de geene, die de hospitalen en gevangenissen bezoeken, dikwyls de besmetting in hunne klederen mede brengen, en anderen besmetten kunnen, dan deze besmetting treft meestentyds zulke menschen, die een sterk bloed hebben, hetwelk in staat is deze besmetting te wederstaan.

Nadat ERASMUS van zyn gedane reis na Engeland terug kwam, schreef hy een lofschrift over de gastvryheid en de groote beleefdheid, die men hem in Londen bewezen had, maar beklagt tegelyk ook het ongeluk, waaraan ter dier tyd de inwoners onderworpen waren, bestaande in een kwaadaartige kooft, die alle voorjaar geregeld wederkwam, en den ganschen zomer met een gedeelte van den winter duurde. Deze kooft nam inzonderheid veel geringe lieden weg, en hy schreef dezelve aan de

volgende oorzaken toe. Vooreerst aan de schaarsheid van het water, dewyl de waterleidingen nog ver buiten de stad lagen, (*red lion street Holbourn*) en het Theemswater, het welk door de waterdragers verkocht wierd, zo duur was, dat de geringe lieden daarvan niet genoegzaam konden kopen, om zich zelve en hunne huizen rein te houden. Ten tweeden, waren toen ter tyd de meeste huizen van hout gebouwd, en waren hier door des winters zeer koud, dit maakte dat zy ze met stroomoestten moesten vullen, en daar zy zich altoos geen versch stroomoestten konden bezorgen, bedierf dit dikwyls, en wierd dus nadelig voor de gezondheid.

Hoe zeer zoude deze goede man verheugd geweest zyn, wanneer hy de tegenswoordige gesteldheid van deze stad gezien had, welke met alle die voordelen pronkt, die de natuur en kunst aan zulk een groote plaats geven kunnen. Zy ligt droog en op een keizelagtigen grond, en is door vier beeken doorsneden (*Tyburn, Holbourn, Walbrook, Tower river*) uit elk huis gaat een geschikte afloping van water na een van deze beeken; zy hebben alle goede sluizen onder den grond, en eene goot boven den grond, om alle vuilnis weg te spoelen, de sluizen worden daaglyks twemaal door den vloed uitgespoeld, en door de gootten stroomt het water altyd door, waardoor een onafgebrokene beweging in de lugt onderhouden word. Buiten de gedurige zuivering van lugt door de ebbe en vloed van de rivier, is ieder huis overvloedig met water voorzien, en men heeft bestendig een overvloed van de beste levensmiddelen, van brood,

vrugten en groentens, een vrye lugt, opene brede straten, schone gemakkelyke huizen, goede kamers, en een geest van zindelykheid, die onder alle standen van menschen zo wel omtrent hunne personen, als hunne bedden en huisraad plaats heeft. Uitgenomen het misbruik van vet en boter, is al ons voedsel rottingwerend, en de drank zelfs van onze armste lieden, die uit bier, punch en appeldrank bestaat, is daartoe uitnemend dienstig. Het welwater, het welk wy in overvloed hebben, is over het algemeen met salpeter zuur bezwangerd, hetwelk, offchoon het eenig ongemak aan zwakke magen geven kan, egter ongemeen geschikt is voor menschen, die een gestel hebben, dat tot rotting overhelt. Alle deze opgetelde dingen, maken ons veel minder geschikt voor rotziekten, als onze voorouders, en ik heb by het naaukeurig nazien van myn dagboek gevonden, dat de rotziekten niet voor de maand July epidemisch wierden.

De rotkoortsen, die ik in Mey en Juny gezien heb, waren niet anders dan een *synochus non putris*, die door een verkeerde behandeling zodanig geworden was, behalven in zommige gevallen, wanneer ik dezelve uit zekere byzondere omstandigheden verklaren konde. Sommige lyders egter, die op het einde van Mey een *synochus non putris* kregen, die op de te voren beschrevene wyze wel behandeld was; (dat is, met aderlatingen na omstandigheden, een braakmiddel, zuuragtige dingen, middenzouten, honig en azyn, en clysteren tot den tienden dag; en daar er zich op den elfden dag goede tekenen opde-

den, enkel aan de natuur met een behoorlyken leefregel was overgelaten tot den veertienden dag, wanneer men een volkomene scheiding door het zweet verwachtte &c., die ook aankwam met een doorloop) hadden geen volkomene crisis, zo als die in het voorjaar plaats heeft; de pols wierd in tegendeel snel en klein, de huid bleef heet, de mond vuil, en de urine hoog gekleurd en raauw (gelyk HUXHAM zegt, als dik sterk bier) de slaap wierd onrustig, de zieken zweetten sterk alle nagten, maar het zweet en de ontlastingen gaven zo veel verligting niet, dat de remisies korter wierden. In deze gevallen geleck de ziekte oogenschyndlyk na een rotkoorts, offchoon zy dit in het begin niet geweest was, wanneer het bloed nog ontfoken was; maar zy had door de langdurigheid der koorts, het warme regenagtige weer, en de zuidelyke winden deze gedaante aangenomen.

Wanneer dit geval by (Mr. BELSON) een myner zieken gebeurde, liet ik al zyn dranken met zwavelgeest zuur maken, en twee dagen daarna een afkookzel van koortsbast gebruiken. Ik liet hem aardbesciën eten, en wat citroensap en wyn by al de panade en havergruel, die hy nam, voegen, buiten dien liet ik hem behalven de wey, niet anders gebruiken tot den agtienden dag, wanneer ik hem 's middags wat soupe met citroensap toefstond. Deze koorts eindigde op den eenentwintigsten Juny met een crisis. Ik zoude hier nog verscheide voorbeelden kunnen byvoegen, dit eene zal egter genoegzaam zyn.

Ik wierd kort daarop by verscheide menschen geroepen, die alle door een onverdraaglyke pyn en

branding in den hartkolk en onder het zwaardwyze uitsteekzel bevangen wierden. Zommige hadden een sterke hitte en koorts, met een zeer beflagene tong en opgezetten buik, pyn in het hoofd en in de lendenen, verlies van kragten en eetlust, de zieken waren zeer neerflagtig en rusteloos, en zy hadden een aanhoudend zweet zonder verligting: anderen hadden alle deze toevallen in eenen ligteren graad, maar zonder groote snelheid van pols of brandende hitte. Intusfchen kwamen deze toevallen fchielyk te voorschyn, wanneer de ziekte maar eenigfints kwalyk behandeld werd, of de noodzaaklyke ontlastingen maar eenige weinige dagen verwaarloosd wierden.

Dit is het begin van de rotagtige ziektegefteldheid die SYDENHAM onder den naam van pokkoorts (*febris variolosa*) beschreven heeft, welke door een geschikte behandeling in den beginne gemaklyk genezen word, maar die zeer gevaarlyk en moeilyk is, wanneer zy lang verwaarloosd of kwalyk behandeld is.

Veele hebben deze toevallen zeer te onregt aan de zomervrugten toegeschreven, welke juist op dezen tyd ryp worden. Daar in tegendeel de voorzienigheid dezelve als een middel tegens zulk een groot kwaad fchynt beschikt te hebben. Ik heb my veel moeite gegeven om dit stuk zonder eenig vooroordeel te onderzoeken, en ik ben daardoor overtuigd geworden, dat niet tegenstaande er menschen zyn (zo als dit het geval by my is) die zulk een zwakke maag hebben, dat zy niet veel fruit zonder ongemak kunnen verdragen, het gros van menschen zich egter

alleen door een ruim gebruik van rype vrugten voor veele rotziekten zoude kunnen bewaren. Men behoeft zelf hier by geen andere voorzorg in agt te nemen, dan dat de vrugten wel ryp zyn, dat men ze des morgens ete, en er een enkel glas koud water op neme. Ja ik durf zeggen, dat als een sterk man van een galagtige of scheurbuikagtige gesteldheid, die niet te hard werkt, gedurende de drie of vier zomermaanden, niet anders als brood, vrugten, karnemelk en salade met een weinig mager vleesch at, en zig dikwyls aan de vrye lugt bloot stelde, hy zig sterker en vrolyker zoude bevinden, dan als hy het vetste vleesch gegeten, en de sterkste dranken gedronken had. (*)

Ik weet niets ongerymder dan onze maaltyden in den zomer, daar men de sterkste vleeschspyzen en dranken gebruikt, die men voor de koude en dampigen winter alleen moest sparen.

De waare rotagtige gesteldheid is epidemisch, en kan daarom met andere ziekten gepaard zyn. Wanneer de ziekte eenvoudig is, zal zy verdwynen, zodra hare oorzaak is weggenomen; maar wanneer zy zamengesteld is, dan moet eerst de epidemische ziekte worden weggenomen, voordat de daarmede ver-

(*) Wanneer de maag met vleesch reeds vervuld, en dan met vrugten overladen word, kan dit niet wel bekomen, zo als CELSUS reeds lang heeft waargenomen. „ *Poma nocere quidam putant, quæ immodice toto die sic assumuntur, ut nequid ex densiori cibo remittatur. Ita non hæc, sed consummatio omnium nocet: ex quibus in nullo tamen minus, quam in his noxa est. Sed his uti non sæpius, quam alio cibo convenit. Denique aliquid densiori cibo, cum hoc addit, necessarium est demi.* ” Lib. I. Cap. 3. de *Diæta Autumali.*

bondene *sporadische* ziekte zich in hare waare gedaante kan vertonen , die men dan ook na zynen eigenen aart behandelen moet. Ik zal van elke soort hier eenige voorbeelden opgeven, om te tonen, hoe naaukeurig SYDENHAM deze ziektegesteldheid heeft waargenomen. Byaldien de dagen van zyne ziektegevallen naaukeurig zyn aangetekend, dan is de pokkoorts de eerste in deze epidemische gesteldheid geweest, en de *dysenterische* koorts de laatste, die onmiddelyk de *cholera* of de eerste ziekte van de galagtige gesteldheid, of de herfstkoorts by hem de nieuwe koorts (in zyn *schedula monitoria*) genoemd, voorgaat, zo als wy op zyn plaats zien zullen.

E E R S T E G E V A L.

Rotziekte zonder koorts.

Een man (met naame BENNINGTON) kreeg een pyn op de plaats van den hartkolk, en een zodanige onaangename gewaarwording, dat hy niet verdragen konde, dat men die plaats aanraakte. Dit toeval, hetwelk ik my niet erinnere zodanig in eenige andere ziekte gezien te hebben, kan men als een *pathognomonisch* toeval dezer ziekte beschouwen. Hy had bovendien een zwaarte in het hoofd, een zekeren trap van hitte, doch geen snelle pols, of *petechiæ*: weinig dorst; de tong was als van een gezond mensch, 's morgens een weinig wit, zeer zelden droog, en nooit vuil beslagen: hy zweette van zelfs, zonder dat het hem verligting gaf; het water had een gunstig

zetzel. (vergelyk SYDENHAM febr. cont. ann. 1667 &c. cap. III.) Ik liet hem een weinig aderlaten, en daarna een braakmiddel nemen; dit gaf hem aanstonds verligting van pyn, maar de verwardheid van het hoofd en ook een weinig pyn in de lenden bleven voortduren. Het bloed was schoon rood, niet ontstoken, en de wey was geel. Ik liet daarop de zieke van een purgerend afkookzel alle uur een kop nemen, tot dat het zoude werken, en ik gebood, dat men dit alle morgen zoude herhalen, tot dat alle de toevallen zouden verdwenen zyn; gedurende dien tyd verbood ik hem alle vleesch, maar liet hem alle soort van vruchten en koud water gebruiken. In vier dagen was hy volkomen hersteld, want de uitbersting van een waare koorts (*stated fever*) was door de tydig gemaakte ontlastingen, en den behoorlyk voorgeschreven leefregel, voorgekomen.

T W E E D E G E V A L.

Rotziekte met koorts.

Een vrouw wierd den 2 July 1769 door dezelve toevallen aangetast, waar tegen men haar zoutdrankjes en zweetmiddelen gaf: toen ik haar voor de eerste reis zag, was zy in een sterk zweet, en klaagde nog over een sterke pyn omtrent den hartkolk, welke plaats ook zeer gevoelig en wat opgezet was: zy had hoofd- en lende-pyn, verzeld van zwakheid en neêrslagtigheid; het geheele lichaam was zeer heet; op de regter enkel was aan de buitenste zyde een groo-

te purpere vlak, en er waren verscheide kleine vlakken op het linker been; de vlak op het regter been was pynlyk en een weinig gezwollen, maar die van het linker been waren plat en zonder pyn: zy klaagde wel over geen dorst, maar haar mond was kleverig, en zy had een onaangenaamen smaak. De tong was in 't midden wit, aan beide zyden loodverwig, zelden droog, en nooit zwart. Zy had van het eerste begin af sterk gezweet, en door dat men door zweetmiddelen dit bevorderd had, waren alle de toevallen heviger geworden. De pols was zeer snel, maar niet klein of hard. Haar aangezicht, hals en armen waren rood. Haar water was overvloedig en dik (*jumentosa*), doch dit gaf geen meer verligting dan het zweet. Ik liet haar aderlaten, en daarop een braakmiddel geven, al haar drinken met honig en azyn vermengen, en ik gaf haar dikwyls van een drankje, waarin ik zwavelgeest gedaan had; ik liet alle de deuren en vengsters open zetten, langzamerhand de dekens van het bed verminderen, de bedgordynen openen, ook liet ik haar aalbesfen eten. Toen ik des anderendaags 'smorgens de zieke bezocht, vond ik, dat het bloed helder rood, schuimagtig en zeer week was. Ik vermeerderde toen den zwavelgeest in den voorgeschrevenen drank, schreef haar een laxermiddel uit *Manna* en *Tart. Solubilis* voor, en liet haar den ganschen dag buiten het bed in de vrye lugt zitten. Ik herhaalde het laxermiddel altyd om den anderen dag; en op den 12 July, zynde dit de negende dag van het begin der koorts, was zy weder in staat haar huiswerk te verrigten. Met dit al had er niets, dat na een crisis

geleek, plaats gehad, maar zy wierd langzamerhand na de eerste purgatie beter.

Een andere vrouw wierd op denzelven tyd door dezelfde ziekte aangevallen, en was reeds zo wel na de eerste ontlastingen van een aderlating, braak- en purgeermiddel, dat zy opstaan en gaan konde: zy was zeer hongerig en at veel van een gekookt hoen, waardoor zy den volgenden morgen weder instortte, en offchoon zy schielyk weder door een braak- en purgeermiddel verligt wierd, gevoelde zy zich echter door deze instorting zeer verzwakt. Intusfchen had zy geen toeval, 't welk een miskraam deed vrezen, hoewel zy op dien tyd drie maanden zwanger was. — By eenige jonge vrouwen was deze pyn in de maag zo sterk, dat zy sterke opstygingen voortbragt.

Ik vond Misf. Ch...., als ik eerst by haar geroepen wierd, spraakloos en bleek, maar zy drukte nogtans met een of beide handen zo sterk op den streck der maag, dat ik daaruit besloot, dat die de zitplaats der ziekte was. Nadat ik haar had doen aderlaten, hetwelk de opstyging deed ophouden, gaf ik een braakmiddel; nadat zy dit genomen had, kwam het toeval weder, en duurde een uur lang; de opstyging opgehouden zynde, werkte het braakmiddel, en bragt een grooté menigte wankleurige slym op, waardoor zy veel verligt wierd. Zy begon toen het laxeermiddel, en was na de tweede ontlasting vry van alle pyn. Maar de koorts hield nog vyf of zes dagen aan, gedurende welken tyd zy alleen van zoete wey met citroensap en aardbesiën leefde, en alle morgen wierd haar door den laxeerdrank open lyf bezorgd.

D E R D E G E V A L.

Rotkoorts met pokjes.

Op dien zelven tyd wierd ik by een man (Mr. HENVILLE, te PUTNEY) geroepen, die alle de te voren opgenoemde toevallen had (*). Ik vond met genoegen, dat de apotheker (Mr. ROSE) hem agt oncen adergelaten, en een braakmiddel gegeven had; het bloed was helder rood, niet ontstoken, en had een behoorlyke lyvigheid. Ik liet hem alle morgen een oplossing van *Manna* en *Tart. Solub.* gebruiken, en dit zo lang herhalen, tot dat alle de toevallen zouden ophouden, terwyl ik hem voor voedsel niets toefstond als zoete wey, rype vrugten, dunne watergruel, of broodfop met citroensap. Den derden dag kwamen de pokken zeer dik uit op het aangezicht, den hals, en het geheele lichaam. Ik liet hem toen uit het bed nemen, in de versche lugt zetten, met dezelve behandeling voortvaren, en door clyste-

(*) HUXHAM *de angina maligna*, p. 50. „Maar zo wel in „deze als in veele andere epidemische ziekten, vooral de mazen, pokjes, scharlakenkoorts &c. word de algemeene ziekte „zeer veranderd door de byzondere gesteldheid der zieken. Dus „maakt het pokgift in een sterk gespierd lichaam, waarin het „bloed zeer dik en lymig is, een sterke ontstekingskoorts; in een „zwak lichaam, met los en ontbonden bloed, een traage zenuw- „koorts, die niet in staat is om de pokjes behoorlyk uit te zetten, „veel min tot rypheid te brengen. En offchoon dezelve smetstof „altyd dezelve ziekte te weeg brengt, verschilt dezelve egter „zeer in verschillende personen, en behoort ook diensvolgens „op eene verschillende wyze behandeld te worden.”

ren open lyf houden; daar eenige stippen blaauw uitzagen, liet ik zwavelgeest by al zyn drinken voegen; en ik stond niet toe, dat hy den geheelen dag te bed bleef, voor na den zesden dag na de uitbotting. Den agtsten dag wierd de pols klein en zagt, en om die reden gaf ik hem alle drie uren vyf grein van de beste kina, als een hartsterkend middel: en op deze wyze gingen wy voort door de geheele ziekte. Ik heb nooit zamenlopende pokken gezien, die zo veel gevaar dreigden als in dit geval; de ziekte liep egter gemaklyk af. En offchoon die ziekte niet voor den elfden dag na het uitbotten, of den veertienden van de ziekte, afnam, was de zwellling van het hoofd en de kwyling zo sterk niet als gewoonlyk; hy was maar drie dagen blind, zyne handen en voeten waren niet zeer sterk gezwollen, ende korsten afgevallen zynde, was hy volmaakt gezond.

Weinig tyds daarna wierd ik by den heer GORDON (little towerstreet) geroepen, die, korten tyd geleden, van een lange reis ter zee t'huis gekomen was. In het begin van zyn ziekte had hy dezelve toevallen van zamenlopende pokken, maar hy was zo wel niet als de vorige zieke door ontlastingen gezuiverd geworden. Ik zag hem voor het eerst op den agtsten dag, en ik schreef hem denzelven leefregel en geneesmiddelen voor, behalven dat ik hem minder koortsbast gaf en meer liet purgeren; hy stond de ziekte zeer wel door, maar zyn hoofd zwol uitermaten sterk; hy had een zeer lastige kwyling, zyne handen en armen waren zeer gezwollen, maar de voeten waren

minder opgezet; hy kon in agt dagen niet zien, ofschoon men zyn aangezicht dikwyls met pensnat vogtig maakte, (hetwelk ik het beste middel vinde om de korsten los te weken) en nu en dan pappen op de oogen lag, om de etter een vryen uitgang te geven. Mischien wierd door het openen der pokken aan de benen en het dikwyls afwischen met een zachte spons de zwelling en de tweede koorts voorgekomen. (vergelyk dit met den brief van SYDENHAM aan Dr. W. COLE, art. 8, 9, 10 en 12.) (*)

Deze pyn omtrent den hartkolk is niet zo zeer een toeval van de pokjes, als wel van de heerschende ziektegesteldheid van het jaarfaïsoen, en kan daarom zo wel met de pokjes, als met een ander soort van toevallige koorts verbonden zyn, en hierop behoort men altyd in de behandeling het eerst te letten. In dit jaarfaïsoen is er altyd een verzameling van rotagtige stoffen in de eerste wegen aanwezig, die eenigzints van de gal verschild, zo als men uit de kleur der stof, wanneer zy van boven ontlast word zien kan. Byaldien men deze stof in het begin der ziekte spoedig ontlast en het zweeten niet aanzet, dan zal de ziekte in weinig dagen gemaklyk overwonnen worden. En wy zullen over het algemeen zien, dat zo lang deze ziektegesteldheid de overhand heeft, dezelve behandeling by allen genoegzaam zal zyn,

(*) „ Wanneer wy nu toestaan, dat hierin de ware ziekte-
„ geschiedenis bestaat is het ontegenzeggelyk, dat het mislukken
„ der genezing van de goede of kwade behandeling in het begin
„ afhangd &c. ”

offchoon de toevallen in eenige opzigten by verfchillende mēfchen van elkander verfcheiden zyn.

Mevr. S. was jaren lang aan een byzondere foort van hoest onderworpen geweest, die men aan de zenuwen toefchreef, en waar tegen men verfchillende zenuwmiddelen, opiaten en minerale wateren te vergeefs gegeven had. By dezen hoest, die beftendig aanhield, had de zieke nog haar ftem verloren, zy was zeer neêrflagtig, en had een gedurige pyn en zamentrekking der borst, op de plaats daar zich het middenrif inplant; de tong was beflagen, en de pols vol, hard en een weinig fnel. Zy was in deze omftandigheid, wanneer zy my het eerst om raad vroeg, in de maand van January. Ik befchouwde het ongemak toen als van een ontftekingagtigen aart, en liet haar daarom aderlaten, zoete wey drinken, gedroogde vrugten en groentens eten, en dagelyks een kleine hoeveelheid zeer verdunden zwavelgeest in een borst-drink gebruiken. Op den 3 July kwam de hoest met de vorige toevallen weder, waarby zig nog voegde de pyn omtrent den hartkolk en onder het zwaardwyze uitfteekzel, die ik boven befchreven heb, en die toen epidemifch was; de tong was vuil en beflagen, de pols was niet zeer fnel, zy had geen groote hitte; ik liet haar tien oncen bloed aflaten, en daarop den buik zuiveren met *manna* en *Tartarus folubilis*, hetwelk fchielyk den hoest en de hevigheid der pyn verminderde; het bloed was eenigzints ontftoken; den volgenden dag liet ik de aderlating nog tot zes oncen, als ook het purgeermiddel, herhalen: ik ftond haar

voor voedsel niets toe , als meykerfen en aardbesciën , die toen zeer ryp waren , en al haar drank wierd met citroenfap zuur gemaakt. Het tweede afgetapt bloed was helder rood , maar minder ontstoken , en na de aderlating waren ook de toevallen zeer verminderd. De zieke begon nu alle vier uuren den zwavelgeest in drankjes te nemen , en voer nog vier dagen lang met hetzelfde voedsel en drank voort. Ik hield het lyf gedurende dien tyd open , en de ziekte was toen geheel over. Hieruit besluit ik dan , dat de epidemifche ziekte de hoofdziekte was , en dat de hoest alleen uit de byzondere gefteeldheid voortfproot.

SYDENHAM maakt een aanmerking , die hier zo wel te pas koomt , dat wy die met geen ftilzwygen kunnen voorby gaan. (*cap. IV. feft. 4. art. 6.*) „ De „ hier opgegevene omftandigheden tonen duidelyk , „ hoe moeilyk het is om uit de verzellende toevallen „ altyd het foort van koortfen te bepalen. Maar men „ kan dit genoegzaam doen , wanneer men aandagtig „ let op de andere ziekten , die op denzelven tyd „ plaats hebben , en de toevallen , welke byzonder aan „ de epidemifche ziekten eigen zyn (*stationary fe-* „ *ver*) , in zo verre zy van eene byzondere ontla- „ ting afhangen. De overweging van die geneeswy- „ ze of van die artzenyen , waar voor de ziekte ge- „ maklyk wykt , kan ook ter ontdekking der eigent- „ lyke natuur en foort van koorts veel toebrengen. „ Even als de koortfen , die in de maand van July „ waargenomen worden , van de zigtbare hoedanig- „ heden der lugt afhangen , zo moeten ook de ver-

„verschillende toevallen (die niet tot de natuur der
 „koorts, in zo verre zy van de algemeene gesteld-
 „heid afhangt, behoren) van de openbare eigen-
 „schappen der lugt, die in dezelve maand voorval-
 „len, afgeleid worden. Hiervan daan kooft het,
 „dat in de jaren, waarin deze koortsen veel men-
 „schen tegelyk in deze maand aantasten, zy met
 „verscheidene nieuwe toevallen gepaard gaan, be-
 „halven de geene, welke van de algemeene constitu-
 „tie afhangen; zy blyven egter dezelve koortsen,
 „offchoon onkundigen dezelve voor nieuwe koortsen
 „houden, om dat er verschillende andere toevallen
 „mede verzeld gaan. Deze bykomende toevallen
 „duren egter maar korten tyd, daar de eigentlyke,
 „die de koorts als epidemisch zynde verzellen, ge-
 „regeld gedurende de gantsche ziekte aanhouden.”

Terwyl ik deze aanhaling uit SYDENHAM af-
 schreef, wierd ik door een ongemene pyn in den hart-
 kolk en het zwaardwyze uitsteekzel in myn werk ge-
 stoord; ik dagt, dat het uit zuur in de maag, waaraan ik
 gewoonlyk onderworpen ben, voortkwam, en nam
 daarvoor als na gewoonte, wat tinctuur van rhabar-
 ber. Dit had my dikwyls geholpen, maar nu ver-
 meerderde het zeer sterk de pyn, en deze wierd in
 der daad zo hevig, dat ik ze niet uitstaan konde. Ik
 nam daarom zodra mogelyk een braakmiddel, en be-
 vorderde de werking daarvan door het drinken van
 veel watergruel. Het geën ik braakte, was een
 bittere slym, die er egter niet geeler uitzag, als dit
 een gevolg van de rhabarber konde zyn. Het braak-

middel gaf verligting voor myn maag en borst ; maar ik ontdekte toen , dat myne ingewanden in wanorde geraakt waren , en begon toen zo veel van een ontbinding van *manna* en *Tartarus solubilis* te nemen , tot ik begon ontlasting te krygen , terwyl ik veel melistenthee en hoendersoep nam om het aftewerken. Ik wierd nu verward in het hoofd , myn huid wierd heet , en myn pols wierd zeer snel ; nadat ik zes ontlastingen gehad had , verminderden deze toevallen. Ik ging te bed , en viel in een onaangenamen slaap van eenige uren , gedurende dien tyd zweette ik zeer sterk , wakker wordende was de mond slymig , de huid heet , het hoofd verward , de tong beslagen , de pols snel , en de urine geel en dik , ik onderzocht toen de ontlastingen , en vond die slymig maar niet geel. Ik stond toen op , verschoonde my , en nadat ik my gekleed had , begon ik wederom den purgeerdrank en voer daarmede voort , tot dat ik vyf of zes sterke stoelgangen gekregen had ; deze ontlastingen waren orangeverwig , en verligteden my zeer veel. Ik bevorderde dezen buikloop gedurende drie dagen , en dronk al dien tyd veel melistenthee , hoendernat , en dunne schape-soep met citroensap , watergruel en diergelyke dingen , en ik deed daarby nog wat oude rhynschewyn in de melistenthee. Myn water was al dien tyd hoog van kleur , 't welk nog van myn voedsel , noch van het fruit dat ik in menigte at , komen konde. Dit bestond in aalbesfen en kersen , die nu in myn maag geen zuur verwekten , 't welk zy anders , wanneer ik gezond ben , gewoonlyk doen.

Ik besloot hier uit, dat deze ziektestof de zuren weerstond, en zelfs myne natuurlyke neiging tot zuur verbeterde. Ik ging daarom voort met voor den maaltyd vrugten te eten, en ik voelde geen zure op-risping gedurende verscheide dagen. Dit zelfde gebeurde aan een myner vrienden, die my verhaalde, dat hy reeds dertig jaar aan zuur onderhevig geweest was, zodat hy zig van vrugten, de meeste groentens, franschen wyn, en gegiste dranken onthouden moest, maar dat hy voor twee jaar een langdurige en verdrietige koorts in den zomer kreeg, en dat hy zedert nimmer zuur gevoelde, zodat zelfs hem nu niets beter, als alle soort van zure dingen bekwam. Wy zouden dus hieruit kunnen opmaken, dat de stof van deze koorts meer van een loogzoutigen aart is, en het best door zuren verbeterd word, zo als ik dit ook in veele gevallen ondervonden heb: men moet intusfchen altyd de genezing beginnen met de eerste wegen te zuiveren, en deze ontlastingen zo dikwyls te herhalen, als de nood die vordert. Men moet dezelve vooreerst, wanneer de geheele stof of een gedeelte daarvan in de maag gevonden word, met een braakmiddel beginnen, en daarna, byaldien de stoffe reeds lager is, door zachte purgeermiddelen, vervolgen. Dit laatste heeft meer plaats tegens het eind van July, wanneer de pijn omtrent of by de navel gemeenlyk aan de regter zyde haar zitplaats heeft. Met dit alles is het zeer aanmerkelyk, dat wy door onze eigene ondervinding bevestigen kunnen, het geen HIPPOCRATES reeds lang te voren had op-

gemerkt, *de rat. viét. in morb. acut. „ Aceti aciditas „ morbis biliosis magis confert ,* ” waarvan hy deze rede geeft. *„ Sic amara dissolvuntur, & in pituitam „ transeunt. ”*

Het tweede tydperk van deze gesteldheid is het geen SYDENHAM beschryft onder den naam van galkolyk. Ook dit kan met of zonder een aanmerkelyken graad van koorts plaats hebben, offchoon hier over het algemeen eenige voorboden van koorts, als hui-vering, zwaarte, &c. een dag of twee te voren worden waargenomen. De zitplaats van dit kolyk is omtrent den navel en galwegen, zo als wy te voren van het slymagtig kolyk reeds gezegd hebben. Maar de oorzaak is verschillende, zo als HIPPOCRATES reeds aanmerkt, wanneer hy zegt, *cap. de homin. „ Per hyemem augetur pituita, & vere sanguis „ increfcit; æstate bilis, autumnno vero atra bilis.*” Het kolyk, het welk zig in het voorjaar vertoont, is dus meer van een ontstekingaartige natuur, en vordert daarom sterker en meer herhaalde aderlatingen, niet zo veel scherpe zuren, maar sterker braak- en purgeermiddelen; omdat de slym, die in den winter vergaderd word trager van natuur, en dikwyls zeer taay is. Maar in de maand van July is de gal nog niet zo dik geworden, en kan daarom door zagte laxceermiddelen gemaklyk uitgedreven worden. Ik vind het ook niet nodig om sterk of dikwyls in dit kolyk ader te laten, maar altyd om de gal de geheele ziekte door, door zuren te verbeteren. Om deze ziekte van alle andere, die daarmede in toevallen

overeenkomen, wel te onderscheiden, zal ik de natuur der ziekte door een voorbeeld trachten op te helderen.

Mr. BEUZEVILLE van WALTHAMSTON een zwaarlyvig man, die in het best van zyn leven was, zeer rood uitzag, en aan een chronische aamborstigheid onderhevig was, wierd ziek, en men riep my den 22sten July 1769 by hem. Ik bevond, dat hy een ligte koorts gekregen had, welke door plaatsverwisselende pynen en winden in de ingewanden gevolgd wierd; hy had daartegen een ligt purgeermiddel ingenomen, hetwelk hem verligting gaf, 'savonds na de werking had hy op aanraden van anderen wat van een hoen gegeten om de winden in de maag te verhoeden; den volgenden morgen kwam de pyn met dubbele hevigheid weder, en hoewel zy tusfchen beide wel eens verminderde, begon zy daarna weder heviger te worden; de pyn bepaalde zich eerst tot den navel, vooral tot deszelfs regter zyde: hy was tegelyk misfelyk en gaf alles op, wat hy den avond te voren gegeten had, met veel flym zonder gal; eerst was de buik ingetrokken, maar nu opgezet en zeer gespannen, de endeldarm was zeer opwaards en na binnen getrokken. De pols was hard en sloeg byna honderd en twintig flagen in een minuut; de tong was zeer beflaggen, en met een groene korst bedekt, hy waterde een aanmerkelyke hoeveelheid gele pis: de huid was zeer brandig, de geest neerflagtig en onrustig. Ik deed hem twaalf oncen bloed aftappen, en wilde hem ook een klisteer laten zetten, maar dit kon wegens de intrekking van den endeldarm niet geschieden. Ik

liet hem toen een drank van *manna*, tamarinde, *Tartarus solubilis* en tinctuur van fennebladen beginnen, die hy wel verdragen kon, en nadat hy daarvan een half-pint gedronken had, begon hy winden te laten; hierop wierd een zeer warm clysteer gezet, waarna hy begon te purgeren, en men onderhield dit met tamarinde water, en andere zuuragtige dranken met honig zoet gemaakt, na het geen HIPPOCRATES zegt: „*corpora ubi quis purgare volet, facile fluentia reddere oportet*, ” ik liet hem geen voedsel in het geheel nemen. „*Impura corpora, quo plus nutriveris, eo magis lædes*. ” Den volgenden dag was de pyn verminderd. De pols sloeg maar honderd slagen in een minuut, maar bleef nog vol en hard; de buik was nog niet genoegzaam ontlast, en de tong was nog vuil beslagen; de urine was nog geel en het bloed zeer ontstoken als vuil ongel: ik liet hem nog agt oncen aftappen, het purgeren onderhouden met een emulsie van *manna* en *Tartarus solubilis*, met de verdunnende dranken voortgaan, en om hem 's nagts rust te geven, 's avonds een verzagend clysteer zetten. Ik verbood hem alle hartsterkende middelen, en vast voedsel, uitgezonderd alleen vrugten, die een natuurlyke zeep zyn tot oplossing der gal, en ik veroorloofde aan myn zieke geheel geen wyn, vleesch of slaapmiddel.

De slaapmiddelen doen na myne ondervinding in het galkolyk geen nut, voordat de geheele ziektestof ontlast is, en ik ben overtuigd, dat een te schielyk en herhaald gebruik van opiaten de genezing verhindert. Ik heb ook de opium met het *Extract Cathar-*

zic. verbonden toegediend, zo als men thans hier gewoon is te doen, het welk in eenige gevallen van slymkolyk, na ruime aderlatingen, my nu en dan van dienst geweest is. In het galkolyk vordere ik veel meer, wanneer ik na de aderlatingen, als die nodig zyn, zagte doorspoelende purgaties voorschryve. En ik weet niets, het welk behalven vet en de loogzouten, zo zeer de galagtige stof (yellow lentor) vermeerdert als de opium.

Wanneer ik de groote menigte geelgeverwde stof, die in vierentwintig uur door braken en stoelgangen somtyds ontlast word, in aanmerking neme, kan ik naauwlyks geloven, dat dit alles door de lever afscheiden, en door de galbuis in de ingewanden zoude gebragt zyn, maar ik geloof veel eer, dat in deze tegennatuurlyke gesteldheid des lichaams alle de vogten geel gekleurd zyn. Van het bloed en de pis weten wy het, waarom zoude het dan niet even zo zyn met de sappen der maag en ingewanden, als het in de mond inwendig is? Dezelve slym, die in de lente en in het begin van den zomer wit was, word in July geel, in Augustus en September nog geler, en in October zo donker geel, dat men ze dan zwart noemt. De slym nog wit zynde veroorzaakt de *synochus non putris*, en word, nadat er eene zekere koking voorafgegaan is, door zweten uitgedreven. Maar geel geworden zynde, wil zy door geen anderen weg, dan het gewoone ontlastingswerktuig der grovere stoffen, het darmcanaal uitgedreven worden. Ja wanneer dit niet schielyk en herhaald genoeg geschied, zal zy alle de vogten bederven, en dit zeldzaam

monster de waare kwaadaartige rotkoorts te weeg brengen, waarvan ik veele voorbeelden gezien heb.

Maar om weder tot ons geval te komen, het tweede bloed was zo ontstoken of geel niet, als het eerste geweest was, maar de tweede aderlating had hem veel verligting toegebracht. Het purgeermiddel werkte zeer zagt, en bragt een doorloop te weeg, die ik door het eten van aalbesfen en andere zuuragtige dingen bevorderde, waardoor hy in weinig dagen hersteld was. Wanneer wy dit geval met dat van een onzer voorgaanden (*) vergelyken, dan zullen wy schielyk het onderscheid gewaar worden. Een toevloed van een geele ziektestof na de ingewanden, die ik liever met HIPPOCRATES een geele stof (yellow lentor) als gal wil noemen, was oorzaak der ziekte in beide gevallen, in het eerste geval was de oorzaak der pyn in de maag, en daarom wierd zy verligt door het braken van veel van deze stof, daar in het laatste de braking niet verligtte, en het geen opgebracht wierd, niet geel was, de zitplaats der pyn was lager, mischien in het *duodenum*; het bloed was by de eerste niet ontstoken, en zy had daarom geen tweede lating nodig, maar in ons geval was het bloed zeer ontstoken, en daarom wierd er een tweede aderlating vereischt om de algemene spanning weg te nemen, voordat er een behoorlyke afscheiding der ziektestof kon plaats hebben. Intusschen was by beide het purgeren noodzaaklyk, en zy konden beide niet dan door een kunstigen doorloop, en door het ge-

(*) Zie 2de geval.

bruik van vrugten en zuuren, die het bloed moesten verbeteren, genezen worden. Hiermede varen deze beide zieken met noch twintig andere, die aan dezelve ziekte onderhevig zyn gestadig voort, ja zy kunnen geen twe dagen na malkander vleesch eten, zonder dat zy daarvan veel nadeel bespeuren. (*) Ik kan niet bepalen, hoe lang zy nog op deze wyze zullen moeten voortvaren; maar ik geloof, dat het nog veel tyd zal vereischen, om deze gesteldheid geheel te veranderen, wanneer zy niet een geregelde *cure* van het een of ander purgerend mineraalwater beginnen, of zich in de zee baden en zeewater drinken, hetwelk ik dikwyls in zulke lichaamen, zo wel in dit jaargety, als in de zwartgallige gesteldheid der vogten in den herfst, zeer dienstig gevonden heb. SYDENHAM gewaagt in zyne verhandeling, waarin hy dit kolyk, zo als het zich in de jaren 1670, 1671 en 1672 vertoonde, beschryft, van een hysterisch en krampagtig kolyk, waarin hy oogenschynlyk de pyn en kramp beschryft, die uit galsteen voortkoomt; wanneer hy zegt, *sect. IV. cap. VII. art. 17.* „ De pyn gaat in een dag of „ twee over, maar koomt zomtyds na eenige weken „ weder, en woed met meer geweld dan ooit, voor „ dat de aanval eindigt. Zy word somtyds verzeld „ door een aanmerkelyke geelzugt, die in weinig da- „ gen weder van zelve verdwynt.”

Het is zeker, dat zulke toevallen somtyds van krampen kunnen voortkomen. Daar intusfchen de behandeling van de kolyken, die uit krampen voort-

(*) Dit was geschreven in Augustus 1769.

komen, geheel en al de tegengestelde is van die, welke uit galsteenen voortspruit, moeten wy die nauwkeurig van elkander onderscheiden. Ik zal daarom van elke soort een geval opgeven; offchoon dit eigentlyk niet tot myn tegenwoordig oogmerk behoort.

Omtrent drie jaar geleden, wierd Mevr. B. door verstoppingen der galwegen aangetast, welke een geelen waterzugt te weeg bragten. Zy was byna veertig jaar oud, zy had een flets en zwaarlyvig lichaam, leide een zittend leven, at veel vet vleesch, en dronk bier of portwijn, maar zy deed in dit alles niet meer, dan andere menschen in deze stad gewoon zyn te doen. Om dit gebrek weg te nemen, liet ik haar het conserf van STÖRCK nemen, bestaande uit poeijer van jalapenwortel, *sal polychrest*, en wilde valeriaanwortel, van elk een drachma, en vier oncen *oxymel scilliticum*, en daarvan zo veel te nemen als genoeg was, om een geregelden stoelgang te houden, en ik liet haar tegelyk van alle vleesch, boter en sterk bier onthouden. In zes weken tyds schein zy uitwendig volkomen hersteld te zyn, maar zy stortte na zes maanden weder in. Dezelve geneesmiddelen en leefregel genazen haar ook nu weder, en daar zy nu veel beweging nam, bleef zy een jaar lang gezond, wanneer zy schielyk met toevallen van een galkolyk aangeast, en niet tegenstaande zy veel gal van boven en onderen geloosd had, over het geheele lichaam geel wierd. Deze toevallen kwamen alle twee of drie dagen weder, en begonnen even als of het een onregelmatige tusfschenpozende koorts was met koude, waarop hitte en zweet volgde; maar ik ontdekte schielyk

Het onderscheid; want de braking hield niet met de koude der koorts op, maar duurde ook terwyl zy heet was en zweette, zo dat het zweet en de geele galagtige doorloop op den zelven tyd kwamen. Zy was buiten den aanval vry van alle koorts, maar het water was den dag daaraanvolgende nog geel; ja zelf zwart, en wierd eerst den tweeden dag helderder.

Daar nu het geneesmiddel van STÖRCK geen verligting gaf, raadde ik haar langen tyd buiten op het land te blyven, alleen van vrugten, wey en groentens te leven, dun bier, appeldrank en limonade met honig te drinken, en door middel van de openende middenzouten en manna open lyf te houden. Een ander geneesheer, die zy op het land raadpleegde, zond haar na BATH, daar men haar den koortsbast gaf: eerst dagt zy, dat zy beter was, maar zy wierd schielyk haare dwaling gewaar. Weder hier komende, onderzocht ik haare stoelgangen, en vond daarin eenige galsteen, hetwelk nog meer myne gedachte bevestigde. Zy vroeg nog andere geneesheeren raad, die haar alle morgen lieten purgeren, waarop altyd een opiaat in gereedheid was, om te nemen zodra de aanval terug kwam; dit deed ook geen nut. Ik bleef nog altyd by myn gedagten, dat zy zich van vrugten, wey, groentens en middenzouten, met honig en manna moest blyven bedienen, veel beweging nemen, en van alle soorten van opiaten en vleesch zich nauwkeurig moest wagten. Eindelyk besloot zy dezen leefregel te volgen, en herstelde langzamerhand volkomen.

Opmerklyk was het, dat in dit geval een glas uit-

geperste sap van chinaasappelen de pyn en kramp beter stilde, dan een opiaat. De lyderesse ging daarna, om een nieuwe instorting te verhoeden, zeewater drinken, en zich in de zee baden, en zedert dien tyd is zy van deze ziekte bevryd gebleven.

Ik wierd voorleden zomer, in de maand van Augustus 1788 van Mr. HAYWARD van HACKNEY verzocht om een van zyne zieken te bezoeken, een jonge jufvrouw, die hy dagt, dat een galkolyk had, en waarvoor zy ook op de gewone wyze behandeld was, maar de pyn en andere toevallen waren na de ontlastingen eer vermeerderd dan verminderd, de huid van het geheel onderlyf was zeer aandoenlyk, en de buikpyn was zomtyds zo groot, dat men meende, dat zy gevaarlyk zoude worden, de pols was met dit alles zagt en niet snel of sterk, de tong was zuiver, de pis bleek, en zy klaagde over koude voeten, niettegenstaande zy in een warm bed lag. Ik liet haar een pynstillend clysteer, en alle vier uren het volgende drankje geven, tot dat de pyn zoude ophouden. *R̄. Sal. vol. c. c. pulv. Castor. ā gr. V. Confect. Card. ʒj. aq. alexit simpl. ʒiβ. Tinct. Theb. gutt. V. Syr. Croci ʒj. m.* Het derde drankje matigde de toevallen, en nadat zy dat eenige dagen gebruikt had, was zy volkomen hersteld. Ik gaf haar daarna staalpoeder, en eindelyk liet ik haar het koude bad gebruiken, en zy heeft ook zedert dien tyd geen aanval daarvan gehad. Het onderscheid tusfchen dit laatste geval en dat van Mevr. B. is zo duidelyk, dat het geen verdere verklaring vereischt.

Wat betreft het zogenaamde drooge kolyk (*dry gri-*

pes) het kolyk van Poitou, het kolyk van Devonshire, en het windkolyk, 't welk uit een kwaade spysvertering voortkoomt, zyn zy alle van dezelve aart als het galkolyk, en vereischen ten naasten by dezelve behandeling. In het kolyk van Poitou, of dat geen, 't welk uit het gebruik van zuure zamentrekende dingen of vergiften ontstaat, moet men de genezing agtervolgens de natuur van de schadelyke stof aanvangen, welke men eerst regt dient te kennen, voordat men de regte middelen daartegen kan geven. Het is zomtyds moeilyk om een graveelkolyk van een gal en hysterischkolyk te onderscheiden. De volgende toevallen kunnen ons egter hier omtrent licht geven. Het water is in het galkolyk geel, daar het in het graveel en hysterisch kolyk bleek is, wanneer het niet ten deele met het galkolyk gepaart gaat. In dit geval moet men ze beide als galkolyken zo lange behandelen, tot dat al de gal is uitgedreven, waarna men ze gemaklyk van elkander zal kunnen onderscheiden. Want het graveelkolyk is van een ontstekingsagtigen aart, en word altyd door tekenen van een sterke ontsteking verzeld: de pols is voller dan in eenig ander soort van kolyk, het aangezigt is niet bleek, de zieke is niet neerslagtig, en de ledematen zyn zo koud niet als in een hysterisch kolyk. Men heeft egter in alle die gevallen, waarin de ingewanden aangedaan zyn, 't zy dat in dezelve de zitplaats der ziekte is, (*protopatheia*) of dat zy door medelydenheid (*deuteropatheia*) aangedaan worden, zekere algemeene practische regelen zorgvuldig in agt te nemen. Het grootste nadeel, het welk ik in de ziek-

ten der ingewanden gezien heb, kwam meestendeels daar uit voort, dat men de gevolgen voor de oorzaak der ziekte zelf aanzag.

SYDENHAM zag dit zo wel in, dat, offchoon hy reeds in het jaar 1676 het hyfterisch kolyk beschreven had, het nochtans na tien jaren langer ondervinding nodig oordeelde zyne voorgaande gedagten te verbeteren. Hy heeft daarom in het jaar 1682 dit stuk weder op nieuw onderhanden genomen, in zyn brief aan Dr. COLE, en maakt de volgende aanmerking (*art. 121.*) „Maar ten zy de pyn, die door de „braking veroorzaakt word, onlydelyk zy, moeten „wy ons zorgvuldig wagten, die door geen opiaten „te matigen, voordat men behoorlyke ontlastingen „te weeg heeft gebragt. En (*art. 122*) daarom heb „ik door langer ondervinding bevonden, dat men „eerst behoorlyke ontlastingen moet maken, voordat „men de opium, onder wat vorm dit ook mag zyn, „toediene.” De ingewanden zyn vliesagtige deelen, die met veele zenuwen voorzien zyn, en zy zyn daarom by elke aandoening zo gevoelig, dat daardoor het geheele zenuwgestel in wanorde gebragt word; het hart word verzwakt, en hierdoor word de omloop des bloeds onregelmatig en langzaam. Dit maakt, dat onkundigen zich bedriegen en denken, dat er een leegheid (*inanition*) der vaten is, daar doch waarschyglyk het gebrek uit volheid en drukking voortkoomt. Men begrypt ligt, dat wanneer de ingewanden pynlyk zyn, er een prikkelende oorzaak moet zyn, die deze pyn te weeg brengt. De natuur doet gemeenlyk pogingen om dezelve weg te

nemen, of door pogingen tot braken of krimpelingen. De meeste geneesheeren geven, om de natuur te helpen, om zich van de opwellende stof te bevryden, een braak of purgeermiddel, 't welk in de meeste gevallen een goed gevolg heeft. Maar wanneer de aanval zeer hevig en de kramp algemeen is, dan geraakt het lichaam in zulk een wanorde, dat geen geneesmiddel zyne behoorlyke werking doet, voordat deze bewegingen eerst tot stilstand gebragt zyn.

Dit bragt SYDENHAM het eerst tot het al te vroegtydig gebruik der opium in deze ziekte. Hy zag het zeer wel in, dat de pynstillende middelen de ontlastingen, gedurende hare werking (die hy op twaalf uren stelde) verhinderden, intusfchen dagt hy dat de pynstillende middelen volstrekt vereischt wierden, om daar door te maken, dat de ontlastende middelen lang genoeg bybleven om hare werking te verrigten. Intusfchen leerde hy door verder nadenken en langduriger ondervinding, dat ruime aderlatingen alle die voordelen hadden, welke hy van de pynstillende middelen verwagtte, doordien zy niet alleen de kramp wegnemen, maar ook de werking der laxeermiddelen helpen, en de natuur bystaan om zich van de verstoppingen te ontlasten. Ik ben in der daad dikwyls verwonderd geweest te zien, dat een enkele ter regter tyd gedane aderlating de natuurlyke werkingen der delen hersteld, en de pols tot een zekere vast en regelmatigheid gebragt heeft. Byaldien de aderlating niet genoegzaam is, om alle onze inzigten te vervullen, dan zyn de verzagtede en weekmakende dingen, die men uit en inwendig gebruikt,

na een ruime aderlating, dikwyls van grooten dienst. En wanneer deze ook vrugtloos mogten zyn, geeft het warme bad meestentyds zo veel verligting, dat de laxeermiddelen werken kunnen. Men moet daarom de opium het laatst van alle krampstillende middelen en zelf niet eer gebruiken, tot dat alle andere krampstillende middelen zonder vrugt geweest zyn.

SYDENHAM spreekt van een dubbel nut, hetwelk hem deze behandeling gegeven heeft. „ Er zyn zegt „ hy eenige menschen, vooral bloedryke sterke vrou- „ wen, die zulk een overvloed van bloed en sappen „ hebben, dat zelfs de sterkste opiaten, offchoon zy „ ook nog zo sterk genomen worden, om die rede „ zonder werking blyven; in diergelyke gestellen is „ de aderlating niet te ontberen, en men moet daar- „ op een purgeermiddel geven. Wanneer men dit „ op de behoorlyke wyze verrigt, voordat men tot „ de *Laudanum* overgaat, dan zal dit nu in een „ kleine hoeveelheid aan het oogmerk beantwoor- „ den, daar het te voren in een groote hoeveelheid „ niets uitrigtede. Ten tweden, hebbe ik door de „ ondervinding geleerd, dat wanneer de zieke lang- „ zamerhand aan de *opium* gewent, en men te voren „ niet de behoorlyke ontlastingen gemaakt heeft, hy „ door het wederkomen der pyn genodigd word, om „ daaglyks het opiaat gedurende eenige jaren te ge- „ bruiken, en daarvan de giften te vermeerderen, „ zodat het hem eindelyk onmooglyk is dit middel te „ ontberen, offchoon daardoor de spysvertering aan- „ merklyk lyd, en de natuurlyke werkingen zeer „ verzwakt worden. Ik begryp intusfchen niet, dat

„ het gebruik der opium de hersenen, zenuwen, en
 „ dierlyke kragten (*animal faculties*) onmiddelyk
 „ krenkt. ”

De derde trap van deze ziektegesteldheid is de rotagtige loop, die weder of eenvoudig, of met koorts verbonden is. De vogten worden in dit jaargetyde ligt scherp en na de ingewanden gebragt, daar zy veel hitte, een zeer onaangenaam gevoel, en een gedurige neiging tot stoelgang veroorzaken. Het water heeft dezelve kleur, die het in het galkolyk heeft. Deze toevallen komen dus van dezelve oorzaken voort, en zyn alleen maar van het galkolyk in sommige opzigten onderscheiden, dus is b. v. in het kolyk de buik eenigzints verstoppt, daar in de loop op de pyn stoelgangen, of liever een neiging tot ontlasting volgt, want na de eerste of tweede ontlasting is de afgang gering. Een lyder verhaalde my, dat hy in een nacht twintig stoelgangen had, en dat alwat hy was afgeweest, behalven de urine, geen half pint bedroeg. Ik heb altyd opgemerkt, dat de pyn dies te minder is, hoe sterker de stoelgangen zyn, en daarentegen, dat wanneer de zieke weinig afgaat, hy veel meer en pynlyker stoelgangen heeft. Ik ben van gedagte, dat de stof by de loop scherper is als in andere ziekten van deze gesteldheid, omdat de zieke meer over verlies van kragten klaagt en de pols zwakker is, en dat men daarom hier meer verdunnen en ook meer zuren gebruiken moet als in het kolyk. Hierom is het ook zeer gevaarlyk om den afgang van deze scherpte in het minste te stuiten. Want, byaldien zy niet onverhinderd door den afgang kan geloosd

worden, word zy ligt door het warme weer en de neiging tot zweten in het bloed opgenomen, daar zy alle de vogten befmet, en zich daarmede zo fterk vermengt, dat zy naderhand niet dan zeer moeilyk daarvan wederom kan afgezonderd worden.

Dit geeft aanleiding tot het ontftaan dier koorts, welke SYDENHAM de *dysenterifche koorts* noemt, die altyd van een boosaartige natuur is. In de behandeling der persloop koomt het vooral hier op aan, dat men vooreerst alle dag genoegzaame gebondene ontlastingen bezorge, welke altyd evenredig moeten zyn aan de ftof, die ontlast moet worden, en dat men zich ten tweeden van die middelen bedient, welke de ftof verdunnen, en deszelfs fcherpte inwikkelen. Hierdoor word niet alleen het bloed langzaam gezuiverd, maar de ingewanden worden ook hierdoor voor ontvelling bewaard; en ik kan uit ondervinding zeggen, dat er weinig perslopen zyn, die uit deze oorzaak ontftaan, welke niet door deze behandeling kunnen hersteld worden, byaldien men daarmede maar vroeg genoeg begint, de behandeling zelve behoorlyk gefchied, men daarmede lang genoeg aanhoud, tot dat de oorzaak overwonnen is, en eindelyk men den leefregel ook zo inrigt, dat niet alleen de ziektestof verbeterd, maar dat ook, wanneer de trek tot vaste spyzen wederkoomt, geen nieuw voedzel aan de ziekte gegeven worde. Het beste voedzel is brood, gort, ryst, of vrugten, hetwelk men met citroenfap, fuiker of honig aangenaam kan maken, en wanneer dit den zieken gebeurt, kan men er ook wynsteenroom byvoegen.

Veelen hebben aan de braakmiddelen een specifieke kragt tegens den persloop toegeschreven, en zy zyn ook buiten twyfel nuttig om in het begin de maag te ontlasten; ik heb intusfchen veele honderden van den persloop zonder braakmiddelen genezen. Ik geef zelden een braakmiddel, wanneer ik zie dat de gal door zagte ontlastende middelen na beneden gevoerd word, en dat de zieken daardoor verligt worden, byaldien er geene tekenen van opwellende stoffen in de maag aanwezig zyn, die een braakmiddel vorderen. Maar wanneer de zieken wateragtige afgangen hebben, die niet zo veel verligten als ik verwacht had, vermoede ik, dat de galbuizen verstoep zyn, en daarom geef ik een schielyk werkend braakmiddel, waarna de gal in een grootere hoeveelheid uitgevoerd word.

By eenige menschen van een zwartgallig gestel, ben ik genoodzaakt geweest om den anderen dag een braakmiddel te geven, en dit drie of viermalen te herhalen, voordat ik de verlangde uitwerking verkrygen konde. Dit is egter noodzaaklyker in de maanden van September en October, dan in de loop, die vroeger in July word waargenomen. Want de geele gal is veel dunner, zeer scherp, en word veel ligter in beweging gebragt. Daarenboven zyn de aalbesfen, kruisbesfen en kersfen in dit saisoen zo volmaakt goed, dat zy alleen genoegzaam zyn, om de gal op te lossen en beweegbaar te maken. Het vooroordeel, hetwelk men te voren tegens het rype fruit had in de persloop, is eindelyk door het eenstemmig getuigenis van alle kundige artzen gelukkig weggenomen, zo dat ik daarvan niets verder behoefte te zeggen. Het pur-

geermiddel, hetwelk ik gemeenlyk in dit geval geef, bestaat uit *manna* en *Tartarus solubilis*, die ik by kopjes, in gerstenwater of amandelmelk ontbonden, alle uur laat toedienen, tot dat er behoorlyke ontlasting volgt. Hierop laat ik daarmede tot aan den volgenden morgen ophouden, wanneer ik het op dezelve wyze herhaale, en daarmede alle morgen voortga, tot dat de ziekte ophoud, zonder daarby een opiaat of zamentrekkend middel te voegen. Na iedere ontlasting, die de zieke by dag of by nacht krygt, laat ik iets van een zagten zuuragtigen drank drinken. De eerste tekenen van beterschap zyn, dat de zieke geen pyn meer gevoelt, wanneer hy ontlasting zal krygen, de pols en welgemoedheid der zieke vermeerdert, den ganschen nacht door te bed kan blyven liggen, zonder dat hy behoeft op te staan om stoelgang te hebben. De ontlastingen beginnen daarna lyviger te worden. De eetlust word nu ook beter, en de zieke krygt meer lust tot vaste spyzen, en eindelyk komen er zuure oprispingen, welke HIPPOCRATES reeds onder de goede tekenen van een langdurige loop gehouden heeft. *Aph. Sect. VI. en Epidem. lib. II. Sect. 2. „ In „ diuturnis lævitatibus intestinorum, si acidus rufus „ superveniat, qui prius non extiterit, bonum est signum.*”

Wanneer men dit teken gewaar word, zal de rhabarber dienstig zyn, en de warme opiaten, wanneer zy aangewezen worden, zullen nu geen nadeel meer toebrengen. Ik kan intuschen uit herhaalde ondervinding geen van beide nuttig vinden in het eerste begin der ziekte, offchoon zy, nadat de ziektestof door

gagte purgeermiddelen weggevoerd; en door rype vrugten en zuure dingen verbeterd is, van dienst kunnen zyn. Alle die den persloop gehad hebben, moeten nog gedurende eenige dagen een zeer strengen leefregel houden, en eenige weken veel beweging maken en de vrye landlugt genieten. Doen zy dit niet, dan lopen zy gevaar van weder intestorten. Ik ben niet van voornemen, om hier van alle soorten van *dysenterie*, of van derzelfver verschillende behandelingen in alle gevallen te spreken, maar ik zal alleen de natuur van die soort van persloop verklaren, die hier in July en Augustus dikwyls epidemisch heerscht. Ik geef hier alleen een algemeen ontwerp van behandeling, om een denkbeeld der ziekte te geven.

De eerste tekenen der ziekte zyn een gevoel van zwaarte en benauwdheid; hierop volgt een ligte hui-vering, en daarna eenige hitte en pyn in het hoofd, den rug en ledematen, die egter schielyk weder bedaren, en opgevolgd worden door pyn in de maag en onderbuik. Na eenige uren komen er afgangen, die de voorgaande toevallen wegnemen, in welk geval de ziekte een eenvoudige dysenterie is. Maar wanneer des niet tegenstaande de toevallen eer vermeerderen, dan verminderen, en gedurende den buikloop blyven aanhouden, dan is het een dysenterische koorts, welke de laatste periode van deze ziektegefeldheid uitmaakt. Het groot verlies van kragten, en de neêrslagtigheid, die dikwyls met deze koorts vergezeld gaan, hebben gemaakt, dat men ze onder de kwaadaartige koortsen rangschikte; en de groote geneigdheid tot zweeten, die men dikwyls in deze

koorts gewaar word , konde ons ligt in het denkbeeld brengen , dat de natuur hier even als in de pestkoortsen , de boosaartige stof door de huid zegt uit te dryven. De ondervinding leert egter genoegzaam , dat niet alleen het vroegtydig zweeten fyntomatisch of een enkel toeval der ziekte is , hetwelk geen verligting te weeg brengt , maar dat de ingewanden die wegen zyn , waardoor de ziektestof , zo lang zy met geene andere ziekte van een verschillenden aart vermengd is , uitgedreven , en de zieke zonder veel ongemak op een geschikte wyze kan geholpen worden.

„ Ik ben altyd van gedagten , zegt SYDENHAM , dat
 „ het geen genoegzaam bewys van de voortreflykheid
 „ eener geneeswyze is in een hevige ziekte , wan-
 „ neer de zieke er het leven afbrengt. Er zyn im-
 „ mers ook voorbeelden , dat zieken , ondanks de
 „ onvernuftigste behandeling van ongeschikte wyven ,
 „ ontkomen zyn. Tot bevestiging van zodanig een
 „ geneeswyze , word ook nog gevorderd , dat de ziek-
 „ te gemaklyk bedwongen word , en dat zy als het
 „ ware zig zelve naar haaren eigenen aart verlieze.
 „ (*cont. febr. 1669. cap. IV. art. 10.*)”

Wanneer de buikloop , die door de natuur zelve verwekt is , de koorts niet vermindert , dan besluit ik , dat zy te overhaast werkt , of dat de afgangen niet sterk genoeg zyn. Ik laat hierom , byaldien daartoe eenige aanwyzing is , een weinig bloed aftappen , en den zieken eenige uren lang veel verdunnende dranken gebruiken. Dit geschied zynde , tragt ik uit de toevallen , die my de zitplaats der opwellende stoffen te kennen geven , gewaar te worden , of er ook een

braakmiddel nodig is, en ga dan na myne aanwyzingen te werk. Hierop laat ik alle uren een kop van den purgeerdrank nemen, tot dat er waare stoffen afgaan, en dan ga ik weder tot het geven van veel verdunnen den drank over, en draag daar by zorg, dat de zieke niets als groentens en zuuragtige dingen gebruike: ik verbiede zelfs geen dun bier, dunnen appeldrank en koud water, wanneer de zieke daartoe trek heeft. Den volgenden morgen laat ik de emulsie met *manna* en *Tart. Tartar.* herhalen, en vaar daarmede alle morgen voort, tot dat de toevallen verminderen; zelden is het nodig de aderlating of het braakmiddel te herhalen. Er is zekerlyk somtyds een stompe pyn, en een zekere volheid in den onderbuik, die na het gebruik der purgeermiddelen niet verdwynen. Ik laat hier tegen clysteeren met honig of *manna* warm, naar het voorschrift van SYDENHAM, toedienen, welke schryver aanmerkt, dat offchoon het drinken koud moet zyn, de clysteeren niet te min warm behoren gezet te worden. Ik kan waarlyk uit eigen ondervinding alles bevestigen, wat SYDENHAM omtrent deze koorts gezegd heeft. Byaldien men van den beginne af deze behandeling volgt, eindigt de ziekte gewoonlyk in agt dagen, en laat geen andere toevallen na, dan een weinig zwakheid in de ingewanden, welke schieyk door een goeden leefregel, beweging in de vrye lugt, en een weinig mineraalzuur by het drinken gevoegd, word weggenomen. De ziekte in hevigheid verminderd zynde, laat ik de zieken zo veel zy zelve willen te bed blyven, en ik ben dan ook zo bekommerd niet voor het zweeten, wanneer het van

zelve koomt; maar een zweet, 't welk met geweld uitgedreven word; is zelfs, na dat de behoorlyke ontlastingen geschied zyn, zeer schadelyk. De bittere middelen, waardoor men de overgeblevene zwakheid tragt weg te nemen, bekomen de zieken kwalijk; maar de mineraale staalwateren worden hier met nut gebruikt.

Ik wierd eenige jaaren geleden by een jonge jufvrouw geroepen, die door een galkolyk was aangetast. Zy had gedurige persingen, zonder eenigen afgang. Nadat ik haar een aderlating had laten doen, klaagde zy over walging en een zwaarte in de maag, waarvoor ik haar een zagt braakmiddel gaf. Zy nam toen den purgeerdrank, en voer daarmede voort tot dat zy verscheidene ontlastingen gehad had: ik liet haar ook wey, die met wynsteenroom bereid was, gerstewater, watergruel, en *panade* met citroensap gebruiken, en den ganschen dag op zitten; den volgenden morgen wierd de purgeerdrank herhaald, en met hetzelfde voedsel en drank voortgegaan, waarby nog rype vrugten gevoegd wierden. Na drie dagen scheen zy wel te zyn, en ik zond haar daarom na Islington, om er de mineraale wateren te gebruiken, en de vrye lugt en beweging te genieten. Korten tyd, nadat zy de stad verlaten had, verwaarloosde zy den haar voorgeschrevenen leefregel, en zy begon over een ongemak in de ingewanden te klagen, hetwelk men aan wormen toeschreef: men gaf haar diensvolgens wormverdryvende middelen: een booze remitterende koorts was het gevolg van deze behandeling, wanneer men weder myne hulp verzocht, en na veel moeite en ge-

waar wierd haar leven door het uitkomen van sprouw
 behouden. De uitbotting dezer sprouw volgde den loop
 van een geregelde derdendaagsche koorts, dat is, na
 een remissie van twee dagen kwam er een aanmerke-
 lyke verheffing, die door een versche uitbotting van
 sprouw verdween. Op de goede dagen scheiden zich
 de vellen af door een speekzelveloed, of veel meer door
 een ligte kwyling, en eenige afgangen, welke geen van
 beide verhinderd wierden. Eindelyk begonnen de
 verheffingen door een ligte huivering aan te komen,
 het water wierd troebel, de pols zagt en langzaam,
 terwijl de sprouw meer opwaards en na onze gedag-
 ten zig meer na beneden uitbreidde: de koorts ver-
 minderde intusfchen meer en meer op de goede da-
 gen, maar de zieke was zodanig verzwakt, dat wy
 het nodig oordeelden, haar den koortsbast toe te die-
 nen. Deze verhinderde ook het wederkomen der
 aanvallen, en wy dagten dat de ziekte overwonnen
 was. Intusfchen wierd de zieke na eenige dagen,
 wanneer zy in kragten begon aan te winnen, door
 een hevige pyn in de *nervus ischiaticus*, en een sterke
 zwelling van de dye en het gansche been aangetast,
 welke den tyd van verscheide maanden, en veel
 moeite vorderde, voor dat die kon weggenomen wor-
 den.

Wanneer wy dit geval nagaan, zo zien wy, dat de
 oorspronglyke ziekte en de zogenaamde geele ziekte-
 stof, welke het eerst tot de koorts en ziekte der in-
 gewanden aanleiding gaf, nog niet geheel weggeno-
 men en verbeterd was, toen zy de stad verliet: dat
 het geen daarvan nog was overgebleven, door de

wormdrijvende middelen fcherper gemaakt was, en dus tot de kwaadaartige koorts aanleiding gaf. Nadat er verfcheide dagen verlopen waren, werd eindelijk een gedeelte van deze fcherpe ftof van het bloed afgefcheiden, en op het inwendige gedeelte der keel neergezet. Deze uitbotting van fprouw was wezenlyk critifch, offchoon deze *crifis* onvolkomen was, en zy maakte ook een vermindering van koorts. Langzamerhand veranderden de herhaalde uitbottingen van fprouw de aanhoudende koorts, in een foort van geregelde derdendaagfche koorts, die wel door den koortsbast wierd weggenomen, maar de oorzaak daarvan wierd door den koortsbast niet aangetast of verbeterd. Deze koorts wierd niet eer tot een volkomene fcheiding gebragt, dan na dat het overgeblevene gedeelte der ziekteftof in het cellenweefzel van het been en de dye was neergezet.

In het volgende jaar iemand myner vrienden bezoevende, wierd ik van hem verzogt een van zyne kinderen te zien, welk reeds verfcheide dagen ziek geweest was. Een apotheker, die men er bygeroepen had, had de ziekte voor een tufchenpozende koorts aangezien, en het kind, na dat hy het met rhabarber gepurgeerd had, koortsverdrijvende dranken toegesonden. Ik vond dat het kind een fterke koorts en een pynlyke flikking had. Ik kon echter niets tegen natuurlyks in de keel ontdekken, ook waren de klieren in het geheel niet gezwollen. Ik verbood de drankjes te geven, en fchreef een laxeermiddel uit manna enz. voor. Men berigtte my den volgenden dag, dat de koorts na de werking der purgatie zeer

vermeerderd, dat het kind tot 'smorgens toe sterk gebrand had en zeer onrustig geweest was, dat het toen tot rust gekomen en koeler geworden was; en dat het gedurende den nacht veel zuuragtigen drank gebruikt had. Ik onderzocht de keel, en kon de sprouw zeer diep nagteren daarin ontdekken. Ik beschouwde de ziekte als een *febris aphthosa*, en behandelde ze volmaakt na het voorschrift van BOERHAVE. De sprouw was de eerste veertien dagen (tweeëntwintigste dag van de koorts) onregelmatig, en toen nam zy den loop van een ongeregelde anderendaagsche koorts aan. Van dezen tyd af wierden er geene kragtige geneesmiddelen meer gegeven; wy zогten alleen om na de omstandigheden open lyf te houden, en gaven nauwkeurig agt op den leefregel. Op den tweeëndertigsten dag was de ziekte merklyk verminderd, en hierop wierden de aanvallen volkomen regelmatig, en de zieke kreeg aanmerkelyken eetlust en kragten op de goede dagen. De geheele ziekte was op den zesenveertigsten dag voorby, zedert dien tyd is het kind altyd wel geweest, en is nu gezond en sterk.

Uit alle deze en veele diergelyke gevallen besluit ik, dat KETELAAR regt heeft, wanneer hy zegt, dat men de sprouw niet moet tegengaan, zodra zy aan de koortstige toevallen verligting toebrengt. Ten tweeden, dat offchoon zy in het begin weinig gevolg schynt te hebben, egter naderhand by trappen heilzaam word. Ten derden, dat zy, offchoon langdurig, egter critisch is, en dat zo lang de zieke kragten genoeg heeft om ze uit te zetten, men ze door geen koortsbast of zamentrekkende middelen moet terug

dryven. Ten vierden, dat zy meest voorvalt in koortfen , die uit een aandoening der ingewanden voortvloeijen, en dat de natuur daardoor een byzondere ziektestof fchynt aftescheiden, die niet gemaklyk op een andere wyze uit het lichaam kan gebragt worden. En hieruit besluit ik ten vyfden, dat wy den speekzelveloed en ligten doorloop, die zich op de tusschendagen vertonen, niet moeten stoppen, dewyl zy een gedeelte van de critische ontlastingen fchynen uit te maken, en fchielyk door een nieuwe verheffing en versche uitbotting van sprouw verminderen. Ten zesden, moeten wy niet al te zeer de hevigheid der verheffing door aderlaten en andere ontlastingen zoeken te verminderen, dewyl die ook critisch is, en na de ontlasting bedaren zal. Het is een goed teken, wanneer de verheffing met huivering begint, en die verheffingen zyn ook de werkzaamste, die door den langsten tusschentyd voorgegaan worden.

Ik heb in deze ziekte zeer nadelige werkingen van een overmatig gebruik van opium en zamentrekkende middelen gezien, ook moet men de gorgeldranken en stroopjes, die men hier voorschryft, niet te veel daar mede mengen. De zweetmiddelen zyn altyd gevaarlyke artzenyen in dit geval. Ik heb my in deze ziekte altyd het beste bevonden, wanneer ik my vooral op den leefregel verliet, en inderdaad kan men, wanneer men die behoorlyk inrigt, zo lang elke genezingsaanwyzing vervullen, tot dat de natuur tyd gewonnen heeft, de crisis van zelve voort te brengen. Ik erinnere my ook niet, ooit eenig voordeel daarvan gezien te hebben, dat men in plaats van de sprouw

een andere ontlasting zegt te bewerken. Men besluit gewoonlyk tot den trap der boosaartigheid der koorts, behalven uit de toevallen, die zy met andere koortsen gemeen heeft, ook nog uit de kleur, dikte en uitgebreidheid der sprouw. Ik heb intusfchen altyd gezien, dat de koorts het eenige zekere kenteken was, waaruit men de sprouw konde beoordeelen. De sprouw, die de koorts verligt, moet altyd bevorderd worden, en wanneer zy in het begin aanstonds dikker en donkerer van kleur fchynt te zyn, als na gewoonte, kan egter een tweede uitbotting er beter uitzien, dan de eerfte. Het is by my altyd voor een flegt teken gehouden, wanneer de mond droog en zwart wierd, de fpeekzelveloed op eens verminderde, de verheffingen lang aanhielden, en daardoor de tufchentyden korter wierden. Een ander kwaad teken is een zekere zwellling van de buik, of *meteorismus*, waartegen de clysteeren en zagte laxeermiddelen niets uitwerken. Ten derden is het een kwaad teken, wanneer er een zekere kortademigheid koomt, als of de ftof na de longen terug gekeerd was. Er is geen middel om deze toevallen weg te nemen, dan om de sprouw in de keel en mond door weekmakende middelen te bevorderen. Ik heb zelfs gezien, dat, of fchoon het er reeds eenige dagen erg uitzag, deze middelen in eenige gevallen hulpe verfchaften.

Ik vinde, wanneer ik in gevallen van sprouw deszelfs uitbotting bevorderen wil, nodig, de zuuren meer dan in eenige andere rotkoortsen te verdunnen. Want de natuur heeft veel tyd nodig om deze ftof van het bloed aftezonderen, en daar de kragten, door de

langdurende koorts reeds veel verzwakt zyn, worden de werkingen der vermoeide vaten ligt verydeld, zodra men maar het minst de plaatsing der stof na de inwendige oppervlakte van den mond en de keel verhindert. Om deze reden zyn ook de laauwe dranken in deze koorts nuttiger dan in de andere rotkoortsen; ja zy vordert somtyds een zagt hartsterkend middel, als b. v. een weinig zoeten wyn, of met witten wyn gemaakte wey. Naar myne ervaring zyn de gemeene honig en azyn, en de wey, die men met azyn of citroensap maakt, en waarby men wat wyn voegt, de beste zuuren. Ik heb in de ziekten van dit seizoen de mixtuur van TISSOT, die uit zwavelgeest zamengefeld is, in plaats van de honigazyn beproefd, maar zy voldeed my zo wel niet, dewyl zy den mond schielyk verdroogde, waarom ik naderhand weder de honig en azyn gebruikte. Ik kon egter bemerken, dat het mineraalzuur den afgang niet stopte, maar het verminderde oogenschynlyk de kwyling, en scheen den mond te schielyk te genezen; dit crinnerde my de waarneming van SYDENHAM (*Sched. monitor. art. II.*) „Ik voeg, zegt hy, geen vitrioolzuur by deze „geneesmiddelen, om dat het, offchoon zeer ver- „koelend, egter al te zamentrekkend is, en daarom „in alle de ziekten, die door buiksonstlastingen moe- „ten genezen worden, niet te pas koomt.” Maar in de dysenterische koorts heb ik dikwyls, wanneer de hitte sterk en de pols zeer klein was, met vrugt den toevlugt tot de mineraale zuuren genomen, vooral wanneer de huid vogtig, en de lyder sterke neiging tot een symptomatisch zweet had. Ik gaf dezel-

ve ook in sommige galkoortsen, b. v. in SYDENHAMS nieuwe koorts, na den tienden dag, en in die gevallen, waarin behoorlyke ontlastingen tydig begonnen, en tot hier toe voortgezet waren. Zy moeten egter in het begin van alle deze ziekten, om de reden door SYDENHAM opgegeven, vermyd worden, en ik geloof, dat wanneer de koorts in een sprouwkoorts verandert, de mineraale zuuren niet veel anders doen kunnen, dan dat zy, wanneer het slikken door de vellen verhinderd word, de genezing eenigzints bevorderen. In dit geval is het zeezoutzuur (*Spir. sal. marin. cum bolo*) na de wyze van VAN SWIETEN, met wat rozenhonig, of met knollennat, dikwyls in een mixtuur gebruikt, een waar specifiek middel, en op verre na zo zamentrekkend niet dan de zwavelgeest. Ik heb hardnekkige chronische sprouw gezien, een ziekte, die men hier zwarte sprouw noemt (*black thrush*), die, nadat men daar tegen veele andere middelen gegeven had, eindelyk daardoor hersteld wierd, dat men al den drank des lyders met de geest van zeezout zuur maakte. Uit ondervinding kan ik ook zeggen, dat de koortsbast geen nut zal doen, ten zy dat de koorts de natuur van een tuschenpozende koorts heeft aangenomen, en dan is het gevaar ten naastenby over, vooral wanneer men de ziekte aan zich zelven overlaat, de kragten der zieken tuschen de aanvallen wel ondersteunt, als er op dezen tyd een matige *apyrexië* is, en men hem op de goede dagen uit het bed neemt, en zo lang laat opzitten, als hy zonder te veel vermoeidheid verdragen kan. Ik beroep my hier op die regelen, welke ik

by de behandeling der tusfchenpozende koortfen reeds heb opgegeven.

De fprouw komt meer in de persloop en dyfenterifche koorts voor, dan in eenige andere ziekte. De gewoonfte oorzaak daarvan is het verzuim der behoorlyke ontlastingen in het begin der koorts, en het overhaast en ongefchikt gebruik der opiaten en zamentrekkende middelen. De wyze van behandeling der fprouw verklaart ook de natuur der persloop, en beide ziekten moeten ten naastenby op dezelve wyze behandeld worden.

De eerste waare *cholera*, zag ik in dit jaarfaifoen den 10 Augustus 1769, wanneer ik by drie daardoor aangedaane lyders geroepen wierd. Den 15 zag ik twee diergelyke zieken, (capt. C. en Mr. S.) en op den 20 nog een, (Mr. JOHN B—N) alle drie fterke, gezonde, jonge menschen. Ik had nu reden te geloven, dat de *cholera* begonnen was, zo als ik reeds te voren aanmerkte, dat SYDENHAM zegt, „ tegen het einde van den zomer en tegen het begin van den herfst, even zobestendig, als de zwaluwen in het begin van het voorjaar, en de koekoek tegen het midden van den zomer.” Maar de dyfenterie en de dyfenterifche koorts waren nog niet geheel overgegaan, want ik had nog verfcheide zieken, die beide ziekten te gelyk, en ook anderen, die een galkolyk hadden.

De *cholera* fchynt inderdaad van dezelve natuur te zyn, en uit dezelve oorzaak voort te fpruiten als het galkolyk, maar zy verfchild daarvan. Vooreerst, dat in het galkolyk de loop der gal verftopt is, daar inte-

gendeel in de waare *cholera* een overvloeiing van gal plaats heeft. Ten tweeden, schynt de *cholera* meer te ontstaan by zulke menschen, wier bloed en vaten in een goeden staat zyn, waardoor ook de koking en crisis schielyker tot stand komen, dan in het galkolyk. Ten derden, is het niet nodig in een *cholera* de natuur aan te zetten, dewyl zy van zelve werkzaam genoeg is, en er voor de kunst niet overblyft, dan om de stof door veel drinken en zachte clysteeren te verdunnen, tot dat de stof geheel, of voor het grootste gedeelte ontlast is, waarna, en niet eer, de *opium* van nut kan zyn. Men behoeft geheel en al op de krampen en spanningen geen agt te geven. De scherpte van de geele galstof, is de oorzaak van alle de toevallen, en deeze zullen aanstonds bedaren, zodra deze scherpte is weggenomen.

Een van de eerste drie zieken, vereischte een sterke aderlating, en het afgetapte bloed was zeer ontstoken en geel. De andere twee liet ik zo dikwyls als zy braakten veel gerstenwater, watergruel of hoendernat drinken, en alle uur een pint van dezelve dingen door een clysteer inbrengen. Zodra de afgangen niet meer stinkend of donker van kleur waren, en het geen zy braakten niet meer bitter smaakte en een tegennatuurlyke kleur had, liet ik haar de mixtuur van VAN SWIETEN N^o. 3 gebruiken, en daarmede voortvaren tot dat de braking opgehouden was. Maar als de braking van zelve ophield, liet ik hun geen opiaat nemen, zelf wanneer het purgeren aanhield. By een van myne zieken was ook alleen het opiaat maar nodig, en de derde lepel stilde reeds de

braking. Ik heb intusfchen verfcheide gevallen gezien , waarin veel meer gevorderd wierd ; en ik weet gevallen , dat men in de West-Indiën in deze ziekte eene zeer groote hoeveelheid opium heeft moeten geven , voordat men de algemeene kramp heeft kunnen wegnemen , die in deze landen gemeen fchynt te zyn. Ik liet myne zieken den volgenden morgen een zagt purgeermiddel nemen , en alle morgen den buik open houden met *manna* en *Tartar. fo-
lub.* , tot dat de tong geheel zuiver , de huid koel , en de pols langzaam wierd. Gedurende dezen tyd verbood ik hun alle vleesch en fterke dranken , maar ik liet hun rype vrugten , wey , en zachte dranken gebruiken. Door deze behandeling hadden wy geene kwaade gevolgen of inftortingen.

Op dezen zelve tyd , den 20 Augustus 1769 , zag ik drie menfchen , die een waare galkoorts hadden. De maag was by hen niet fterk aangedaan , zy hadden geen pyn of gevoel van volheid in de ingewanden , of tekenen van doorloop , intusfchen was de tong als in de dysenterifche koorts , en zodanig was ook het water en het bloed gefield. De pyn in het hoofd en in de lenden was zeer hevig , de hitte zeer fterk , en de onrustigheid zeer groot. By twee van deze lyders verdween de koorts zeer fchielyk op de gewone wyze , maar by een ander duurde zy veertien dagen , en veranderde toen in een dubbele anderen-
daagsche koorts. Ik kwam by dezen lyder niet voor den twaalfden dag der ziekte , wanneer de lugt door den regen zeer verkoeld was. Den 22ften wierd de wind noordelyk , en de avonden wierden koud. Den

14 'savonds was de lugt zeer koud, en van dezen
 tyd af aan rekene ik het begin der tusfchenpozende
 herfstskoortfen. „ De tusfchenpozende koortfen; zegt
 „ SYDENHAM, *Seft. I. cap. II. art. III.* ontlennen
 „ haren naam van de tusfchenpozing of tusfchentyd,
 „ tusfchen twee aanvallen, en zy kunnen door dit
 „ kenmerk genoegzaam onderscheiden worden, wan-
 „ neer men maar alleen agt geeft op het jaargety,
 „ waarin zy voorvallen, namentlyk de lente en herfst.
 „ Er zyn intusfchen nog koortfen, dietot de tusfchen-
 „ pozende koortfen behoren, zonder dat zy tekenen
 „ hebben, waaraan men ze onderscheiden kan. Zo
 „ vertonen zich de tusfchenpozende koortfen van den
 „ herfst, wanneer zy vroeg (als b. v. in July) be-
 „ ginnen, niet aanstonds in haare waare gedaante, zo
 „ als dit in voorjaarskoortfen plaats heeft; maar zyn
 „ de doorgaande koortfen in alles zodanig gelykvor-
 „ mig, dat zy daarvan niet dan door de grootste op-
 „ lettenheid te onderscheiden zyn. Zy vertonen zich
 „ egter meer in haare waare gedaante, zodra de kragt
 „ van de heerschende ziektegefteldheid een weinig ge-
 „ broken is. ” Ik heb zelf dikwyls gezien, dat de
 koorts in July begon, en niet voor Augustus begon
 tusfchenpozende te worden. Op een andere plaats,
 (*Seft. I. cap. 3.*) merkt SYDENHAM aan, dat de
 tusfchenpozende koorts in July, ouden styl begon, en
 in Augustus epidemisch wierd. Even als de voor-
 jaarstusfchenpozende koorts met een zogenaamde rei-
 nigingskoorts de *synochus non putris*, begon in de
 maand van February, en tot aan de maand van Juny
 voortduurde, zo begint ook de herfstskoorts in de

maand van Augustus met (de nieuwe koorts) de gal-koorts, en word daarvan verzeld tot het begin der ontstekingaartige gesteldheid in de maand van November of December. Gedurende den tyd, wanneer de ontstekingaartige ziektegesteldheid op het hoogste is, zyn er weinig waare tusfschenpozende koortsen. En zy zyn even zeldzaam gedurende den tyd, in welke de rotziekten epidemisch zyn, zo dat zy zich vooral vertonen, wanneer deze beide ziektegesteldheden in het afnemen zyn. De tusfschenpozende koortsen van deze twee verschillende jaargetyden, zyn vooral hierin van elkander onderscheiden, dat de voorjaars intermitterende koortsen, op de sterkste ontstekingaartige ziektegesteldheid volgen en daarmede vermengd zyn, zo als dit in alle voorjaarskoortsen plaats heeft: En de tusfschenpozende herfstkoortsen, die op de rotagtige gesteldheid volgen, zyn ook gedeeltelyk even als alle andere herfstkoortsen van eenen rotagtigen aart. Men kan hier uit zien hoe noodzaaklyk het is, dat men de waare natuur van de rotagtige gesteldheid van de maand van July, waaruit de herfstkoorts voortkoomt, wel kenne, ten einde men wel begrype de wyze, waarop men de tusfschenpozende herfstkoortsen moet behandelen. Ik geloof daarom, dat de beste inleiding tot eene verhandeling over de tusfschenpozende herfstkoortsen, bestaat in een naaukeurige geschiedenis der ziekten van de maand van July, en wy zullen, nadat wy de behandeling der rotkoortsen beschreven hebben, des te beter de gal of herfstkoorts begrypen kunnen, 't zy dat zy eenvoudig, of met een tusfschenpozende koorts verbonden zy.

Door alles wat ik uit het lezen der beste fchriften , den omgang met de kundigfte artzen , en myne eigene veeljarige ondervinding heb kunnen leren , ben ik overtuigd , dat men de koorts en de toevallen van de rotagtige ziektegefteldheid , best volgens de regelen door SYDENHAM opgegeven behandelen kan ; en dat deze ziekten nu juist dezelve zyn , en gene anderen als zy in zyn tyd waren , dat zy even min als de planten veranderd zyn , en ook altyd dezelve blyven zullen. „ Iedere foort van ziekten , zegt SYDENHAM , (*Seft. II. cap. 2. art. 9.*) bezit zo wel , „ als ieder foort van planten en dieren , zekere by- „ zondere en gelykvormige eigenschappen , die van „ haar wezen en natuur zelf voortkomen , en daarom „ ook altyd moeten voortduren , offchoon wy ze door „ onze bepaalde vermogens niet bevatten kunnen. „ Intusfchen kunnen wy tog de ziekten met een goed „ gevolg leeren behandelen , offchoon wy de oorza- „ ken niet kennen , dewyl het by de behandeling der „ ziekten niet zo zeer op de kennis der oorzaken , „ als wel op een goede en door de ervaring beves- „ tigde geneeswyze aankomt. ”

Offchoon het onmooglyk is om een vaste wyze van behandelen van die ziekten , die van een rotagtige gefteldheid ontftaan , vastteftellen , die aan gene uitzonderingen onderworpen is , zullen egter de volgende regelen over het algemeen nuttig zyn.

EERSTE REGEL. Daar het aderlaten nodig is , moet dit de eerste ontlasting zyn , die men begint , waarna de andere des te onfchadelyker en vermo- gender zullen zyn.

TWEEDE REGEL. By velen word een braakmiddel vereischt, dewyl de onreine stof in de maag in beweging geraakt is.

DERDE REGEL. Het purgeren is altyd noodzaaklyk, en men moet de geheele ziekte door openlyf houden.

VIERDE REGEL. Zweten voor de koking is altyd schadelyk, en daarom moet dit, wanneer het te sterk is, door minerale zuuren getemperd worden.

VYFDE REGEL. De zieke moet overdag niet te bed blyven, tot dat er tekenen van koking verschynen.

ZESDE REGEL. Rype vrugten en zuuren zyn de eigenlyke oplosfende en verbeterende middelen dezer rotagtige stoffen.

ZEVENDE REGEL. Alle dierlyk voedsel is ten hoogsten nadelig, zo lang de hevigheid der ziekte niet verminderd is.

ACHTSTE REGEL. Alle opiaten, heete zweetdryvende middelen (*alexihp armics*) en spaansche vliegpleisters zyn ongeschikt en nadelig, zo lang de pols niet zwakker geworden is.

NEGENDE REGEL. Een matig en van zelf komend zweet gedurende den nagt is nuttig, nadat de koking geschied is, en tegens het einde der koorts. Maar de koorts moet van het begin af wel behandeld zyn, anders zal het schadelyk zyn.

TIENDE REGEL. De koortsbast is nuttig, wanneer er tekenen van koking en scheiding voorafgegaan zyn, vooral wanneer de pols gezonken, en de mond niet zeer droog is.

ELFDE REGEL. Wanneer er by deze soort van koorts een hevige hoofdpyn is, geeft het aderlaten meer verligting als de spaanschevliegpleisters of campher. Men kan, wanneer de pols gezonken is, in plaats van aderlatingen bloedkoppen zetten.

TWAALFDE REGEL. Alle dranken moeten koud, maar de clysteren warm zyn, en de zieke moet overdag opzitten.

Moeten wy dan niet vragen, als wy deze regelen overwegen, wat de reden is, waarom mannen, die zelf HIPPOCRATES en SYDENHAM gelezen hebben, een tegengestelde behandeling niet zelden volgen? Dit schynt in den eersten opslag vreemd te zyn; maar wy behoeven ons niet meer te verwonderen, wanneer wy in aanmerking nemen, dat er een groote trap van geduld en oplettenheid vereischt word, om de natuur in haar trage manier van werken te volgen. Artzen, die een levendige verbeeldingskragt hebben, dringen er altyd op, dat men zich altyd van geneesmiddelen bedienen moet, die regt tegen de natuur der ziekte overgesteld zyn. Maar HIPPOCRATES zegt: „*contraria paulatim adhibere oportet, & interdum quiescere. Periculosius censeo incidere in Medicum, qui nesciat quiescere, quam qui nesciat contraria adhibere, nam qui nescit quiescere, nescit occasiones contraria adhibendi; quare nescit contraria adhibere. Qui nescit contraria adhibere, tamen si prudens est, scit quiescere, atque si prodesse non potest, tamen non obest. Præstantissimus vero est Medicus eruditus pariter ac prudens, qui novit festinare lente; pro ip-*

„ *fius morbi urgentia, auxiliis instare, atque in occasi-*
 „ *sione uti maxime opportunis alioquin quiescere.* ”

SYDENHAM verkreeg zyne groote kennis van he-
 vige ziekten daardoor alleen, dat hy de natuur in
 hare werkingen geduldig waarnam. (*Señt. V. Cap.*
XVII. art. 10) „ Ik rekene het zegt hy, in het
 „ geheel geen schande te bekennen, dat ik in de ge-
 „ nezing der koortsen, wanneer ik geene duidelyke
 „ aanwyzing had, die my toonde, wat ik doen moest,
 „ geheel niets gedaan heb. Ik zorgde dus op de
 „ beste wyze, zo wel voor het leven van myne
 „ zieken, als voor myn eigen goeden naam. Want
 „ terwyl ik zorgvuldig de ziekte waarnam, om daar-
 „ uit te leeren, hoe ik die zoude behandelen, genas
 „ de ziekte of van zelve, of zy wierd zodanig ver-
 „ anderd, dat zy my genoegzaam toonde, welke
 „ middelen ik gebruiken moest om die weg te ne-
 „ men. Het is in der daad te beklagen, dat de zie-
 „ ken over het algemeen niet weten, dat het zom-
 „ tyds zo wel de plicht van een kundig geneesheer
 „ is, niets te doen als op andere tyden, de kragtigste
 „ geneesmiddelen voor te schryven. Want daar zy
 „ denken, dat de geneesheer altyd en op het oog-
 „ blik als hy by de zieken geroepen word iets doen
 „ moet, beroven zy zich, in zo verre de genees-
 „ heer zig na hare vooroordelen schikt, van die
 „ voordelen, welke een goede en behoorlyke be-
 „ handeling zoude te weeg brengen, maar zy bena-
 „ delen zynen goeden naam zeer, en schryven het
 „ aan verzuim of onwetenheid toe, wanneer hy

„ deugd en eer genoeg bezit, om te weigeren zich
 „ na hunnen wil te schikken. De onkundigste kwak-
 „ zalver weet zo goed als de beste geneesheer zyne
 „ zieken met artzenyën te overladen, en doet het
 „ gewoonlyk nog veel sterker. ” Op een andere
 plaats zegt hy: „ dat het een godslastering zoude
 „ zyn, wanneer men geloofde, dat de natuur onbe-
 „ kwaam zoude zyn om ziekten te genezen, dewyl
 „ men dan God een onvolkomenheid zoude toeschry-
 „ ven, die zo veel zorg voor de bewaring van het
 „ dierlyk leven gedragen heeft. ” „ Wy weten alle,
 „ zegt hy op een andere plaats, dat de natuur een
 „ koking der ziektestof te weeg brengt, maar nie-
 „ mand onzer begrypt, hoe dit geschied. Wy kun-
 „ nen daarom deze werking niet als toevalliger wyze
 „ bystaan. Maar wanneer wy de ziekte genoegzaam
 „ kennen, dan weten wy ook, welken weg de na-
 „ tuur verkiest om de ziektestof met het beste ge-
 „ volg na de koking te ontlasten, en hier kunnen
 „ wy van dienst zyn. ”

Met een woord, ik vind dat de kunst zo wel als
 onze artzen heden ten dage nog dezelve zyn, als ten
 tyde van SYDENHAM, en daarom zal ik van hem
 affschryven, wat hy over dit stuk geschreven heeft, in
 die orde waarin hy schreef, waardoor ik mischien
 eenige vooroordeelen beter dan door myne eigene woor-
 den zal uit den weg ruimen. Verscheiden genees-
 heren besluiten naar de theorie, dat wanneer men
 een ader opende, voordat men de zieke purgeerde,
 men daardoor de opslorping van de onreine stoffen in
 het bloed zoude bevorderen. De ondervinding leert

intusfchen, dat daardoor de ontlasting door stoelgan-
 gen nog eerder bevorderd word. „ Maar in het eer-
 „ ste tydperk van epidemische ziekten, moet men wel
 „ zorg dragen, dat men voor het aderlaten geen
 „ purgeermiddel toediene. Ik houde dit altyd staan-
 „ de, offchoon men in de tegenswoordige praetyk
 „ purgeermiddelen voor het aderlaten geeft, of het
 „ geen nog gevaarlyker is, zonder in het geheel ader
 „ te laten, daar tog een purgatie na de aderlating
 „ genomen, gemaklyker werkt en minder prikkelt, dan
 „ voor de aderlating. Ik ben geneigd om te geloven,
 „ dat veele, die dezen regel niet gekend of denzelven
 „ verwaarloosd hebben, hier door om het leven ge-
 „ komen zyn. Ik heb dit uit een lange ervaring ge-
 „ leerd, die in deze gevallen de zekerste wegwyzers
 „ is, en het zoude, wanneer wy onze praetyk niet
 „ daarna moesten inrigten, beter zyn om de kunst
 „ geheel weg te werpen. Men gaat met het leven
 „ des lyders maar al te nalatig om. Aan den eenen
 „ kant geschied dit door de kwakzalvers, die de ge-
 „ schiedenis en geneeswyze der ziekten geheel en al
 „ niet kennen, en alleen van recepten voorzien zyn;
 „ en aan den anderen kant ook door ydele ingebeelde
 „ menschen, die zich op de theorie alleen verlaten.
 „ Beide soorten van artzen schaden met vereenigde
 „ kragten, en doden meer zieken, dan de ziekten
 „ aan zich zelve overgelaten, doen zouden. Die me-
 „ thode, en wel die alleen, zal de zieken hulp ver-
 „ schaffen, die haare geneezingsaanwyzingen uit de
 „ pathognomonische kentekenen der ziekte opmaakt,
 „ en die door de ondervinding bevestigt. Hierdoor

„ verwierf zich HIPPOCRATES dien grooten roem,
 „ En byaldien de geheele kunst door iemand op deze
 „ wyze behandeld was, zo zoude, offchoon de ge-
 „ neezing van een of twee ziekten voor den gemeee-
 „ nen man geen geheim zoude zyn, de kunst meer
 „ voorzigtige en kundige lieden vorderen, dan nu
 „ gefchied, en egter niets van haar aanzien verliezen.
 „ Want daar de werkingen der natuur, op wiens
 „ waarneming de geheele praëtyk gebouwd is, veel
 „ fyner dan in eenige andere kunst zyn, die op de
 „ waarfchynlykfte vooronderftelling gebouwd is, zo
 „ zal ook de geneeswyze, die de natuur ons aan de
 „ hand geeft, veel meer de gewoone bekwaamheden
 „ overtreffen, dan die, welke de philosophie leert.

„ Wy hebben hiervan een bewys in kóortfen, (die
 „ twee derde uitmaken van de ziekten waarvoor een
 „ geneesheer geroepen word) en ik kan my hier op
 „ het getuigenis van elk verftandig man beroepen.
 „ Is er wel een kwakzalver, hoe onkundig ook, die
 „ niet denkt, dat hy een koorts behandelen kan, by-
 „ aldien hy (na het in het algemeen aangenomen ge-
 „ voelen) deze twee aanwyzingen maar in het oog
 „ houde: vooreerst, om de ziekteftof door zweer-
 „ middelen uit te dryven; en ten tweeden, om de
 „ toevallen te verligten, die uit dat foort van ontlas-
 „ tingen voortkomen. Want het is zeker, dat hy
 „ door het gebruik der theriakel, de zamengeftelde
 „ poeijer van kreeftenfcharen (*Gascoin's powders*),
 „ pestwater &c. en een daarmede verbondene heete
 „ behandeling het zweet zal uitdryven, hetwelk alles
 „ is, wat hy zich in de genezing dezer ziekte voor-

„ steld, vooral als hy by geval van eene met de ziek-
 „ te zamenlopende kwaadaartigheid gehoord heeft.
 „ En met betrekking tot de verligting der toevallen,
 „ heeft hy stroop van slaapbollen in gereedheid, om
 „ hem slaap te bezorgen, wanneer hem rust ont-
 „ breekt, en een clysteer, wanneer de zieke hardlyvig
 „ is enz. Wat het intusfchen voor een soort van
 „ koorts is, die hy genezen wil, dit kan hy nog
 „ van zich zelve, nog uit de uitwerking der voorschrif-
 „ ten ontdekken, byaldien wy alleen maar geloven,
 „ zo als onze nakomelingen zeker doen zullen, dat
 „ er verschillende soorten van koortsen zyn, die mees-
 „ tendeels ieder een byzondere behandeling ver-
 „ eischen, en dat verder dezelfde koorts een geheel
 „ andere behandeling in het begin, dan in het ver-
 „ volg nodig heeft. Maar kan nu iemand, die geheel
 „ onwetend is omtrent de natuurlyke geschiedenis der
 „ ziekte, die ons alleen de waare wyze van behan-
 „ deling kan leren, wel uit een weinig in 't ooglo-
 „ pend toeval de ziektenaanwyzingen opmaken, daar
 „ hy niet beoordeelen kan, of die een gevolg zyner
 „ behandeling, of der ziekte zelve zyn.”

Het purgeren voor de koking wierd te voren ook
 door de bespiegelende artzen verworpen. Daar in-
 tusfchen dit vooroordeel nu gelukkig weggenomen is,
 zal ik my nu hier by niet langer ophouden. SYDEN-
 HAM zegt, dat de regel *incocta non movenda sunt* al-
 leen op zweeten kan toegepast worden, en dat in de
 meeste koortsen, in de meeste tydperken derzelve,
 vooral by die geene, die van een galagtige of rotagti-
 ge natuur zyn, het allernodigst is, open lyf te houden.

Het derde gemeen vooroordeel was, dat het gevaarlyk was, de zieken de vrye lugt te laten genieten, hen uit het bed te nemen, en koude dranken te geven.

Wat de versche lugt en de koude dranken betreft, word tegenswoordig derzelve nut in alle rot- en galziekten zo algemeen erkend, dat men niet nodig heeft, dezelve verder aan te bevelen. Daar het intusfchen by ons nog geen doorgaande gewoonte is, de zieken uit het bed te nemen, en ze door den dag te laten opzitten, en dat hetzelfde nog die geene niet allen doen, die SYDENHAM en DE HAENS schriften gelezen hebben, zal ik uit de eerste hier eenige plaatsen aanhalen, waarin hy deze behandeling aanpryst.

„ Ik weet wel, zegt hy, (*epist. ad G. COLE art.*
 „ 19.) dat men tegen myne gedagten, om den zie-
 „ ken gedurende den dag te laten opzitten, veel kan
 „ inbrengen, 't welk op de gemoederen van 't ge-
 „ meen indruk kan maken, en waarop zig de ge-
 „ neesheeren van een lager soort gewoonlyk beroe-
 „ pen, op dat die door hunnen invloed dezekwalyk ge-
 „ vestigde redeneringen ondersteunen zouden, die
 „ zich beter naar hunne inzigten schikken, dan die
 „ geene, welke het gevolg zyn van een ryp overleg
 „ van veel meer doorziende menschen. Daar nu de
 „ grootste hoop alleen de dingen oppervlakkig zien
 „ kan, en weinigen tot den grond der dingen door-
 „ dringen, zo behouden deze flegte artzen, onder de
 „ bescherming van den grooten hoop, ligt de over-
 „ hand boven die geene, die meer doorzigt hebben,

„ en die dikwyls bloot gesteld zyn aan den laster ,
 „ maar dezelve geduldig verdragen , om dat zy de
 „ waarheid en de verstandige lieden , die egter het
 „ kleinste gedeelte der menschen uitmaken , voor zich
 „ hebben .” Na eene lange ondervinding , en een
 overvloedige behandeling van rot- en galziekten , zegt
 hy in een van zyne laatste werken (*Sched. monit. art.*
15.) „ Daar deze ziekte ligter het hoofd aantast ,
 „ dan eenige andere ziekte , die ik gezien heb , en
 „ daar van daan ook niet zonder veel moeite en ge-
 „ vaar kan gebragt worden , rade ik myne zieken al-
 „ leen des nagts ongekleed te bed te liggen . Maar
 „ als zy zo door de ziekte verzwakt zyn , dat zy
 „ niet overeind kunnen zitten , laat ik ze gekleed op
 „ een bed of rustbank zitten , zo dat het hoofd wat
 „ hoger ligt , en ik draag zorg , dat er niet meer
 „ vuur in de kamer gemaakt word , dan waaraan zy ,
 „ gezond zynde , gewoon zyn .”

Ik heb boven in het hoofddeel van de *fynochus non puris* reeds gesproken van het nut , hetwelk het over-
 eind zitten te weeg brengt in alle zulke gevallen , waar-
 in de koorts het hoofd aandoet , en ik zal dit zo dik-
 wyls herhalen , als ons dit toeval weder voorkoomt ,
 terwijl ik volkomen van de waarheid dezer zaak over-
 tuigd ben , en daarom gaarne het algemeen vooroor-
 deel daar tegen uit den weg wilde ruimen .

Wanneer een koorts de hersenen dreigt aan te doen ,
 vertonen zich de volgende toevallen : voor eerst , is
 er een gevoel van verwarring en zwaarte in het hoofd ,
 met vliegende of schietende pynen , die langzamer-
 hand sterker en aanhoudender worden , tot dat zy ein-

delyk blyven voortduren, waarna de pyn ondraaglyk word; hierop volgt aanstonds de yling.

Zodra de zieke begint te ylen, verdwynt de pyn, of liever de zieke klaagt nu niet meer daarover, en fchynt die niet meer te gevoelen; maar hy antwoord, als men hem vraagt, hoe hy vaart, fchielyk en afgebroken, dat hy zeer wel is. Een fransch geneesheer plagt te zeggen: „ Als de zieke antwoord, ik ben „ wel, dan is dit woord alleen genoeg om te denken, „ dat hy ylt.” In alle deze gevallen zoekt de zieke uit het bed te komen, op te zitten, en zelfs van de eene kamer in de andere te gaan. Ongelukkig zyn de oppassers al te zorgvuldig om hem dan in het bed te houden, en warm toe te dekken. Ja men laat hem dikwyls drie of vier dagen lang met twee sterke menschen worstelen, en die op hem leggen. Om nu al deze elende voor te komen, weet ik geen beter raad, dan dien ik te voren reeds gegeven heb. Men laate naamlyk den zieken toe, dat hy zich klede, en in een armstoel zitte, men fcheere zyn hoofd kaal, men wasche het wel met azyn, en zette hem een dunne linnen muts op.

Als het den zieken verveelt langer op te zitten, dan kan men hem gerust op een bed of rustbank leggen, als men maar zorg draagt, dat zyn hoofd hoog geplaatst zy; zyn voedzel moet verkoelend zyn, en men moet den buik door clysteeren, die na omstandigheden herhaald worden, open houden. Met deze behandeling dient men voort te varen, tot dat de yling ophoud, of dat de pols zinkt en de zieke geheel uitgeput fchynt te zyn, dan zal hy mischien op zyn

stoel beginnen te sluimeren, hetwelk hem geen kwaad zal doen. Byaldien de tong vogtig, de buik open, de pols zagt, en de zieke zwak is, dan, en niet eer, moet men het hoofd met een spaansche vlieg bedekken, en hem juleppen met campher, *Spir. Minderer.*, en *antim. diaphoret.* geven.

Wanneer de zieke, na dat dit geschied is, na bed wil gaan, moet men hem dit toelaten, en wanneer hy stil mogt blyven liggen, in slaap vallen, of zelfs aan het zweeten raken, moet men hem stil in het bed laten liggen, dewyl dit alles te kennen geeft, dat het toēval verdwynen zal. Maar byaldien des niettegenstaande de sterke razerny mogt wederkomen, moet men hem weder uit het bed nemen, en als te voren behandelen. Ik heb op deze wyze een menigte van zieken behouden, daar men my toeliet myne begrippen te volgen, en ik geloof, dat er ook eenige door een tegengestelde behandeling gestorven zyn, die op deze wyze zouden hebben kunnen behouden worden. Het gelukkig gevolg dezer behandeling word ook door de waarnemingen van SYDENHAM, niet alleen in de rotkoortsen van den zomer, de galkoortsen van den herfst, en de kinderpokjes, maar zelfs in de ontstekingsaartige borstziekten, bevestigd, zo als men overal uit zyne werken zien kan. Hy stelt overal ontwyfelbaare waarnemingen tegen de ongegronde vooronderstellingen der bespiegelende artzen over, voor welke hy zyne veragting in de volgende woorden, in den brief aan Dr. COLE, *art.* 56. uitdrukt.

„ Deze veerkeerde behandeling, zegt hy, berooft

„ niet alleen het menschelyk geslacht van die byzon-
 „ dere voordelen, welke het van de openhartigheid
 „ van veele geneesheeren gewinnen zoude, maar zy
 „ maakt ook de geneeskunde meer een kunst van
 „ praten, dan van genezen. Het is helaas zo ver-
 „ gekomen, dat leven en dood alleen daarvan af-
 „ hangen, of de filosoof wel of kwalyk geraden
 „ heeft, iets het welk altyd zeer wisselvallig is, daar
 „ de eerste uitvinders van zulke bespiegelingen en
 „ hunne blinde navolgers, omtrent hunne hersenschim-
 „ men met de grootste hitte gestreden hebben, of-
 „ schoon zy ook geen van allen gelyk hebben. Want
 „ offchoon wy door groote oplettenheid ontdekken
 „ kunnen, wat de natuur doet, en de werktuigen die
 „ zy daartoe aanwend, zal de manier van werken
 „ voor ons tog altyd een geheim blyven. En niet
 „ tegenstaande het duidelyk genoeg blykt, dat de
 „ hersenen de oorsprong van gevoel en beweging,
 „ en de bewaarplaats der gedagten en der geheugens
 „ zyn, zo is het egter onmooglyk, dat de ziel zelfs
 „ door de naaukeurigste beschouwing en overweging,
 „ het zo verre zoude kunnen brengen, dat zy zoude
 „ kunnen begrypen, op wat wyze zulk een dikke
 „ stof, een soort van pap, die niet eens zo heel
 „ kunstig gemaakt schynt te zyn, tot zo een edel
 „ gebruik en voor zulke uitmuntende werkingen ge-
 „ schikt kan zyn; en men kan ook geenzints uit den
 „ aart en het maakzel van deszelfs delen begrypen,
 „ hoe of de een of andere byzondere werking daar-
 „ door kan verrigt worden. ” (l. c. art. 42.) Wan-
 „ neer ik getoond heb, hoe de hier opgegevene

„ hoofdaanwyzingen , die men in de behandeling vol-
 „ gen moet , kunnen vervuld worden , dan heb ik
 „ mynen pligt als genceesheer vervuld , doch niet als
 „ receptschryver , welke beide kunsten , talenten of
 „ ampten , zo als men die ook noemen wil , hemels-
 „ breed van elkander verschillen . ”



V A N H E T

GALAGTIG JAARSAISOEN.

O f fchoon verscheidene schryvers over de galziekten gehandeld, en daarover veele nuttige waarnemingen medegedeeld hebben, schynt my SYDENHAM egter allen in zommige stukken te overtreffen: hy brengt niet alleen te zamen alle de toevallen, die deze ziekte vergezellen, maar hy geeft met een byzondere scherpzinnigheid de juiste geneeswyze, die het beste gevolg heeft, op, en door deze beide met elkander te vergelyken, geeft hy zulk een naaukeurig denkbeeld der ziekte, dat men ze van alle andere onderscheiden, en het soort waartoe zy behoren gemaklyk kennen kan, om alle mogelykheid van misverstand voor te komen, onderscheid hy zorgvuldig die toevallen, welke tot het wezen der ziekte behoren, van de gene, welke alleen toevallig zyn. In zyne geneeswyze slaat hy vooral agt op de wezenlyke toevallen, doch weinige op de toevallige, omdat hy by ondervinding leerde, dat deze van zelve verdwenen, zodra de ziekte overwonnen was. Dit alles heeft gemaakt, dat hy in alle de ziekten, die hy heeft kunnen waarnemen, de beste wegwyzer is. Ik zal daarom SYDENHAM voor myn text nemen, en slechts myne aanmerkingen over hem maken, zullende

my alleen bepalen tot het geen de ondervinding my daaromtrent geleerd heeft.

De winter van het jaar 1683 was in deze stad zo sterk, dat de oudste lieden, die toen ter tyd leefden, zulk een strenge en langdurige vorst nooit gevoeld hadden: hierop volgde in het jaar 1684 een zo slappe winter, dat zy naauwlyks dien naam verdiende. Het gevolg hiervan was, dat de galagtige gesteldheid (*diazehesis*), die niet naar gewoonte door de vorst was t'ondergebracht, het geheele voorjaar van 1685 aanhield, in den zomer vermeederde, in den herfst, en het begin van den winter zeer hevig was, tot dat zy eindelyk door een sterke vorst in de maand van January 1686 overwonnen wierd. SYDENHAM nam in February 1685 een voorjaarshoest (spring catarrh) waar, die in veelen opzichte overeenkwam met de bastaard longontsteking, die men in het begin des winters ontmoet, als b. v. een groote moeilykheid in de ademhaling, een zekere duizeling in 't hoofd by de minste beweging, of wanneer de zieke slegts overeind stond, en een buitengemeene taayheid der stof die door de fluimlozing wierd opgehoest, even zo als ik dit in dezen ongemeen zagten winter van 1770 heb waargenomen. SYDENHAM dagt des niet te min, dat deze zinkingkoorts, even als alle andere voorjaarskoortsen, ook in de maand van July zoude verdwynen. Daar intuschen deze koorts tegen zyne verwagting vermeederde, en in September zelf sterk epidemisch heerfchte, noemde hy dezelve een nieuwe koorts, daar zy van alle die zinkingkoortsen, die hy

te voren gezien had, en van de bastaard longontsteking, in veele opzigten verschilde.

De oorzaak, waarom de galkoortsen by ons zo gemeen zyn, is het al te overvloedig en algemeen doorgaand gebruik van vet vleesch en boter. Dit maakt, dat een ieder altyd de zaden van die gele ziektestof met zig voert, die wy gal noemen. Wanneer nu de uitwazeming door het een of ander toeval, vooral door de dampigheid van het weêr belet word, dan moet er of een doorloop ontstaan, of deze scherpe stof moet zig in de vaten ophopen, hetwelk men uit de kleur van het weivogt, en zomtyds zelf van den koek in het afgetapte bloed zien kan (*).

Offchoon SYDENHAM deze ziekte het eerst in February 1685 opmerkte, moet men egter dit jaarfaisoen niet houden voor het geene, waarin de galagtige gesteldheid natuurlyker wyze ontstaat, men moet dit als een buitengewoon toeval beschouwen, het-

(*) De *καυσος*, of heete koorts van HIPPOCRATES, was ongetwyfeld een ontstekingskoorts, die met gal vermengd was. Ik heb deze koorts te voren onder de ontstekingskoortsen geteld, omdat zy hier meer in het voorjaar, dan in den herfst word waargenomen, en een sterke antiphlogistische behandeling vordert, voor dat men purgeermiddelen durft te geven. Een heete koorts, vereischt zelf in het sterkste van het galagtig jaarfaisoen, veel meer aderlatingen, als een gemene galkoorts, en offchoon er gal mede vermengd is, kan men ze eer een ontsteking- als galkoorts noemen. Ik heb die daarom in 't voorjaar eenvoudig *causus*, maar in den herfst *causus biliosus* genoemd. Deze ontstaat, wanneer in een volbloedig gestel een galkoorts voorvalt. In dit geval komt er een remissie, nadat men eene behoorlyke aderlating gedaan heeft. De waare heete ontstekingskoorts krygt in tegendeel zo spoedig geen remissie.

welk uit de toenmalige ongemeene warmte en dampigheid der lugt in dit byzonder jaar, en geenzints uit de natuurlyke gesteldheid van de maand van February zyn oorsprong nam. Als SYDENHAM de geschiedenis van de catarhaalkoorts van February 1686, na de felle vorst van dien winter beschreven had, dan zouden wy het toneel geheel veranderd gevonden hebben. Dan zouden wy gezien hebben, dat, wanneer de zwartgallige gesteldheid door de vorst, die in December en January voorviel, overwonnen was, de zinkingkoorts van February weder deszelfs natuurlyke gedaante had aangenomen, en in July na gewoonte verdwenen was.

Ik stel daarom het natuurlyk begin van het waare galagtige jaarfaisoen in Augustus, en ik volg hierin HIPPOCRATES, die reeds opmerkte, dat de zomer een gele gal maakte, die zig in den herfst openbaarde, maar dat de herfst een zwarte gal te weeg bragt, welke in den winter te voorschyn kwam. Dit zal in alle Europische landen het geval zyn, daar de lugtsgesteldheid regelmatig is, of daar de inwoners minder vleeschspyzen gebruiken, dan by ons in Engeland, vooral in en omtrent Londen.

Dit galagtig jaarfaisoen neemt zyn begin met de *cholera*, welke volgens SYDENHAM *Cap. II. art. 12.* „ behoort tot de epidemische herfstziekten, in Au- „ gustus begint, en zyn loop binnen een maand vol- „ eindigt, offchoon er ook tegelyk andere ziekten „ plaats hebben, die wel op dien tyd beginnen, maar „ tot den winter voortduren; waartoe de persloop „ van den herfst, en de anderen en derdendaagfche

„ koortfen behoren; welke alle , offchoon zy by
 „ eenige weinige een korteren of langeren tyd du-
 „ ren , gemeenlyk binnen twee maanden ophouden. ”
 Dat is , in de maand van October , wanneer de zwart-
 gallige constitutie op de galagtige volgt. Wy hebben
 hier dus een naamlyst (catalogue) van galziekten ,
 of eigenlyk van die ziekten , welke uit de geele ziek-
 testof voortspruiten. Deze zyn de *cholera morbus*
 (het boord) de diarheen van de herfst , en de ande-
 ren en derdendaagsche najaarskoortfen. Men kan ook
 nog hier toe brengen de galkoorts , en de ongevorm-
 de najaars tusfchenpozende koorts , welke even eens
 uit de galkoorts voortspruit , en daarmede verbonden
 is , als de *synochus non putris* met de ongevormde voor-
 jaarskoorts. Deze waarneming is , zo als ik boven aan-
 merkte , SYDENHAM niet ontsnapt , *Cap. II. art. 14.*
 zegt hy : „ Tusfchenpozende koortfen ontlenen ha-
 „ ren naam van den tusfchentyd van twee aanvallen ,
 „ en men kan dezelve door dit kenteken genoegzaam
 „ onderscheiden , als men maar agt geeft op de twee
 „ verschillende jaarfaifoenen , namelyk het voor- en
 „ najaar , waarin zy zig vertonen. Intusfchen zyn
 „ zommige koortfen waarlyk van de natuur van in-
 „ termitterende koortfen , zonder dat men dit door
 „ eenig zichtbaar kenteken onderscheiden kan. Wan-
 „ neer by voorbeeld de tusfchenpozende herfstkoort-
 „ fen vroeg , als in July (ouden styl) verschynen ,
 „ dan nemen zy gewoonlyk aanstonds haare regte ge-
 „ daante niet aan , zo als dit in voorjaars tusfchen-
 „ pozende koortfen plaats heeft , maar zy komen
 „ zodanig met de aanhoudende koortfen overeen ,

„ dat men ze niet dan door de grootste oplettenheid
 „ kan onderscheiden; maar zy vertonen zig eerst duidelyk,
 „ delyk, wanneer de heerschende ziektegesteldheid
 „ cindelyk iets van zyn volle kragt verloren heeft,
 „ en op het einde van den herfst verliezen zy haar masker,
 „ ker, en zy vertonen zig alsdan duidelyk te zyn,
 „ of anderendaagsche of derdendaagsche tusfchenpo-
 „ zende koortfen, zo als zy tog in der daad van
 „ het eerste begin af aan niet anders waren. De ge-
 „ neesheeren zullen zig hierin tot groot nadeel hunner
 „ zieken bedriegen, wanneer zy uit gebrek van be-
 „ hoorlyke oplettenheid zulke tusfchenpozende koort-
 „ fen voor waare aanhoudende koortfen aanzien. ”

SYDENHAM heeft hier een regt denkbeeld der tusfchenpozende herfstkoortfen opgegeven. Zy komen zeldzaam eenvoudig en ongemengd vroeg in het faifoen voor, maar zy zyn dan gewoonlyk met een heete koorts verzeld, die in dit jaargety epidemisch is. Dit is de koorts, die TISSOT te Lausanne waargenomen, en die SYDENHAM onder den naam van nieuwe koorts beschreven heeft, dezelve die wy gemeenlyk galkoorts noemen. Ik zal daarom de ziekte eerst eenvoudig, en vervolgens met een tusfchenpozende koorts verbonden, behandelen.

De gewone toevallen van een galkoorts zyn volgens SYDENHAM twaalf in getal, waarvan er zeven tot het wezen der ziekte behoren, en vyf toevallig zyn. Ik zal die hier met de woorden van SYDENHAM opgeven, en er alleen eenige aanmerkingen byvoegen.

Eerste toeval. „ Een afwisselende koude en hitte. ”

Dit is een gewoon toeval in veele koortsen, vooral waar onreine stoffen in de maag voorhanden zyn; wy zien het dikwyls voor de werking van een braakmiddel, offchoon er geheel geen koorts is

Tweede toeval. „ *Dikwyls een pyn in het hoofd en „ door de leden.* ” Waarby hy had kunnen voegen pyn in den rug en de lendenen, en alle de alreeds opgegevene toevallen van een opwellende stof in de eerste wegen; byzonder de toevallen, die wy van de geele gal, uit HIPPOCRATES in de *synochus non putris* te voren hebben opgegeven.

Derde toeval. „ *Een pols niet ongelyk aan die van „ een gezond mensch.* ” Dit moet men alleen verstaan van het begin, of gedurende de voorboden der koorts. Want zodra de waare rilling begint, en de werklyke koorts zyn aanvang neemt, word de pols snel, en overtreft, wanneer men de behoorlyke ontlastingen verzuimt, weldra de snelheid der pols van de ontstekingskoortsen.

Vierde toeval. „ *Het bloed kooft overeen met dat „ van iemand die een borstontsteking heeft.* ” Dit hangt grootendeels af van de lichaamsgesteldheid (temperament) der lyders, van de sterkte der rilling, en van den wind, die er waait. In het eerste begin is het bloed niet zeer ontstoken, maar na eenige dagen krygt het bloed meestentyds een sterke ontstekingskorst, die naar oude of geele ongel gelykt, de wey is altyd geel; maar op het einde der koorts word het bloed zeer ontbonden.

Vyfde toeval. „ *Meestentyds is er een hoest, die te „ gelyk met de andere toevallen van een ligte longont-*

„steking, des te eerder verdwynt, na mate men nog
 „verder van den winter af is.” Dit alles is zeer
 waar, want in Augustus is er byna nooit, en in Sep-
 tember nog zelden hoest by; maar in October is zy
 algemeen, en in November zo hardnekkig, dat zy
 zelden zonder een gekookte fluimlozing afgaat, zo
 als ik nader op zyn plaats verklaren zal.

Zesde toeval. „Somtyds is er een pyn in den hals en de
 „keel in het begin der ziekte, doch deze is zo hevig niet,
 „als in een keelontsteking.”

Zevende toeval. „Offschoon de koorts aanhoudend is,
 „vermeedert zy egter dikwyls des avonds, even als of
 „het een alledaagsche of dubbele anderendaagsche koorts
 „was.” De remisie kan men zelfs van het begin af
 aan bemerken, en duurt de geheele ziekte door, wan-
 neer zy behoorlyk behandeld word. Het is een kwaad
 teken, wanneer men de remisie verliest en een goed
 teken, wanneer zy langer word. Is de koorts met
 een tusfschenpozende koorts verbonden, dan zyn deze
 remisies meer volkomen. Beginnen de verheffingen
 met huiverigheid en rilling, dan kan men verwagten,
 dat de koorts schielyk tot een waare tusfschenpozende
 koorts zal overgaan, vooral wanneer er zig tegelyker
 tyd tekenen van koking opdoen, en wanneer het wa-
 ter een geel en na gestoten steen gelykend zetzel
 krygt, 't welk in deze meer dan in eenig ander soort
 van koortsen plaats heeft.

Agtste toeval. „Er is zulk een groote neiging tot
 „(phrenitis) raazing, dat die dikwyls schielyk van
 „zelve aankomt; doch zy koomt niet tot dezelve hoogte
 „als in de pokjes en andere koortsen; terwyl de ziekte

„ hier eer ftit als hevig ylt, en maar tusfchen beide
 „ wild fpreekt. Dit toeval word zeer vermeerderd,
 „ wanneer de zieke altyd, offchoon dun gekleed, te bed
 „ ligt, want de koorts hier door na het hoofd gebragt
 „ zynde, volgt er fchielyk een razerny of flaapzugt. ”

De koorts van den beginne af behoorlyk behandeld zynde, word de zieke niet dikwyls ylhoofdig, en de yling is dan ook gemaklyk weg te nemen. Maar wanneer men, voordat de eerfte wegen gezuiverd zyn, het zweet fterk aanzet in het begin der ziekte, word het hoofd fchielyk aangegrepen. Dikwyls heb ik het nut van een regtovereind zittende houding in gevallen van razerny ondervonden. Ik behandelde voor eenige jaren een fterk jongman (een leerling van Mesfrs W^s. en G.) die een kwaad foort van pokjes had. Men was wegens de hevige yling genoodzaakt, hem handen en voeten door middel van een daartoe vervaardigde kleeding vast te binden. (*) Men befpeurde wel dra het nut van een overeind zittende houding, want de razerny, die door deze opzitting wierd weggenomen, kwam weder zodra hy een uur te bed gelegen had. Om dit nu voor te komen, zorgde men, dat hy dag en nacht overeind moest zitten, door hem riemen onder de armen te doen, en die aan het boveneind van het bed vast te maken. Dit middel gelukte niet alleen, maar had ook nog andere voordeelen voor den zieke; want de zieke dronk meer, loosde gemaklyker de fluimen, en het koud vuur, het welk

(*) Men noemt deze kleding of kamizool, waarvan men zig in Engeland veel tot dit oogmerk bedient, a strait waistcoat. v.

op het darm en heilig been ontstaan was, heelde gemaklyker.

*Negende toeval. „ De petechiæ of andere foorten
„ van uitflag ontstaan dikwyls door een ongepast ge-
„ bruik van hartsterkende middelen en een al te sterk
„ broeijen, en in jonge menschen, die een verhit gestel-
„ hebben, komen er purpere vlekken, welke zo ivel in
„ deze als in alle andere hevige ziekten zekere tekenen
„ zyn van een aanmerklyke ontsteking. ”*

Ik heb dikwyls petechiæ en purpere vlekken gezien by scorbutieke menschen, zonder de minste koorts, en in deze gevallen, was het bloed eer ontbonden als ontstoken. Ik erinnere my niet, dat ik de zelve in een waare ontsteking gezien heb, en zy zyn ook van kersmis tot July zeldzaam, maar van July tot October ingesloten, zyn zy, vooral gedurende de hondsdagen, zeer gemeen. Zy zyn niet anders dan een weinig bloed, 't welk door de verslachte flagaderlyke haarbuisjes doorgeperst, en in het cellenweefzel is uitgestort. Om deze te weeg te brengen, moet er of een zeer groote overmaat van bloed zyn, of het bloed moet zeer ontbonden zyn, of het moet met een groote drift voorgestuwd worden, of de flagaderlyke haarbuisjes moeten zeer verslapt zyn. Alle deze veranderingen kunnen nu gemaklyk door dit jaarfaisoen in het lichaam geboren worden. De aanhoudende hitte verslapt de uiterste vaten, zet het bloed uit, en vermindert deszelfs digtheid, de zout- en olieagtige deelen des bloeds worden insgelyks zo scherp gemaakt, dat zy het hart zodanig prikkelen, dat het bloed met al te veel drift word voorgestuwd.

Hieruit ontstaat een valsche en schynbare volbloedigheid (*plethora ad vires*), die alleen van een dun scherp bloed, en een verflapping der vaste deelen, afhangt.

Om nu alle deze oorzaken weg te nemen, moet men op de volgende aanwyzingen agt geven. Vooreerst dient men den grooten overvloed des bloeds door aderlatingen te verminderen, en daardoor te maken, dat de flappe vaten gemaklyker het overige bloed bewerken kunnen. Men moet de aderlating zo dikwyls herhalen, tot dat er een behoorlyk evenwigt tusfchen de bloedvaten en het bloed plaats heeft. Ten tweden behoort men zo spoedig mogelyk de prikkelende oorzaak te verbeteren en te ontlasten, om daardoor het h art en de vaten tot rust te brengen, hierdoor zal niet alleen de beweging des bloeds gematigd, maar ook de opfiorping van het reeds uitgestorte bevorderd worden. Ten derden moet men zoeken den geest en het lichaam tot rust te brengen, tot dat de natuur een weinig tot verhaal gekomen is. Ten vierden, moet men tragten door geschikte middelen het bloed zyne behoorlyke digtheid weder te geven, en eindelyk ten vyfden het gansche vaatgestel zodanig te versterken, dat het zyne natuurlyke werkingen weder kan verrigten. Dit geschied zynde, kan men met grond verwagten, dat de natuur ter regter tyd de ziekte tot een volkomene scheiding zal brengen, zo als wy in het geval van Misf. COPE, in de behandeling der rotkoorts, gezien hebben.

Om aan alle deze aanwyzingen geregeld te voldoen, heeft de ondervinding ons zelf in rot- en galkoortsen ge-

leerd, dat eene aderlating na mate van de omftandigheden gefchikt, zeer heilzame uitwerkingen kan hebben. Wy moeten echter hierin zeer behoedzaam zyn, en zo wel naaukeurig op de omftandigheden des zieken, als op de kragt en fnelheid der pols, en de hoeveelheid van het uitgeftort bloed agt geven. Alhoewel het nodig kan zyn een weinig ader te laten, moeten wy dit altyd in rot- en galkoortfen alleen als een palliatief middel aanzien, waardoor wy alleen zo lang een uittel en verligting kunnen krygen, tot dat wy de pols langzamer en zwakker kunnen maken, en de opflorping kunnen bevorderen, door andere middelen, welke in deze ziekte, die uit een fcherp en ontbonden bloed en zwakke vaten ontftaat, veel kragtiger zyn, en de oorzaak zelf uit den weg ruimen.

Wat het tweede ftuk aanbelangt, weten wy, dat de prikkelende oorzaak in een geele galftof beftaat, die door geen braken, noch purgeren kan ontlast, maar die alleen door vrugten, zuuren, koude dranken, en verfche lugt kan verbeterd worden, maar die door opiaten, zamentrekkende dingen, en door alles wat de hitte en beweging vermeerdert, verergerd en in het lichaam te rug gehouden word.

Met opzigt tot het derde ftuk, dat men de zieke de grootfte rust moet bezorgen, hebben wy zo wel op den geest, als op het lichaam te letten. Wy moeten om deze reden alleen zomtyds onze toevlugt tot opiaten nemen, wanneer wy het anders niet doen zouden, om een grooter kwaad voor te komen; voordat men evenwel hier toe kooft, moet men alle andere pynftillende middelen te voren beproeven, en

alles uit den weg ruimen, hetwelk de zintuigen des zieken eenigzints sterker zoude kunnen aandoen. Dwingt ons eindelyk de nood tot het gebruik der opiaten, dan moeten wy altyd in het oog houden, dat zy den afgang stoppen, en de gal scherper maken. Het opiaat moet daarom van het verkoelendste soort zyn, in een kleine gift toegediend, en niet zonder de uiterste noodzaaklykheid herhaald worden. Ik ken geen geneesmiddel, hetwelk zo veel kennis van de lichaamsgesteldheid des lyders vordert, als de opium.

Het vierde stuk, om namelyk het opgeloste en ontbonden bloed zyn natuurlyke digtheid weder te geven, hebben wy in de behandeling der rotziekten, reeds beschouwd. Het koomt hier vooral op een leefregel, uit vrugten, brood, groentens, en plantzuuren aan, waarmede men nog, nadat men de noodzaaklyke ontlastingen gemaakt heeft, de nood zulks vorderende, delfzuuren verbinden kan, zo als ik boven in de rotkoorts, waarvan de petechiæ een toeval zyn, gezegd heb.

Wat eindelyk de versterking des ganschen vaatstels betreft, dit kan men het best door koude dranken, versche lugt, een regtopzittende houding, wyn, en door de ter regter tyd, en in een behoorlyke gift toegediende koortsbast, bereiken. De door MACBRIDE voorgedragene mening bevalt my zeer wel, en ik twyfele niet, of de lugt, die uit de gisting van planten ontstaat, kan opwekkende voor de zenuwen, en zeer rottingwerende zyn, zo als wy dagelyks in de genezing der zeefcheurbuik zien.

Tiende toeval. „Zomtyds koomt er nog een gierst.

„ uitslag over het geheele lichaam te voorschyn. Deze
 „ gelykt veel na de mazelen , maar zy is veel donkerder
 „ rood , en by het afvallen laat zy dusdanige schub-
 „ ben niet na , als in die ziekte , offchoon deze uit-
 „ slag zomtyds van zelfs ontstaat , word zy egter veel
 „ meer door de warmte van het bed en verhittende
 „ geneesmiddelen uitgedreven. ”

Behalven de *petechiæ* en purpere vlekken , zyn er nog vier soorten van kleinen uitslag in koortsen dikwyls waargenomen. De eerste ontstaat by zieken , die sterk zweeten , en is deze uitslag , die men *sudamina* noemt. Zy verdwynt , zodra het lichaam aan de koude lugt word bloot gesteld. De tweede soort bestaat in kleine blaasjes , die in veele koortsen , nadat de koking heeft plaats gehad , voorkomen , stof bevat- ten , kleine korsten maken , en ook een teken van koking zyn. De derde soort is de rode , en de vierde de witte gierstuitslag.

Offchoon de gierstuitslag een zeker teken van groo- te scherpte is , zyn sommigen niettemin van oordeel , dat scherpe middelen hier dienstig zyn : dit noem ik scherpte by scherpte voegen , en olie in 't vuur werpen ! Volgens alle waarnemingen , die ik gemaakt heb , zyn de voorjaarskoortsen , wanneer zy kwalyk behandeld worden , meer tot gierstuitslag geneigd , dan de galkoortsen. In het voorjaar van 1769 zag ik verscheide kwalyk behandelde voorjaarskoortsen , waarmede de gierstuitslag by allen vergezeld ging. Daarentegen waren er onder het groot getal herfst- koortsen , die even slegt behandeld waren , slegts twee , die gierstuitslag hadden , de eene was een dienst-

maagd (van Mevr. F. in Cornhil), de andere een
 werkman (by Mevr. J. in Little Moorfields). Ik zag
 beide deze zieken zeer laat, doch zy hadden egter
 nog kragten behouden. Daar deze uitflag geen ver-
 ligting te weeg bragt, behandelde ik de ziekte, als of
 er geen uitflag aanwezig geweest was. De dienst-
 maagd had een roode gierstuitflag (*purpura rubra*).
 Op den eenentwintigsten dag wierd zy zeer zwak, en
 had een tegenzin in alle voedsel, haar pols wierd
 daarby zagt en klein. Ik gaf haar een zagt purgeer-
 middel van rhabarber, en daarna een flap afkookzel
 van koortsbast met citroensap. Dit herstelde haaren
 eetlust, en scheen de koking te bevorderen; de pols
 bleef nogthans gedurende verscheide dagen snel, hoe-
 wel de andere toevallen vry schielyk afnamen. De
 arbeidsman had een zeer sterke uitbotting van witte
 gierstuitflag, die hem in het geheel niet verligtede;
 hy wierd daardoor meer verstopt, en diensvolgens
 ook bezwaarder en ongevoeliger. Na weinig dagen
 verdwenen de witte puistjes, en hy wierd door een
 benauwdheid in het ademen aangetast, waartegen
 men hem sterke spaansche vliegen lag, welke wel de
 ademhaling, maar geenzints de andere toevallen ver-
 ligteden. Zyne kragten werden ondertuschen door
 watergruel en panade zo veel mogelyk ondersteund,
 en men deed honig, azyn en witten wyn in alle zyne
 dranken. Hy nam alle vier uren een drankje, het-
 welk uit citroensap, campherjulep, en kruizenmunt-
 water, van ieder een half once, en agt greinen *anti-*
mon. diaphoretic. bestond. Men hield den buik, door
 van tyd tot tyd clysteeren te geven, open, en ik liet

hem alle dagen, zo lang de remisfie duurde, in het bed opzitten. Nadat de borst vryer was, gaf ik hem een braakmiddel van *Tart. Emetic.* in veel water ontbonden; het braakmiddel verligtede hem zeer, en hy wierd daarna langzamerhand beter. Ik dagt te voren, dat de spiesglaskalk met zuuren gemengd, even als de braakwynsteen, een braking zoude veroorzaken; ik ben nu van het tegendeel verzekerd, en ik heb zedert eenige jaaren daarvan veel gegeven met citroensap of honig en azyn vermengd, en niet gezien, dat er braking door veroorzaakt wierd.

Elfde toeval. „De tong is, naar mate van de behandeling des lyders, vogtig of droog; wanneer zy droog is, is zy bruin in het midden en wit om de randen; maar vogtig zynde, is zy wit en vuil.” Zy gelykt in kleur wel iets naar mostaart.

Twaalfde toeval. „Het zweet hangt insgelyks van de behandeling af, want byaldien deze verhittend is, is het eenigzints kleyerig, vooral aan 't hoofd, en ofschoon het ook sterk en algemeen is, geeft het toch weinig verligting, waaruit dan ook volgt, dat dit zweet alleen toevallig en geenzints critisch is. Wanneer men in het begin der ziekte een zweet door artzernymiddelen verwekt, word de ziektestof gemeenlyk, zo niet naar het hoofd, ten minsten naar de ledematen gebragt. Maar wanneer de koorts het hoofd aangetast heeft, en er reeds een yling plaats heeft, verdwynen de tekenen der koorts.” (Dat is, het zweet houdt op, de huid word heet en droog, de mond word als verdroogd, de tong word bruin, raauw en hard, de buik word of verstoppt, of de ontlastingen worden

raauw, zwart en zeer stinkende, het water word ook raauw, en van een bruinagtige kleur). „ *De pols* „ *blyft alleen nog zeer snel, maar word menigmaal ook* „ *trager; maar wanneer eindelyk de levensgeesten door* „ *een verkeerde behandeling zeer verspild en in wanorde* „ *gebragt zyn, dan word de pols intermitterende, er ko-* „ *men opspringingen der trekkers, en de zieke sterft* „ *schielyk.*”

Om deze toevallen te verklaren, zal ik een ziekte-
geschiedenis hier opgeven van een lyder, by wien de
meesten dezer toevallen aanwezig waren. Het was een
sterk jong mensch, (een knecht van M. W. van Lad
Lane) die op den 14 September door deze koorts aan-
getast wierd. Hy lag egter tot den 17 des avonds,
zonder zich van de hulp eens geneesheers te bedienen.
Op dien avond wierd hem een sterke aderlating gedaan.
Het bloed was zeer ontstoken, en met een dikke geele
korst bedekt. Hy begon na de aderlating sterk te
zweeten, zo als dit meestentyds by jonge sterke men-
schen gebeurt, wanneer zy zich warm in het bed hou-
den, en veel warme dranken drinken. Den 19 Sep-
tember verdween het zweet, en er volgde een hevige
razerny, waarmede de meeste toevallen verbonden
waren, waarvan wy in het twaalfde toeval gesproken
hebben, dat die na het zweeten gemeenlyk volgen.
Men zette aanstonds bloedzuigers aan de slapen van
het hoofd, en lei spaansche vliegen aan het hoofd en
op den rug. Maar de yling nam toe, of liever, hy
wierd geheel gevoelloos, en lag geheel buiten kennis.
Ik zag hem voor het eerst dien avond laat, en liet
aanstonds de spaansche vliegen wegnemen; ik gaf hem

een braakmiddel, bestaande uit een once *vin. Ipecacuan.* en een half once *vin. antim.* en daarop een purgatie. De lyder was den volgenden morgen door de werking dezer geneesmiddelen zeer verligt. Ik liet hem hierop alleen vrugten eten, zuure dingen drinken, en middenzouten gebruiken. Men hield daarenboven den buik door clysteeren open tot aan het einde der maand, wanneer de remisfies langer wierden, en de mond vogtig en de pols langzaam wierd. De yling en gierstuitslag verdwenen, en hy had duidelyk beurtelings een goeden en een kwaden dag. Ik verwachtte toen dagelyks, dat de ziekte tot een tusfchenpozende koorts zoude overgaan, en dat er tekenen van een volkomene koking zouden verfchynen. Dit gebeurde ook op den 2 October met een fterk fteenagtig zetzel in het water, en verfcheidene galagtige ftoelgangen, en er bleef niets dan eene zekere zwakheid over. Of fchoon nu deze *crisis* in den eerften opflag volkomen fcheen te zyn, ontbraken er echter twee dingen aan. Vooreerst, was er geen huivering voorafgegaan, en ten tweeden, was de huid droog. Daar niet te min de zwakheid groot was, oordeelden wy het dienftig, den lyder een afkookzel van koortsbast te geven. Dit had intusfchen een zeer flegte uitwerking, want den volgenden dag kreeg hy alle de toevallen van N^o. 11. en fommigen van N^o. 12. weder, en vooral een fterke yling. Ik gaf hem hierop aanftonds een purgeermiddel, en liet hem het drankje van citroenfap, campher en kalk van antimonie gebruiken, en daarop tot den tweeëntwintigften dag der ziekte den voorgaanden leefregel in agt nemen, waarby de buik,

door van tyd tot tyd toegediende clysteeren , werd opengehouden. Op den drieëntwintigsten dag 's morgens kreeg hy den hik. Ik schreef dezelve aan onreinheden der maag of ingewanden toe, en purgeerde hem daarom met rhabarber en *cremor Tartari*, maar de hik nam hierop toe, en de pols werd klein: om de pols op te beuren, liet ik aan beide enkels een spaansche vliegpleister leggen, en met dezelve geneesmiddelen en behandeling voortvaren. Dit had de begeerde uitwerking, de hik verminderde, en de pols werd sterker en regelmatig (steady). In deze omstandigheden bleef de lyder tot aan den agtentwintigsten dag der koorts, maar toen kwam de hik erger weder, dan te voren, en zy scheen toen met het koud vuur te dreigen. Nadat ik egter alle de toevallen met elkander vergeleken had, kwam het my voor, dat de hik door zwakheid, en mogelyk ook door het sterk drinken van dunne zuure dranken veroorzaakt werd; ik liet hem daarom een spaansche vlieg tuschen de schouders leggen, en by ieder drankje een half once van de muscusdrank voegen. Dit had een voortreflyke uitwerking. In tien uren verdween de hik met alle de andere toevallen. De zieke begon toen trek na vast voedsel, koud dun bier, en appel-drank (*) te krygen, waarna wy alle geneesmiddelen agter lieten. Den vierendertigsten dag kreeg hy van zelfs een doorloop van galagtige stoffen, en hy had 's nagts in het bed liggende een zachte uitwafemende

(*) Deze man was in Devonshire geboren, en gewoon om appel-drank te drinken.

huid. Deze doorloop duurde vier dagen, nam alle kwaade toevallen weg, behalven dat de tong een weinig wit, of liever droog bleef, en dat de pols zyne natuurlyke langzaamheid niet weder kreeg voor den tweeënveertigsten dag der ziekte. Dit was een waarre galagtige brandkoorts (*bilious caufus*).

De oorzaak, waarom dezen lyder de koortsbast zo wel niet bekwam, en onzen lyder eer nadeel toebrengt, dan aan de dienstmaagd, (Mevr. F. meid) waarvan wy zo even de ziektegeſchiedenis opgaven, is deze, dat de dienstmaagd natuurlyk van een teder geſtel was, dat haare vogten dun en ſcherp, en de vaste deelen ſlap en week waren, welk een en ander door den koortsbast wierd weggenomen. By den laaſten lyder waren de omſtandigheden geheel anders. Zyn bloed was natuurlyk ontſtoken, en de vezelen ſterk en veerkragtig; zyne zwakheid wierd vooral te weeg gebragt door de ſterke ontlaſtingen, en het langdurig gemis van zyn gewoon voedzel, 't welk beter door voedzel dan door den koortsbast konde genezen worden; de delfzuuren, of wyn, zouden hier zelfs minder kwaad gedaan hebben.

Zo wel dit als veele diergelyke andere gevallen hebben my volkomen overtuigd, dat in deze koorts, zo lang de galſtof niet behoorlyk gekookt, en voor het grootſte gedeelte ontlaſt is, een ſterk zweeten nadelig is. Maar, dat integendeel het purgeren zelfs dan van nut was, wanneer er nog geene tekenen van wezentlyke koking aanwezig waren, zo als wy by de behandeling dezer ziekte verder zien zullen.

Ik zal hier weder SYDENHAM voor mynen weg:

wyzer nemen, en zyne orde volgen. *Schedula Mor-
nitoria*, art. 7. zegt hy: (*) „Ik laat eerst tien on-
„cen bloed wegnemen, en offchoon het bloed dikwyls
„even ontstoken is als in een waare pleuris, kunnen de
„zieken nogthans geene herhaalde aderlatingen verdra-
„gen. Maar wanneer de benauwde ademhaling, een
„sterke hoofdpyn onder het hoesten, en andere diergely-
„ke toevallen toonen, dat de ziekte tot een bastaardlong-
„ontsteking overhelt, dan moet men zo lang met aderla-
„ten en purgeren voorigaan, tot dat deze toevallen ge-
„heel en al verdwynen. En hierop dient men wel zorg-
„vuldig agt te geven.”

Men moet hierby aanmerken, dat deze koorts van drieërlei aart is. Men heeft vooreerst eenvoudige galagtige, ten tweeden galagtige en ontstekingaartige, en ten derden galagtige en ontstekingaartige koortsen, die met een longontsteking vergezeld zyn. Deze ver- bindingen der galkoortsen met andere ziekten ontstaan gedeeltelyk uit het natuurlyk gestel der zieken, ge- deeltelyk uit de gesteldheid van het weêr en de win- den, en uit het jaarfaisoen. Dus is er b. v. zelden, in de maand van Augustus en gedeeltelyk in Septem- ber, wanneer het weêr warm en de wind westelyk is, veel ontsteking, zelfs by volbloedige menschen, en daarom zyn herhaalde aderlatingen hier niet nood-

(*) Ik merkte te voren reeds aan, dat de hitte de juiste tyd is om in een koorts ader te laten, om dat men dan best over de pols kan oordelen; maar braak- en purgeermiddelen behoren in de remisies gegeven te worden, wanneer de ziektestof, die geduren- de den nacht door de koorts bereid is, 's morgens door die genees- middelen kan ontlast worden.

zaaklyk; ja somtyds is de aderlating geheel en al onnodig. Maar zödra de nagten langer worden, en de wind naar het noorden en noord-oosten gaat, word de aderlating noodzaaklyker, ja men moet dezelve alsdan by volbloedige lyders zo lang herhalen, tot dat de toevallen van ontsteking genoegzaam verdreven zyn, vooral wanneer hier nog een harde drooge hoest bykomt.

Over het algemeen neemt een aderlating, die na de kragten des lyders ingerigt is, de spanning in volbloedige gestellen weg, en verligt ten hoogsten de werking der braak- en purgeermiddelen, zo als ik reeds te voren opmerkte. Ik heb ook nooit een galkoorts gemaklyker zien aflopen, dan wanneer men eens in het begin een behoorlyke aderlating gedaan had. Is de lyder jong en zeer volbloedig, dan kan de arts ligt door de kleinheid der pols misleid worden, dewyl dit toeval zo wel uit een al te groote ledigheid der vaten, als (zo als hier het geval is) uit een sterke opvulling en drukking kan voortspruiten. Men moet daarom wel op het natuurlyk gestel des lyders agt geven, en dit met de andere toevallen vergelyken; en men zal gedurende de aderlating uit de pols de uitwerking derzelve kunnen afnemen.

„ Ik erinnere my (zegt SYDENHAM *Sched. Monit. art. 42.*) „ hiervan in myn praetyk een aanmerkelyk „ voorbeeld gezien te hebben by een jongman, die „ ik, verscheide jaren geleden, behandelde. Offchoon „ hy uiterlyk schein stervende te zyn, waren de uit- „ wendige deelen zo koud op het gevoel, dat de om- „ standers nauwlyks in het denkbeeld te brengen wa-

„ ren, dat hy koorts had, die zig niet ontwikkelen
 „ en vertonen konde, om dat de bloedvaten zodanig
 „ vol waren, dat de omloop des bloeds daardoor
 „ verhinderd wierd. Ik verzekerde hun niet te min,
 „ dat zy weldra zien zouden, dat hy koorts genoeg
 „ had, zodra ik een ader opende. Er ontstond ook
 „ werklyk, nadat ik een groote aderlating gedaan had,
 „ zulk een hevige koorts, als ik ooit gezien heb, die
 „ niet eer bedaarde, voor dat ik de aderlating drie of
 „ viermalen herhaald had. Dit was een waare *causus*.”

Diergelyke gevallen komen dagelyks voor. Zeker
 zoude een braak- of purgeermiddel voor de aderlating
 hier nadeel gedaan hebben, en een verhittend hart-
 sterkend middel zoude in dit geval even schadelyk dan
 een vergift geweest zyn.

Artic. 8. „ ’s Avonds laat ik een spaansche vlieg
 „ tusfchen de fchouders leggen, en den volgenden morgen
 „ geef ik een zagt laxeerend drankje. Ik laat dit
 „ drankje om den anderen dag herhalen, tot dat er drie
 „ genomen zyn, en nadat het gewerkt heeft, laat ik
 „ ’s avonds een rustmiddel nemen. Ik doe dit, om daar-
 „ door een fleepzucht voor te komen, die anders na pur-
 „ geermiddelen in koortfen dikwyls door de fterke aan-
 „ doening (disturbance) der levensgeesten, ontftaat,
 „ gelyk dit gebeurde in de febris comatofa van het
 „ jaar 1673. art. 9. Maar op de dagen, waarin men
 „ niet purgeert, moet men ’s avonds geen fleepmiddel ge-
 „ ven, dewyl dit de werking van het purgeermiddel,
 „ het welk men den volgenden dag geven wil, beletten
 „ zoude. ”

Ik reken het ten hoogften nadelig in het begin van

alle koortfen, maar in 't byzonder in rot- en galkoortfen spaansche vliegen aan te leggen. De spaansche vliegen vermeerderen de ontsteking, en de fcherpte der ziektestof. In het begin van het galagtig jaarfaifoen bevorderen zy de neiging tot het toevallig zweeten, en verhinderen de ontlasting door de ingewanden. Maar wanneer men nader by het zwartgallig jaarfaifoen is, en de ziekte vermengd is met een harden drogen hoest, die voor geen aderlaten en herhaalde braak- en purgeermiddelen wyken wil, dan zyn de spaansche vliegen, aangelegd nadat de kragt der koorts gebroken is, zeer heilzaam. Door de vermindering der koorts versta ik niet die remisfie, welke dagelyks plaats heeft, maar een vermindering van alle toevallen, welke eerst dan gebeurt, wanneer de ontsteking gebroken, en de fcherpe stof gedeeltelyk ontlast en gedeeltelyk verbeterd is.

SYDENHAM heeft deze koorts, als een ziekte die met de bastaard longontsteking (*peripneumonia Notha*) veel overeenkomst had, beschouwd, 't welk egter niet als zeer laat in het faifoen gebeurt. Want de hoest, de pyn in de keel en nek, die in Augustus en September by deze koorts waargenomen worden, kunnen door de gewone middelen genceezen worden, en verdwynen aanftonds, zodra de koorts afneemt. Maar in het laafte gedeelte van dit jaarfaifoen, maakt de hoest een wezenlyk deel der ziekte uit, er is een zeker gedeelte der ziektestof, 't welk niet door de gewone buiksontlastingen kan uitgeworpen worden, maar door de longen of de huid moet afgaan. Dit is de reden, waarom de roos en diergelyke foorten van

uitslag zo gemeen zyn in dit gedeelte van het jaarstaf-
foen. Hierop behoort men wel degelyk agt te geven,
wil men niet de *febris comatosa* van SYDENHAM te
weeg brengen. Want byaldien men den gewonen
loop der natuur verhindert, zal de ziektestof op het
hoofd vallen, en zeer gevaarlyk worden.

Het geen wy omtrent de spaansche vliegen gezegd
hebben, kan men ook op de slaapmiddelen toepas-
sen, die offchoon zy byna nimmer in den beginne
noodzaaklyk zyn, egter tegen het einde der ziekte,
wanneer de uitwazeming moet opgewekt worden,
zomtyds verre boven alle andere middelen te verkie-
zen zyn. Om dit nog wat verder op te helderen zal
ik hier drie ziektegeschiedenissen verhalen.

E E R S T E G E V A L.

Van een galkoorts, die met de mazelen verbonden was.

Ik wierd den zestienden October 1769 by een man
geroepen (Mr. HAZE uit great Marlboroughstreet) en
vond hem zeer erg aan de mazelen liggen. Zyn oogen
waren geel, en zyn tong was als of zy in mostaart ge-
doopt geweest was. Zyn pols was niet sterk, maar
de hoest was droog en onlydelyk. Hy deed verscheide
pogingen tot braken, maar konde niets opbrengen,
insgelyks had hy ook verscheidene vrugtlooze persfingen
tot afgang. Ik liet hem eerst een ruime aderlating
doen, onmiddelyk daarna een purgerend clysteer ge-
ven, en tegelyk veel warm water met honig en azyn
drinken om de braking aan te zetten; kort na de la-

ting raakte hy van boven zeer veel geele gal kwytt, en er volgde kort op het clysteer een sterke afgang, 't welk de benaauwdheid en de schrikbarende toevallen van het hoofd en de borst wegnam. Den volgenden morgen wierd de aderlating herhaald, het purgeren bleef aanhouden, en hy wierd alle dag beter zonder dat hy eenige geneesmiddelen gebruikte, behalven verzagtede dingen en honig met azyn. Want daar de ontsteking door de aderlatingen weggenomen, en de galagtige scherpte ontlast en verbeterd was, hadden de mazelen haren gewonen loop, en een ziekte, die in het begin de ergste gevolgen scheen te dreigen, wierd in weinig dagen volkomen en gelukkig genezen. Het bloed, het welk de eerste en tweede reis was afgelaten, had eene ontstekingskorst en was zeer geel.

T W E E D E G E V A L.

Van een galkoorts met hoest.

Den zesentwintigsten September wierd een jonge volbloedige vrouw door de gewoone tekenen eener galkoorts, verzeld van een hevigen hoest, aangetast. Men deed een aderlating, en gaf haar daarna een braakmiddel, waardoor zy een groote menigte galstof kwytt raakte, welke haar borst onmiddelyk zeer verligtede. Nadat men haar (volgens den raad van SYDENHAM) driemaal gepurgeerd had, verminderden alle de toevallen, en het scheen als of zy beurtlings een goeden en kwaden dag had. Dit duurde tot den

elfden dag, wanneer zy hare maandstonden, eenige dagen vroeger als na gewoonte, kreeg. Zommigen beschouwen dit als een teken van een ontbinding des bloeds, maar ik heb dikwyls opgemerkt, dat het niets als een teken van koking was, en dat het dikwyls een scheiding der ziekte te weeg bragt. Dit was ook het geval by onze zieke, want de koorts, die nu aan de natuur wierd overgelaten, scheidde op den veertienden dag. Gedurende de geheele ziekte liet men de lyderesse nooit den ganschen dag het bed houden, zy dronk niets als koude zuure dranken, at niets als vrugten, brood en ryst, en na omstandigheid van zaken, had men den buik opengehouden.

D E R D E G E V A L.

Galkoorts met Roos.

Den zestienden October wierd een vrouw van een zwartgallig gestel door dezelve toevallen aangetast, behalven den hoest, die van geen belang was, maar zy klaagde, dat de klieren van den nek aan beide zyden zeer opgezet waren. Nadat men een aderlating gedaan had, gaf men haar een braakmiddel, 't welk een weinig gal met veel taaije slym opbragt. Men gaf haar toen purgeermiddelen, en zy wierd juist als de voorgaande zieke behandeld. De eerste en tweede purgatie gaven groote verligting, maar zodra als de klieren verdwenen, kwam er een roosagtige uitslag uit, die zig over het aangezicht en het hoofd verspreid had, geelagtig van kleur en zeer pynlyk was.

Den zesden dag des morgens wierd de derde purgatie gegeven, maar in plaats dat hierop, even als op de voorgaande, verligting zoude volgen, wierd de pols sneller, en de zieke wierd rusteloos, en onbekwaam om het langer op te houden. Het bleek dus, dat het purgeren hier geen nut meer zoude doen, en dat de natuur genegen was om de overgeblevene ziektestof grootendeels door de huid te ontlasten. Ik liet hierom een groote spaansche vlieg op den rug leggen; en gaf alle zes uren het volgend drankje, en liet by hetgeen zy des avonds nam, nog tien droppen *Laudanum* voegen.

R. Julap. e camphor.

Spir. Mind. āā ʒiii.

Aq. Menth. simpl. ʒj.

Calc. antim. illot. gr. X. m. f. haust. /

Ik liet haar al het drinken warm maken, en gaf haar wey, die met gelyke deelen witten wyn, (mountain) en azyn gemaakt was. Daar en boven beval ik haar den ganschen volgenden morgen in het bed te blyven: zy zweette, volgens myn verwagting, des nagts, waarop alle de toevallen afnamen. Den volgenden dag wierd zy tegens den middag voor eenige uren uit het bed genomen en verschoond. Zy voer voort met den drank zonder *laudanum*, en 's avonds wierd haar een verzagtend clysteer gezet. Van dezen tyd af aan begon zy, door middel van een domend zagt zweet des nagts, langzamerhand te herstellen, en men gaf haar geen purgeermiddel voordat het water begon door te zinken.

Dit geval bevestigt de volgende waarneming van

SYDENHAM: „ Met een woord de zachte warmte
 „ van het bed des nagts, bevordert op een geschikte
 „ wyze het zweet, het welk op dien tyd van zelf
 „ koomt; en om deze rede moet de zieke niet meer
 „ gedekt zyn, dan hy in gezonde dagen gewoon is,
 „ en hy moet geen verhittende geneesmiddelen ge-
 „ bruiken: men kan hem alleen toelaten, des mor-
 „ gens wat langer te bed te blyven liggen, en na-
 „ derhand de boven gemelde behandeling vervol-
 „ gen. ” (*).

SYDENHAM gaat voort, art. 13, 14, en 15 met vrugten en groentens voor spys, en koud dun bier en zuure koeldranken voor drank aan te beveelen. Hy laat de zieken, vooral wanneer zy *petechiæ*, slaapzugt (*coma*) of ylhoofdigheid hebben, den ganschen dag opzitten, en eindigt daarmede het algemeen voorschrift zyner behandeling van deze koorts, wanneer hy dezelve, byaldien er geen andere ziekte mede vermengd was, of geen byzondere gesteldheid by den lyder plaats had, tot een regelmatigte anderen-daagsche koorts bragt, of geheel weg nam, zonder dat hy zich van het geringste hartsterkend of verhit-tend geneesmiddel bediende, uitgezonderd een weinig

(*) Dat is na omstandigheden purgeren, en op de vrye dagen met zuure dranken door te spoelen, want zodra als het nagtzweet begint te verligten, word het herhaald purgeren minder nood-zaaklyk, en géwoonlyk zal een clysteer genoegzaam open lyf geven, tot dat de tekenen van koking en het zetzels in het water aankomen: daarna zal een gift rhabarber goed doen, want offchoon de rhabarber in het begin de gal ontlast, word die egter nood-zaaklyk om de eetlust en spysvertering te bevorderen, wanneer de zieke door al het purgeren en een schralen leefregel ver-zwakt is.

wyn tegens het einde der ziekte. Zommige zwakke menschen, die een zeer aandoenlyk zenuwgestel hebben, moeten na de ontlastingen een hartsterkend middel gebruiken; en dan is de *opium* het spoedigste en zekerste hulpmiddel. Men dient intusschen dan wel zorg te dragen, dat men eerst alle ontsteking of het ontstekingagtig gedeelte der ziekte wegneme, dewyl er anders een groot nadeel uit ontstaan zoude. Ik zoek altyd deze zenuwtoevallen van kramp of zwakheid door een weinig wyn, en door het toestaan van meer voedende spyzen weg te nemen, en ik vinde, dat ik daardoor meer vordere dan te voren, wanneer ik de *opium* ruimer toediene. Harde appel-drank of bier met geroost brood en notemuscaat, hebben dikwyls zeer wel aan dit oogmerk beantwoord. De delfzuuren kunnen somtyds dienstig zyn, maar ik houde ze onnodig, wanneer er geene tekenen van een ontbinding des bloeds, of *petechiæ* aanwezig zyn; want offchoon de galkoorts wel tot hetzelfde soort van koortsen als de rotkoorts behoort, geloof ik egter niet, dat zy zulke sterke rottingwerende middelen vordert. En daar over het algemeen een lange tyd vereischt word, eer de galagtige stoffen op een zachte wyze uit het lichaam gevoerd zyn, zyn alle zamentrekkende middelen by zulke lyders schadelyk, tot zo lang dat alles wel ontlast is. Ik vinde, dat de zeepagtige plantzuuren, die een openende kragt hebben, betere diensten doen, zo als b. v. honig en azyn, tamarinde, pruimen, rype vrugten, en diergelyke dingen, waarby men somtyds purgerende middenzouten voegen kan. Na myne gedagten, is de tegenwerping

die SYDENHAM tegen het gebruik van het vitrioolzuur maakt, wegens deszelfs zamentrekkende kragt, ten vollen gegrond. Het zoutzuur zelfs, hetwelk veel minder zamentrekkend is, is zelden nodig. Het citroensap is, na myn ondervinding, in deze koorts een uitnemend hartsterkend middel.

In de rotkoorts is het, zelfs in ons land, maar nog veel meer in warme lugtstreken, nodig den koortsbast toe te dienen, om de ontbinding des bloeds voor te komen. In eenvoudige galkoortsen is het gebruik daarvan zelden noodzaaklyk, en ik heb in tegendeel gezien, dat de koortsbast hierin veel nadeel deed. Dit bevestigt het geen SYDENHAM *art. 23. l. c.* gezegd heeft. „ Wy hebben reeds opgemerkt, dat de „ koorts in het voorleden en in 't lopend jaar tegens „ den nagt verhefte, als wanneer er een aanval als „ van een tusfschenpozende koorts aankwam. Daar „ nu de geneeshéeren by ondervinding geleerd hadden, dat alle die koortsen, welke maar de minste „ tusfschenpozing hadden, ja zelfs die, welke geheel „ geen tusfschenpozing hadden, van 't jaar 1677, tot „ het begin van het jaar 1685, zeker voor den „ koortsbast waken, behandelden zy de tegenswoorde „ dige koorts op dezelve wyze. Offchoon nu deze „ behandeling op goede gronden steunde, had die eg „ ter dezelve goede gevolgen niet als te voren. „ Want by het nauwkeurigst onderzoek vond ik, dat „ de koortsbast, zelfs in een sterke mate toegediend, „ zo zeldzaam de ziekte wegnam, dat ik de gene „ zing liever aan een gelukkige wending der ziekte, „ dan aan het geneesmiddel wil toefchryven; zo zeer

„scheen dit geneesmiddel zyne gewoone kragten,
 „die het in voorgaande jaaren getoond had, nu ver-
 „loren te hebben, ten minsten met opzigt tot de te-
 „genswoordige koorts, welke na een alledaagsche
 „koorts geleek, maar in een waare anderendaagsche
 „of tusfchenpozende koorts, die om den anderen dag
 „wederkoomt, doet de koortsbast ook nu zo veel
 „goed, dan zy ooit te voren deed. Het blykt hier
 „uit, dat de beschrevene koorts geheel en al van de
 „koortfen der voorgaande epidemien verschilt, de-
 „wyl de koortsbast niets helpt, en dat zy door wyn,
 „hartsterkende middelen, en andere heete dingen
 „vermeerderd word, welke zich anders vry wel met
 „den koortsbast en de koorts zelve verdroegen, na
 „dat er een waare remisfie was”. Ik wenschte, dat
 men op dit stuk zo veel agt gaf, als het verdiende.
 De koortsbast zal in galkoortfen altyd nadeel doen,
 zo lang de ziektestof geen tyd genoeg gehad heeft om
 zich los te maken en te ontlasten, en dan is zy alleen
 dienstig als een versterkend en niet als een koortsdry-
 vend middel, behalven wanneer de koorts tot tusfchen-
 pozing koomt; de koortsbast geneest dus eigenlyk
 niet de galkoorts, maar de tusfchenpozende koorts,
 die veelligt reeds in het begin daarmede vereenigd
 was, maar die zich niet eer ontdekte, voor dat de
 gal overwonnen of uitgedreven was.

In het 24. 25. 26. 27. en 28. *artikel* deelt deze
 groote man zyne gedagten over de persloop van dit
 jaarfaifoen mede; en in het 29. *artikel* over dezelve
 ziekte, die door een verkeerde behandeling tot een
 ontsteking der ingewanden is overgegaan. *Artik. 30.*

geeft hy zyne geneeswyze op, en spreekt van de sprouw, waarvan wy te voren gesproken hebben by de behandeling der *synochus putris*.

Art. 35. „ Maar om tot onze tegenwoordige koorts
 „ weder te keeren. Men moet by deze koorts zo wel als
 „ by de *rheumatismus* en verscheidene andere ziekten, die
 „ alleen door ontlastingen moeten genezen worden, op-
 „ merken, dat byaldien wy voortvaren met de ontlasten-
 „ de middelen zo lang te geven tot dat alle de toevallen
 „ ophouden, de ziekte alsdan dikwyls een slegten keer
 „ zal nemen. Want het is niets ongewoons, dat er nog
 „ eenige kleine toevallen een tydlang overblyven, zelfs
 „ nadat de ziekte verdwenen is. Dit geeft egter geen
 „ gevaar van wederinstorting, dewyl dezelve langzamer-
 „ hand en van zelve overgaan, als de lyder herstelt.
 „ Dikwyls zyn die toevallen niets anders, dan gevolgen
 „ van de herhaalde ontlastingen, waardoor de genees-
 „ heer de ziekte zoekt te geneezen, en van de ledigheid
 „ des lichaams, door de onthouding van de gewoone spys
 „ en drank. Alle deze dingen veroorzaken, wanneer zy
 „ by zwakke en uitgeputte menschen plaats hebben, op-
 „ styging en andere zenuwtoevallen. Hierom moet een
 „ oordeelkundig geneesheer, zodra hy zulke ontlastingen
 „ heeft te weeg gebragt, als genoegzaam zyn om de
 „ ziekte te overwinnen, zich van het verder en ontydig
 „ gebruik derzelven onthouden, en een tydlang wagten,
 „ om te zien wat de tyd zal doen, die dikwyls by zulke
 „ ligte toevallen de beste artz is. Ik heb inderdaad dik-
 „ wyls by het afgaan der ziekte deze toevallen alleen zien
 „ verdwynen, door twee of drie avonden na malkander
 „ een opiaat te nemen. ”

Hoe duidlyk dit ook zy, geven de geneesheeren hier doch altyd niet genoegzaam agt op. Ik weet gevallen, waarin de aderlating, waardoor de zieke oogenfchynlyk zyne kragten verloor, herhaald wierd tot den dag des doods toe, alleen om dat het afgetapt bloed in het bekken ontstoken was. Hierop roemen dan nog sommige geneesheeren, en noemen dit een stoute praettyk, offchoon dit geensints met de regels der kunst, en het waare denkbeeld zelfs van de verouderdste ontsteking overeenstemt.

Dit zelve is ook waar van een al te lang voortgezetz gebruik van purgeermiddelen in galkoortfen.

Art. 36. „ De hier aangewezen geneeswyze, is on-
 „ der allen, die ik beproefd heb, de beste om deze koorts
 „ te geneezen, en wanneer zy de koorts niet geheel mogt
 „ wegnemen, brengt zy dezelve ten minsten tot een tus-
 „ schenpozende koorts, die altyd na den koortsbast luis-
 „ tert. Daar intusfchen het purgeren, zo als het hier
 „ is voorgeschreven, sommigen nadelig mag voorkomen,
 „ kan ik daar tegen uit ervaring zeggen, dat niets zo
 „ zeer en zo zeker verkoelt, dan een purgeermiddel na
 „ een aderlating, die altyd en in alle gevallen moet voor-
 „ af gaan; want niettegenstaande de purgeermiddelen,
 „ terwyl zy werken, een grootere beweging in het bloed
 „ geven, en bygevolg de koorts vermeederen, word dit
 „ gemaklyk door de daarop volgende verligting opgewo-
 „ gen: dewyl het purgeermiddel na de aderlating, ag-
 „ tervolgens myn ondervinding, de koorts beter weg-
 „ neemt, dan eenig ander geneesmiddel, dewyl het de
 „ onreine vogten, waaruit de koorts ontstond, wegneemt,

„ welke gesteld, dat zy oók te voren niet bedorven wa-
 „ ren, eindelyk ontstoken en verdikt worden door de
 „ hitte der koorts, en dezelve daardoor dies te langdu-
 „ riger maken.”

Ik heb niet gevonden, dat na een aderlating de verkoelende en losmakende middelen, die in deze koorts alleen vereischt worden, ooit een grooten trap van gisting voortbragten, en ik had ook daarna geen rustmiddel nodig. Zy zyn nog veel vermogender, wanneer men te voren een braakmiddel gegeven heeft; en het verwondert my, dat SYDENHAM in deze koorts, waarin zy zo noodzaaklyk zyn, als in de *synochus non putris* en *putris*, daarvan in 't geheel geen melding maakt. Ik heb het dikwyls nodig gevonden, het braakmiddel meer dan eens te herhalen, en daarvan de beste uitwerkingen ondervonden, offchoon meestentyds een braakmiddel genoegzaam zal zyn, wanneer men hetzelfde onmiddelyk na de aderlating, of zodra de remisie begint, 't welk eigenlyk de regte tyd is, toedient. Men kan den purgeerdrank eenige uren na het braakmiddel geven (*). Ik heb ook in

(*) Wanneer de koorts in het begin zeer sterk is, kan men nauwlyks een waare remisie bespeuren. Hier moeten wy ons na den regel van CELSUS rigten, daar hy zegt: „ *Et continua quo-*
 „ *que febris habet tempora, quibus, etsi non remittit non tamen cres-*
 „ *cit; estque hoc, ut non optimum, sic satis tamen secundum remediis*
 „ *tempus.*” De pols vermindert na de aderlating, men behoort alsdan het braakmiddel te geven, en het purgeermiddel gedurende de volgende remisie, die gemeenlyk des voormiddags voorvalt. Maar in de *causus biliosus*, of heete galkoorts, kan een tweede aderlating nodig zyn, voor dat men met nut en voordeel een braakmiddel kan toedienen.

deze koorts een dagelyks en bestendig purgeren, en als een kunstige doorloop, onderhouden; maar dit voldeed zo wel niet, dan van tyd tot tyd, en om den tweeden of derden dag, naar het voorschrift van SYDENHAM, te purgeren.

Ik zal hier nog een andere plaats van dezelve schryver byvoegen, waarin hy een beschryving van de voorboden dezer koorts geeft, waarby men nog alle de toevallen van de *cholera morbus* kan voegen, waarvan wy op zyn plaats te voren op het einde van de *synochus putris* gesproken hebben.

Art. 24. „ Ik moet verder nog aanmerken, dat zich „ deze koorts, gedurende den zomer, niet zo zeer door „ de gewoone tekenen van koorts, als door krimpelingen, „ zomtyds zonder, en zomtyds met purgeren openbaar- „ de, intusschen was de koorts van dit seizoen onder „ deze verschynzelen waarlyk verborgen, en wierd dik- „ wyls door brakingen na den maaltyd verzeld. Deze „ toevallen moesten dierhalven op dezelve wyze, zo wel „ ten aanzien van het braken als purgeren, behandeld „ worden, als of de koorts in zyne waare gedaante „ zich geopenbaard had. ”

Meestentyds is het aderlaten in den zomer, en als er geen koorts is, onnodig. Ik vond het beste een braakmiddel, en een of twee laxermiddelen te geven, zich eenige dagen van dierlyk voedsel te onthouden, veel aalbesfen voor den eeten te gebruiken, en daarop een glas koud water te drinken. Men moet zich ook van wyn onthouden, tot dat alle de toevallen gansch verdwenen zyn, en op deze wyze

kan men de gal- en rotkoortsen van den zomer gemaklyk voorkomen.

Wanneer men de galkoorts op deze wyze behandelt, dan zal zy of langzamerhand van zelve genezen, of tot een tusfschenpozende koorts overgaan. Men zal de tekenen van tusfschenpozing op of voor den elfden dag, of wanneer dit niet gebeurt, zeker op den veertienden dag gewaar worden, en dat is het, wat men door een ongevormde tusfschenpozende herfstkoorts verstaat. De galkoorts, waarmede de tusfschenpozende koorts vereenigd was, begint zich nu te verliezen, en de tusfschenpozende koorts begint zich nu door de volgende tekenen te vertonen. Een opmerkzaam waarnemer zal vooreerst zien, dat de zieke een kwaden en een ergeren dag om den anderen dag heeft, even als of het een dubbele anderendaagsche koorts was, of dat hy twee kwade dagen na elkander, dan een goeden, en dan wederom twee kwade dagen heeft, even als in een dubbele derden-daagsche koorts. Dit bemerkende, moet men zorg dragen, niet al te werkzaam te zyn, of, zo als in het begin der koorts, te veel ader te laten, en zelfs te purgeren, maar men moet liever tragten, zyn oogmerk door een goede inrigting van den leefregel te verkrygen. Want daar de koorts nu langzaam tot een tusfschenpozende koorts overgaat, zal het al te sterk aderlaten en purgeren beletten, dat die zich vorme. Het tweede teken, 't welk ons deze verandering te kennen geeft is, dat de verheffing met rilling, en een gevoel van koude, 't welk vooral in de voeten be-

speurd word, begint. Dit zal dikwyls een uur of twee duren, en dan door een aanmerkelyke hitte gevolgd worden. Deze hitte zal mogelyk den geheelen nacht duren, dochtogens den morgen verminderen, en door galagtige afgangen, hoog gekleurde pis, en zomtyds door een vogtigheid der huid gevolgd worden. Zyn de stoelgangen sterk, dan zal de verligting aanmerklyk zyn; maar er is geen waare tusfchenpozing, of apyrexie tusfchen de aanvallen, zelfs wanneer er zetzal in het water is, byaldien de huid niet zagt en vogtig is.

Hierin bestaat het groot onderscheid tusfchen de rot- en galkoorts. De eerste geneest, wanneer zy van het begin af wel behandeld is, dikwyls alleen door braken en purgeren, waarna het water een zetzal krygt, de mond vogtig en zuiver, de pols matig, de huid en vleezige deelen koel worden, zonder dat de huid aanmerklyk vogtig word, of dat er het minste teken van tusfchenpozing, of een wederkomende verheffing na deze verschynzelen koomt, byaldien er maar door een verkeerde behandeling geen nadeel gedaan is. Geheel anders is het met de galkoorts gelegen. Zy gelykt veel meer na de tusfchenpozende koortsen, en gaat nooit af zonder dat de huid vogtig en zagt word, ja ik heb zomtyds op het einde van een galkoorts, die allcen door braken, purgeren, en zuuren van het begin tot het einde behandeld was, een critisch zweet zien ontstaan. (*)

(*) Zie het geval van Mr. TAYLOR, in Whalebonecourt, Bell Alley.

Ofſchoon het ſymptomatiſch zweet in het begin der ziekte geen verligting gaf, en daarom niet moest bevorderd worden, zyn egter de nagtzweelingen, nadat de koorts begint af te nemen, zeer nuttig, en men kan dezelve een weinig bevorderen door de zieken een uur of twee langer te bed te laten blyven, en een aftrekzel van erenprys, of vlierbloemen met honig en azyn gemengd, te laten drinken. In eenige galkoortſen, word na lang en ſterk purgeren de huid ruuw en droog, 't welk een teken van een onvolmaakte erifis en langdurige ziekte is. Ik heb in die gevallen een goede uitwerking gezien, van het baden der handen en voeten in warm water, en van ze naderhand met een weinig olie, na de wyze der ouden, te beſmeeren. Want ik zag, dat warm water de huid gedurende het bad ontſpande en zagt maakte, maar dat de ruuwheid en droogte ſchielyk weder kwam, wanneer de huid niet naderhand be hoorlyk met wat olie beſmeerd wierd.

Dit is het tydperk der koorts, waarin SYDENHAM het gebruik der opium als een opwekkend middel aanraad, namenlyk na den veertienden dag. Want, als hy van een opiaat in het begin ſpreekt, wil hy het alleen gebruikt hebben als een krampſtillend middel, om de al te ſterke beweging der levensgeesten te ſtillen, die door het purgeren veroorzaakt was. Ik vond dit egter geenzints nodig. Maar wanneer de koorts lang geduurd heeft, en de lyder door de ontlaſtingen, enden ſtrengen leefregel, dien hy in agt genomen heeft, zeer verzwakt en uitgeput is, dan heb-

ben eenige weinige droppen van de *tinct. Thebaica*, die by de avondgift van het geneesmiddel gevoegd wierden, die uitwerking gehad, dat zy de levensgeesten tot rust bragten, en een zachte uitwazeming veroorzaakten, voornaamlyk, wanneer men daar by campher, citroensap en spiesglaskalk voegde.

Zomtyds zal de koorts door dusdanig een behandeling langzaam afgaan, men moet ook in deze omstandigheden geen purgeermiddel geven, voordat er zich een zetzels in het water vertoont, en dan zal de rhabarber hiertoe toereikend zyn, waarop men zich als purgeermiddel in het begin der galkoortsen en buiklopen niet verlaten kan. Op een ander tyd, zal de ziekte in een gevormde tusfschenpozende koorts veranderen, welke dan op de boven beschrevene wyze moet behandeld worden.

Ondertusfschen zyn de tusfschenpozende koortsen in Londen minder algemeen dan in andere landen. Ik heb in eene epidemie zestig galkoortsen behandeld, waarvan er maar vier met een tusfschenpozende koorts verbonden waren. Na de maand van October, wanneer de galstof flymiger word, zyn de tusfschenpozende koortsen ook meer algemeen.

In dit faifoen is de herfstroos zeer menigvuldig, zo dat ik in twyfel ben of ik dezelve onder de galagtige of zwartgallige ziekten moet brengen. Dit zy zo het wil, de roos in de herfst verschilt zeer veel van die, welke in het voorjaar word waargenomen. Want zy heeft vooreerst niet die levendige hoog roode kleur, maar is veel geeler of bruinagtig. Ten tweeden, is

die foort van roos, die men het Spring of St. Anthoniesvuur (zona) noemt, meer algemeen; de pyn is veel onlydelyker, dan in 't voorjaar, wykt zo gemaklyk niet voor aderlatingen, en zy verdraagt dezelve ook zo veel en zo fterk niet. Ten derden, verdraagt zy zich beter en vroeger met purgeermiddelen. Zy gaat ten vierden, ligter tot koud vuur over, wanneer men de purgeermiddelen verzuimd heeft, en over het algemeen vordert zy, na den derden dag, dezelve behandeling als de galkoortfen.

Ik behandelde, korten tyd geleden, (Mevr. W.) een reeds bejaarde vrouw, die deze ziekte had, naar deze geneeswyze; zy verdween ook zeer gemaklyk, offchoon de ontfteking de geheele enkel bedekte, de pyn onlydelyk was, en het gezwel uitwendig veel gevaar fcheen te dreigen. Een oplofing van campher met arabifche gom in rozenwater, waarvan men zich als een ftoving bediende, verzagtte veel beter de pyn, dan een afkookzel van de koortsbast.

Eindelyk verfchilt de roos van den herfst van die van het voorjaar daarin, dat de eerfte het gebruik van zuuren vereifcht, dat de zweetmiddelen van den derden dag af, na de uitbotting, fchaadlyk zyn, en dat men gedurende het geheel beloop der ziekte een rottingwerenden leefregel moet in agt nemen.

Wat de zweetmiddelen betreft, zo heb ik niet gewaagd, om dezelve in galziekten in een aanmerkelyke gift te geven, en ik ben van gedagten, dat men daarmee veel nadeel gedaan heeft. Byaldien ik mag oordeelen uit het geen ik gezien heb, wanneer zy

van anderen gegeven waren, dan moet ik bekennen, dat de onregelmatige en kwaadaartige toevallen, die ik in galkoortsen gezien heb, vooral en veel meer aan deze verkeerde behandeling, dan aan een waare boosaartigheid der ziekte moesten toegeschreven worden. Myn tegenswoordig voornemen is alleen, om een regt denkbeeld van de ziekten van dit jaarfaizoen te geven, in zo verre de natuur behoorlyk geholpen, en niet in haare werkingen belet word.

Mogelyk zal ik by een andere gelegenheid de veranderingen beschryven, die ik in deze ziekte gezien heb, wanneer zy door onkundigen te hevig behandeld, of de ontlastingen te lang verwaarloosd wierden. In die gevallen blyven de verstoppingen der ingewanden, die zich in den loop der ziekte gevormd hebben, dikwyls langen tyd over, nadat de hevigheid der ziekte reeds verdwenen is. Zy veroorzaken alsdan zulke opblazingen van winden, zulk een gebrek van eetlust en spysvertering, dat men deze toevallen ligt voor gevolgen van verflapping der vaste deelen zoude aanzien. Byaldien men intusschen de oogen, de huid, het water, en de ontlastingen nauwkeurig onderzoekt, zal men de waare oorzaak ligt ontdekken, waarna men dan ook den leefregel en beweging des lyders moet inrigten. In deze gevallen heb ik goede en groote diensten gehad van de pillen N°. XXI. De zieken moeten 's morgens vroeg en 's avonds daarvan zo veel nemen, als genoegzaam is om open lyf te houden, en daarop een kop van den drank N°. XXII. nemen. Men moet hiermede zo lang voortgaan tot

dat de tong zuiver , en de pols natuurlyk word , waarna de wateren van Bath veel nut zullen doen. Men moet evenwel , door de pillen 'savonds te nemen , trachten open lyf te houden , hetwelk geenzints de goede uitwerking van het water , 't welk door den dag genomen word , verhindert.

Einde van het Eerste Deel.



